

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

Disertační práce

2021

Mgr. et Mgr. Radomyr Mokryk

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Studijní program: Filologie

Obor: Slovanské literatury

Mgr. et Mgr. Radomyr Mokryk

Disertační práce

**Šedesátníci a koloniální diskurz sovětské kultury na Ukrajině v době tání
(1956–1964)**

**The Sixtiers and the Colonial Discourse of the Soviet Culture in Ukraine
During the Thaw (1956–1964)**

Vedoucí práce

PhDr. Stanislav Tumis, M.A., Ph.D.

Praha 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 17. 5. 2021

Radomyr Mokryk

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval svému školiteli, PhDr. Stanislavu Tumisovi, M.A., Ph.D., za pomoc, cenné rady a za trpělivost, s níž přistupoval ke kontrole mé práce. Velké poděkování rovněž patří Mgr. Tereze Chlaňové, Ph.D. za odborné konzultace a pomoc při psaní disertační práce.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce se věnuje tématu, které se postupně těší čím dál většimu badatelskému zájmu, stále ale poskytuje prostor pro různorodé bádání. Jedná se o fenomén ukrajinských šedesátníků v době Chruščovova tání v SSSR v letech 1956–1964. Disertační práce nabízí analýzu daného kulturního fenoménu v širším sociokulturním kontextu doby za pomoci přístupu koloniálních studií. Klíčová otázka disertační práce zní „jak se vyvíjel světový pohled šedesátníků v době tání (1956–1964) z hlediska rámce koloniálních studií a jak se promítl v jejich literárním díle?“ První kapitola je věnována historickému, politickému a kulturnímu kontextu v době tání. V kapitole jsou postupně analyzovány okolnosti vyhlášení tajného projevu v roce 1956, zahájení politiky destalinizace a její dopad na politické a kulturní dění v sovětské Ukrajině ve vymezeném období. Zvláštní pozornost je věnována vývoji oficiálního diskurzu socialistického realismu jakožto stranického a dominujícího kulturního konceptu, který měl být aplikován v uměleckých a literárních dílech. Důraz je kladen zejména na analýzu principu „internacionalismu“, který je zmapován z hlediska koloniálních studií. Druhá kapitola je věnována teoretickému rámci pojmu „generace“ a vymezení ukrajinských šedesátníků jako kulturního fenoménu a kulturní generace. Druhá část disertační práce mapuje postupný vývoj postojů šedesátníků a způsob, jakým se tento vývoj promítl v jejich literárním díle. V jednotlivých kapitolách jsou za pomoci konceptu kolektivní biografie analyzovány dílčí tematické okruhy otázek disertační práce. Třetí kapitola je věnována dětství šedesátníků a faktorům, které v raném věku formovaly jejich osobnosti. Především se jedná o traumatické zážitky z války a rodinnou výchovu. Čtvrtá kapitola chronologicky navazuje na předešlou kapitolu disertační práce a mapuje období studia na vysokých školách. Pátá kapitola je věnována problematice stranickosti a vnímání sovětského systému ukrajinskými šedesátníky. V této části je zmapován vývoj přístupu šedesátníků ke stranickým organizacím a jejich angažmá v stranických orgánech. Další, šestá kapitola, je věnována společným kulturním aktivitám šedesátníků. V této části disertační práce jsou analyzovány hlavní způsoby, jakými se šedesátníci angažovali ve veřejném životě a v kulturním dění na přelomu padesátých a šedesátých let. Sedmá kapitola disertační práce pojednává o otázce identity a postupnému vývoji pohledů šedesátníků v kontextu sovětského konceptu „nadmárodní“ identity.

Abstract

This dissertation thesis focuses on a topic that is of growing interest among scholars, and for which there is still plenty of room for analysis and interpretation, namely the role of the Ukrainian Sixtiers during the Khrushchev Thaw in the USSR in the period 1956–1964. This cultural phenomenon is analysed within a broader socio-cultural context with the help of the approach of colonial studies. The key research question is “How did the worldview of the Sixtiers develop during the Khrushchev Thaw (1956–1964) from the point of view of colonial studies and how was this reflected in their literary works?” The first chapter describes the historical, political and cultural context of this period. It includes an analysis of the circumstances surrounding the proclamations made in Khrushchev’s secret speech in 1956, the beginning of the policy of de-Stalinization, and its impact on the political and cultural life in Soviet Ukraine. Particular attention is paid to the development of the official discourse of socialist realism as an official and dominant cultural concept, which was to be applied in artistic and literary works. The main principle of socialist realism, so-called “internationalism”, is analysed in terms of its role as an element of colonial discourse. The second chapter focuses on the theoretical framework of the notion of “generation” and the delimitation of the Ukrainian Sixtiers as a cultural phenomenon and cultural generation. In following chapters, the gradual development of the Sixtiers’ worldview is mapped, as is the way in which this development was reflected in their literary works. Subsequent sections are dedicated to specific topics that help to explain what influences helped to turn the Sixtiers into a cultural phenomenon. These particular topics are analysed on the basis of the methodology of collective biography. The third chapter deals with the childhoods of the Sixtiers and the factors that shaped their personalities at an early age. It mainly concentrates on their traumatic war experiences and the way that the Sixtiers grew up in their families. The fourth chapter chronologically refers to the previous chapter of the dissertation and maps the periods of study at higher education institutions. The fifth chapter is focused on the topic of the engagement of the Sixtiers in the communist party’s organizations and their general understanding and perception of the Soviet system. The sixth chapter traces the cultural activities of the Sixtiers. The last chapter of this thesis looks at the issue of identity and the self-identification of the Sixtiers between two general concepts, namely that of the national, Ukrainian identity, and the supranational, Soviet one.

Klíčová slova: Šedesátníci, tání, kulturní kolonialismus, imperialismus, opozice, komunismus, národní identita, disidentské hnutí, ukrajinská literatura, sovětské dějiny

Key words: The Sixtiers, the Thaw, cultural colonialism, imperialism, opposition, communism, national identity, dissident movement, Ukrainian literature, Soviet history

Obsah

Úvod	9
Kapitola I. Tání	29
1.1. Nikita Chruščov a tajný projev.....	29
1.2. Chruščovovy reformy.....	35
1.3. Ukrajina a národnostní otázka.....	41
1.4. Rusifikace a jazykový problém.....	47
1.5. Socialistický realismus: kulturní politika strany po XX. sjezdu.....	52
1.6. „Internacionalismus“ v oficiální kultuře.....	63
Kapitola II. Generace šedesátníků	67
Kapitola III. Děti války	91
3.1. Rodinné zázemí.....	93
3.2. Válečné zkušenosti.....	95
3.3. Škola.....	102
Kapitola IV. Na vysokých školách	106
Kapitola V. Stranickost a vnímání sovětského systému	123
5.1. Rané období.....	123
5.2. Kulturní opozice.....	129
Kapitola VI. Kulturní aktivity	142
Kapitola VII. Mezi sovětskou a ukrajinskou identitou	158
7.1. Jazyková otázka.....	163
7.2. Kultura a dějiny.....	167
7.3. Solidarita mezi utlačovanými.....	177
Závěr	181
Seznam použitých pramenů a literatury	186

Úvod

Předmět a cíle disertační práce

Disertační práce je věnována kulturnímu fenoménu tzv. šedesátníků v sovětské Ukrajině v období tání a analýze jejich postojů a literárního díla z hlediska koloniálních studií. Zkoumání formování a vývoje světonázoru mladé generace spisovatelů a literárních kritiků, kteří se aktivně zapojili do kulturního dění v sovětské Ukrajině na přelomu padesátých a šedesátých let dvacátého století, rovněž vyžadovalo analýzu nejen pozadí jejich životních příběhů, ale i obecného sociálně-kulturního kontextu doby. Volba tématu a zejména chronologického rámce, který byl vymezen roky 1956 až 1964, byla odůvodněna tím, že faktické rozvolňování cenzury v Sovětském svazu bylo zahájeno po tajném projevu Nikity Chruščova v únoru 1956. Brežněvův nástup v roce 1964 měl za následek výraznou změnu nejenom kulturní politiky, ale rovněž zahájil i politické perzekuce spisovatelů, kteří se od roku 1964 často dostávali do ilegality. Období v letech 1956–1964, nehledě na jistou nedůslednost Chruščovovy politiky, lze analyzovat jako relativně homogenní ve smyslu stability kulturního dění. Právě v rozmezí těchto osmi let všechny klíčové postavy hnutí šedesátníků vydaly své první knihy a aktivně se zapojovaly do kulturního a literárního procesu v sovětské Ukrajině, proto je vymezení krátkého období tání v letech 1956–1964 jako chronologického rámce opodstatněné.

Klíčová otázka disertační práce zní „jak se vyvíjel světonázor šedesátníků v době tání (1956–1964) z hlediska rámce koloniálních studií a jak se promítl v jejich literárním díle?“ Pokus o analýzu vývoje postojů šedesátníků a jejich reflexi v literárním díle z hlediska koloniálního (respektive antikoloniálního) postoje, což je bezprostředním předmětem disertační práce, zahrnuje hledání odpovědí na řadu podotázek, zejména:

- Jak vypadala politika tání v Ukrajinské SSR a jak ovlivňovala kulturní dění ve vymezeném období?
- Jak probíhal vývoj oficiálního diskurzu sovětského socialistického realismu?
- Jakým způsobem se v kulturní politice zpracovávala národní otázka a zda obsahovala prvky koloniálního přístupu?
- Jak se vyvíjely světonázorové postoje šedesátníků?

- Jak se měnilo jejich vnímání sovětské reality a jakým způsobem se to promítalo v jejich aktivitách?
- Jak vypadala sebeidentifikace šedesátníků a jak se definovaly mezi sovětskou a nacionální ukrajinskou identitou?
- Jak tvorba šedesátníků koreluje s (anti)koloniálním diskurzem?

Odpovědi na tyto otázky, které stanoví podstatu disertační práce a napomáhají ke komplexní odpovědi na hlavní otázku studie, jsou předmětem analýzy v jednotlivých kapitolách.

První kapitola je rozdělena do šesti podkapitol a je věnována historickému, politickému a kulturnímu kontextu v době tání. První podkapitola zkoumá okolnosti Chruščovova tajného projevu, který zahájil politiku tání a destalinizace. Druhá podkapitola se zaměřuje na obecné tendence v politice Sovětského svazu pod vedením N. Chruščova v letech 1956–1964. Zkoumá reformní hnutí a uvolňování, zejména co se týče zpřístupnění západních vlivů na sovětskou kulturu, ale i obecné přesměrování ekonomické politiky na sociální sektor, což vyvolalo výrazné změny v obecné společenské a kulturní atmosféře sovětské společnosti. Ve třetí podkapitole jsou analyzovány hlavní tendence ohledně národnostní politiky v Sovětském svazu v definovaném období a zejména postavení Ukrajiny v rámci SSSR v době Chruščovovy moci. Jeden z klíčových problémů národnostní politiky, (rusifikace a jazyková otázka) je předmětem analýzy ve čtvrté podkapitole. Dvě následující podkapitoly jsou věnovány analýze kulturní politiky a literárnímu dění. V páté podkapitole je zmapován postupný vývoj oficiální stranické kulturní politiky, pozornost je zaměřena především na oficiální diskurz socialistického realismu jakožto stranický a dominující kulturní koncept, který měl být aplikován v uměleckých a literárních dílech. Obě podkapitoly se zaměřují i na národnostní otázku, zejména ve smyslu její interpretace prostřednictvím koloniálních studií. Obecně byla v politice tato otázka charakterizována tendencí ke *splynutí národů*, formování sovětské, třídní, nadnárodní identity. V kulturní rovině se tato tendence promítla do principu internacionalismu, bratrství nebo přátelství národů, který je předmětem analýzy v poslední, šesté podkapitole první kapitoly.

Druhá část disertační práce se zaměřuje na bezprostřední předmět mé studie, mapuje postupný vývoj světonázoru šedesátníků a způsob, jakým se tento vývoj promítl v jejich literárním díle. Druhá kapitola pod názvem *Generace šedesátníků* je věnována teoretickému rámci pojmu „generace“ a vymezení ukrajinských šedesátníků jako kulturního fenoménu a kulturní generace. Následující kapitoly v dané části jsou strukturovány tematicky, podle

jednotlivých tematických okruhů, které měly vliv na formování ideového chápání šedesátníků. Třetí kapitola *Děti války* je věnována dětství šedesátníků a faktorům, které v raném věku formovaly jejich osobnosti. Především se jedná o traumatické zážitky z války a rodinnou výchovu. V kapitole je rovněž zmapováno, jakým způsobem se tyto faktory promítly v literárním díle šedesátníků. Čtvrtá kapitola chronologicky navazuje na předešlou kapitulu disertační práce a je věnována období studia na vysokých školách. V kapitole jsou analyzovány základní faktory, které ovlivňovaly ideje šedesátníků v době studia: ideologické zaměření sovětského vzdělání, formování jisté podoby nonkonformismu a vstup do literární společnosti.

Pátá kapitola je věnována problematice stranickosti a vnímání sovětské reality z hlediska ukrajinských šedesátníků. V kapitole je zmapován vývoj přístupů šedesátníků ke stranickým organizacím a jejich angažmá v stranických orgánech. Další, šestá kapitola, je věnována společným kulturním aktivitám šedesátníků. V této části disertační práce jsou analyzovány hlavní způsoby, jakými se šedesátníci angažovali ve veřejném životě a kulturním dění na přelomu padesátých a šedesátých let. V této kapitole jsou rovněž rozebírány hlavní tematické okruhy (historické postavy nebo události) které inspirovaly šedesátníky pro pořádání jednotlivých kulturních akcí.

Poslední, sedmá kapitola disertační práce pojednává o otázce identity a postupnému vývoji pohledů šedesátníků v kontextu sovětského konceptu „nadanárodní“ identity. V dané kapitole jsou zmapovány klíčové faktory, které postupně posouvaly generaci šedesátníků k nacionální ukrajinské identitě na úkor identity sovětské. Tento proces je analyzován i na základě ukázek z literárního díla šedesátníků.

Metodologie

Teoretický rámec disertační práce stanoví metodologické přístupy koloniálních studií. Klíčové pojmy koloniálních studií, které používám ve své disertační práci, byly definovány v knihách Edwarda Saída *Orientalism*¹ a *Culture and Imperialism*² a Homi Bhabhy *The Location of Culture*.³ Specifika sovětského kolonialismu dodnes zůstávají předmětem pro

¹ Edward SAID, *Orientalism*. Routledge and Kegan Paul Ltd. 1978.

² Edward SAID, *Culture and Imperialism*. New York 1993.

³ Homi BHABHA, *The Location of Culture*. London and New York 2004.

diskuzi, nehledě na to, že analýze (post)imperiální zkušenosti na Ukrajině je věnována řada studií, zejména M. Pavlyšyna,⁴ T. Hundorové,⁵ M. Škandrije,⁶ O. Jurčuk.⁷

E. Said definuje imperialismus a impérium za pomoci interpretace M. Doylea: „Impérium – formální nebo neformální vztahy, ve kterých jeden stát kontroluje stávající politickou suverenitu jiného politického společenství. Této kontroly je možné dosahovat na základě moci, politické kolaborace nebo ekonomické, sociální nebo kulturní podřízenosti.“⁸ Kolonialismus sám o sobě je ztělesněním a fyzickým projevem šíření impéria. Předkládaná studie se věnuje jednomu z těchto prvků koloniálních vztahů, a sice kultuře jako nástroji kolonizace nebo kulturnímu kolonialismu. T. Hundorova zdůrazňuje, že sovětský kolonialismus se výrazně odlišuje od klasického kolonialismu (britského a francouzského) zejména i tím, že z něj mizí rasový prvek.⁹ V případě sovětského systému a národnostní politiky uvnitř SSSR, kde se vztahy mezi centrem a periferií mohou interpretovat jakožto vztah podřízenosti „centrum – periferie“,¹⁰ se kultura stává důležitým prvkem utvrzení takové podřízenosti a dominování centrálně řízené ideologie a světového názoru.

Současně kultura zůstávala prostorem pro manévr, podpora nebo naopak utlačování národní kultury se střídaly v závislosti na konkrétním období dějin SSSR. Nikita Chruščov ve svém tajném projevu v roce 1956 vyhlásil klíčovou tezi „návratu k Leninovým principům“, která byla v období tání svým způsobem interpretována a v jistém smyslu opravdu následována. Jednalo se především o jistou podobu politiky *korenizace* a částečné podpory národních kultur. Taková podpora ale stejně jako v období dvacátých let měla své meze.

Leninova původní představa v národnostní otázce, i když nebyla konzistentní, obecně spočívala v představě možnosti dočasného sebeurčení národů bývalé Ruské říše. Lenin si dobře uvědomoval, že existuje spojnice mezi koloniální a národnostní otázkou a že

⁴ Марко ПАВЛИШИН, *Козаки в Ямайці. Постколоніальні риси в сучасній українській культурі*. In: Слово і час, №4-5, Київ 1994.

⁵ Тамара ГУНДОРОВА, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*. Київ 2012.

⁶ Мирослав ШКАНДРИЙ, *В обіймах імперії. Російська і українська література новітньої доби*. Київ 2004.

⁷ Олена ЮРЧУК, *В тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії*. Київ 2013.

⁸ Edward SAID, *Culture and Imperialism*. New York 1993. s. 9. (Vlastní překlad).

⁹ Тамара ГУНДОРОВА, *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на Сході Європи*. In: Тамара Гундорова, Агнешка Матусяк (eds.), *Postcolonialism, Generations, Culture*, Київ 2014. s. 29.

¹⁰ Mark von HAGEN, *From imperial Russia to Colonial Ukraine*. Dostupné online: http://shron1.chtyvo.org.ua/Mark_von_Hagen/From_Imperial_Russia_to_Colonial_Ukraine_anhl.pdf (17. 7. 2019).

potlačování a ovládání jednoho národa druhým v carském Rusku má hodně společného s koloniální politikou.¹¹ Jelikož se podle Lenina nacionalismus v regionech Ruské říše zakládal na tom, že „pracující masy jiných národů byly plně nedůvěry vůči Velkorusům, jakožto národa utlačovatelů“,¹² pro sovětské vedení bylo nezbytné „vykořenit ze sebe ruského šovinistu“.¹³ V tomto smyslu měl Lenin nepochybně pravdu, mezi ukrajinskými komunisty pokračovala debata ohledně podstaty sovětského zřízení, a značná část místních kádrů ho ještě na konci druhé dekády dvacátého století považovala za „pokračování ruského imperialismu“.¹⁴ Dočasné právo na sebeurčení Lenin vnímal jako nezbytný nástroj v ideologickém souboji a klíčový faktor pro dosažení hlavního strategického cíle – překonání kapitalismu a vítězství socialistické revoluce.¹⁵ Poskytnutí jisté míry sebeurčení a podpory národní kultury by mělo udržet nacionalistické proudy na Ukrajině v rámci sovětského ideologického systému. Nástrojem této podpory se měla stát v neposlední řadě právě kulturní a jazyková politika. V tomto smyslu se právě kultura stala oním strategickým manévrem, jelikož v návrhu svazové smlouvy z roku 1919 bylo zakotveno centralizované řízení klíčových ministerstev sovětským vedením v Moskvě, v kulturní a jazykové rovině sovětské vedení přistoupilo nejenom k uvolnění, ale i k propagaci národní identity.¹⁶ Tato logika se ve dvacátých letech promítla v politice korenizace – souhrnu politických akcí, které měly rozvíjet a propagovat národní identitu: podpořit zapojení místního obyvatelstva do komunistické strany a sovětského systému; „pozitivní diskriminaci“ v jiných zaměstnáních; standardizaci národního jazyka a pravopisu a podporu národních kultur, zakládaných na dílech spisovatelů starší generace a lidových tradicích.¹⁷

Dvojí logiku práva na sebeurčení ale zdůraznil Stalin v roce 1923 slovy, „když je právo na sebeurčení v rozporu s jiným, vyšším právem – právem pracující třídy, jež přišla k moci, aby tuto moc upevnila“, pak „právo na sebeurčení nemůže a nesmí sloužit jako překážka pracující

¹¹ Stanislav TUMIS, *Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního sovětského impéria za jeho vlády*. In: Stanislav Tumis Hanuš Nykl (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě*. Praha 2015. s. 164.

¹² Тері МАРТИН, *Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському союзі (1923–1939)*. Київ 2013. s. 18. (Vlastní překlad).

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Степан ВЕЛИЧЕНКО, *Імперіалізм і націоналізм по-червоному. Українська марксистська критика російського комуністичного панування в Україні (1918–1925)*. Львів 2017. s. 135. (Vlastní překlad).

¹⁵ Stanislav TUMIS, *Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního sovětského impéria za jeho vlády*. s. 164.

¹⁶ Tamtéž, s. 103.

¹⁷ Jeremy SMITH, *Non-Russians in the Soviet Union and after*. Cambridge University Press 2008. s. 498. (Vlastní překlad).

třídě vykonávat své právo diktatury.¹⁸ Kulturní politika se řídila stejnou logikou, aktivně propagovala symbolické atributy národní identity: lidové kultury, muzeí, lidových oděvů, kuchyně, divadla, poezie, progresivních historických událostí a klasické literatury. Cílem takové politiky byla pro delší období klidná koexistence odlišných národních identit a „postupné formování všesvazové socialistické kultury, která měla nahradit předchozí národní kultury“.¹⁹ Demonstrativní úcta vůči národním specifikám neruských národů měla za cíl „odpolitizovat národní identitu“²⁰ a postupně ji posunout k vytváření nadnárodní sovětské identity.

Takový přístup tedy spočíval v jisté podpoře národní kultury, jakožto nezbytné etapy pro další postupné formování relativně homogenní sovětské kultury, která měla podporovat nadnárodní sovětskou třídní identitu, jež měla postupně vytlačit národní identitu jako přežitek buržoazní minulosti. Formování takové socialistické kultury mělo probíhat na základě oficiálního uměleckého kánonu socialistického realismu, který se řídil heslem kultury „proletářské obsahem, národní formou“. V praktické rovině se ale taková polovičatá politika podpory a souběžného omezování národní kultury vyvinula do vzniku fenoménu nacionálního komunismu. V ryze kulturní a literární podobě se tento fenomén často definuje pojmem „chvylovismus“ podle předního ukrajinského spisovatele dvacátých let Mykoly Chvylového. Kultura nacionálního komunismu měla za cíl propojit dva protichůdné směry – zdůraznit svébytný národní prvek v rámci internacionální a ze své podstaty sovětské kultury. Samotný Chvylovyj vyhlásil heslo „Pryč od Moskvy“,²¹ které vyznívalo konfrontačně vůči stranickému centru. Podle amerického historika J. Macea byl nacionální komunismus dvacátých let formou kultury, která měla stále zůstat socialistická, ale oddělená od národní kultury dřívějšího kolonizátora.²² Tyto tendence kulturní politiky ze dvacátých Leninových let, stejně jako nacionální komunismus ve smyslu reakce na tuto politiku, se vskutku velmi podobaly kulturní politice sovětského vedení na Ukrajině v době tání.

N. Chruščov v době své vlády opravdu zastával podobnou logiku kulturní politiky z dvacátých let, a tedy i návratu k „původnímu leninismu“. Za vlády N. Chruščova se Ukrajina

¹⁸ Ian KERSHAW, *Do pekel a zpět, Evropa 1914–1949*. Praha 2014. s. 121.

¹⁹ Тері МАРТИН, *Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському союзі (1923–1939)*. Київ 2013. s. 30.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Микола ХВИЛЬОВИЙ, *Україна чи Малоросія?* In: Микола Хвильовий: Вибрані твори. Київ 2011. s. 727–777. (Vlastní překlad).

²² Джеймс МЕЙС, *Комунізм та дилеми національного визволення: національний комунізм в радянській Україні 1918–1933*. Київ 2018. s. 243. (Vlastní překlad).

ocitla v postavení „kontrolované autonomie“;²³ ve stejnou dobu v porovnání s dalšími republikami Sovětského svazu v nepochybně lepším postavení. Podle ukrajinského historika O. Subtelného se jednalo o postavení „druhé mezi rovnými“;²⁴ mezi Kremlem a Kyjevem vznikla nepsaná domluva, podle které se Ukrajincům nabízela role „mladšího bratra“, pokud budou Kreml podporovat.²⁵ První tajemník strany sledoval i Leninovu logiku korenizace ve smyslu maximálního zapojení místních kádrů do stranické politiky.²⁶ Jisté prvky ukrajinizace a kontrolované propagace ukrajinské kultury pronikly i do kulturní politiky a byly podporovány místní inteligencí. Na různorodých sjezdech a poradách požadovala ukrajinská inteligence přípravu a vydávání ukrajinských vědeckých slovníků, encyklopedií atd. Kulturní ústupky měly být vstřícným krokem stranického vedení a odměnou za loajalitu vůči Moskvě. Na tomto základě se točily debaty ohledně rozšíření používání ukrajinského jazyka a osvětlení historických témat. V listopadu 1957 zahájila Akademie věd USSR přípravou práci nad budoucím *Ukrajinským historickým časopisem*,²⁷ další rok se obnovilo vydávání časopisu *Vesmír*²⁸ a začaly se vydávat i nové časopisy *Prapor*²⁹ a *Sovětská literární věda*.³⁰ Právě v období tání byla také vydána první *Ukrajinská sovětská encyklopedie*.³¹

Stejně jako Lenin a Stalin ve dvacátých letech, tak i Chruščov si byl na přelomu padesátých a šedesátých let vědom dočasnosti podobné národnostní politiky a nutnosti udržet tento vývoj v určitých mezích. Chruščovova představa o národnostní politice se promítla v tezi o splnutí sovětských národů. Tuto představu a logiku národnostní politiky vyjádřil první tajemník na XXII. sjezdu KSSS v říjnu 1961. V jistém smyslu se jednalo o následování logiky dvacátých let, a sice chápání korenizace jako dočasného nezbytného opatření na cestě k formování nadnárodní třídní identity na úkor identity národní.

Kulturní politika se za vlády N. Chruščova řídila mírně pozměněným heslem „socialistická obsahem, národní formou“. V praxi to ale znamenalo stejnou logiku jako ve dvacátých letech – postupné formování třídní sovětské kultury a identity, což nezbytně zapříčinilo marginalizaci národního prvku v kultuře sovětské Ukrajiny. Podle slov literárního kritika a

²³ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. Київ 2019. s. 501. (Vlastní překlad).

²⁴ Орест СУБТЕЛЬНИЙ, *Україна. Історія*. Київ 1993. s. 611. (Vlastní překlad).

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. s. 501.

²⁷ Український історичний журнал.

²⁸ Всесвіт.

²⁹ Прапор.

³⁰ Радянське літературознавство.

³¹ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. s. 507.

aktivního aktéra kulturního dění šedesátých let Ivana Džjuby, tato logika spočívala v „podpoře kultury, ale pouze takové, která pracovala pro režim“.³² Tato oficiální kultura se měla řídit konceptem socialistického realismu. Jeho stěžejními rysy byla ideologická vyhraněnost, soustředění na pracující lid (proletariát jako třídu) a konfrontační rétorika vůči nepřátelským ideologiím. Pro národnostní problematiku byl stěžejním princip internacionálního, bratrství neboli přátelství sovětských národů.³³ V různých kulturních odvětvích zdůrazňoval nadnárodní sovětskou identitu, nacionální prvky se naopak interpretovaly ve zprimitizované a vulgarizované formě. V případě Ukrajiny pak takový typ kultury přispíval k „šíření těch nejhorších koloniálních stereotypů o Ukrajincích“.³⁴ Umělé omezování národních kultur, které bylo zabezpečováno za pomoci cenzury, poskytuje možnost analyzovat tento tlak prostřednictvím koloniálního diskurzu. Literární vědkyně V. Charchun interpretuje socialistický realismus v literatuře jako nástroj „kulturní kolonizace“.³⁵

Není to ale pouze socialistický realismus jako nástroj tlaku na národní kulturu, který umožňuje zkoumat situaci v sovětské Ukrajině jako kulturní kolonialismus. Americký historik H. Poberežnyj zdůrazňuje, že pro zkoumání koloniálních vztahů, kromě formálních atributů koloniálního vztahu mezi centrem a periferií, je nezbytné zkoumat i obsah těchto vztahů a „asymetrii moci“.³⁶ V případě sovětské Ukrajiny se pak jednalo o to, že „jakákoli strategická rozhodnutí ohledně Ukrajiny obecně a ukrajinského lidu byla přijímána za hranicemi Ukrajiny a často nejenom na úkor jejich zájmů, ale i proti jejich vůli“.³⁷

Za příklad takto řízené kulturní politiky může sloužit jazyková otázka a prosazování ruštiny na úkor ukrajinštiny v období tání. Klíčovou pro jazykovou otázku se v období tání stala reforma školství. V listopadu 1958 byly vyhlášeny teze ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR *O posílení vazby mezi životem a školstvím a o dalším vývoji školství v SSSR*. Z hlediska jazykové otázky byl stěžejním devatenáctý článek, který dovoloval rodičům volit, v jakém jazyce budou jejich děti studovat na škole. Taková politika nakonec vedla k situaci, kdy naprostá většina školáků ve městech byla vyučována v ruštině. Již v roce 1966 studovalo

³² Rozhovor s Ivanem Džjubou, Kyjev 28.12.2018.

³³ Тері МАРТИН, *Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському союзі (1923–1939)*. s. 565.

³⁴ Віталій ЧЕРНЕЦЬКИЙ, *Картографуючи посткомуністичні культури: Росія та Україна в контексті глобалізації*. Київ 2013. s. 284.

³⁵ Валентина ХАРХУН, *Соціалістичний канон в українській літературі. Генеза, розвиток, модифікації*. Ніжин 2009. s. 61.

³⁶ *Історична Правда: Україна як колонія СРСР?* Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=YQok5JUki0Q&l> (30. 5. 2020).

³⁷ Тамtéž.

v hlavním městě sovětské Ukrajiny Kyjevě pouhých 23 % ukrajinských školáků na ukrajinských školách.³⁸

Podobné tendence byly pozorovány i ve vydávání knih. Do roku 1968 bylo například v ukrajinštině vydáno pouhých 17 % školních příruček, a i tento fakt se stal důvodem k dalšímu napětí mezi ukrajinským stranickým vedením a řídicím moskevským centrem. Propagace ruštiny jako hlavního jazyka se zdůvodňovala Moskvou, stejně jako i v jiných případech, argumenty ekonomickými. Měla vést k pevnějšímu sjednocení ekonomických vazeb. Proto i snaha o hájení pozic ukrajinského jazyka se oficiálními stranickými funkcionáři označovala za „pokusy izolovat jeden národ od druhého za pomoci jazykové bariéry“ a „vytvořit uzavřenou národní ekonomiku“, což již mohlo být odsouzeno jakožto „nacionalistický předsudek“.³⁹ Situace se začala postupně měnit až s nástupem Petra Šelesta do čela komunistické strany Ukrajiny v roce 1963.

Politika postupné rusifikace nakonec vedla k marginalizaci ukrajinštiny. Rusifikace sovětské Ukrajiny nebyla zapříčiněna represivními opatřeními, ale především vytvářením jisté atmosféry ve společnosti, kdy se ruština vnímala jako jazyk prestižnější, kultivovanější, a ten, který poskytuje více praktických možností pro prosazení ve společnosti. Navíc i fakt, že ukrajinštinou mluvila většina obyvatel na vesnici a ruštinou naopak ve městech, přispíval k dobrovolné rusifikaci městských obyvatel.⁴⁰ Tyto tendence byly v zájmu sovětského centra, které vnímalo ruštinu jako další nástroj unifikace sovětského systému napříč republikami. Svými rozhodnutími i navzdory názoru místních elit tuto tendenci podporovalo, čímž zapříčinilo plíživou rusifikaci sovětské Ukrajiny. Výše uvedené skutečnosti tak poskytují možnost analyzovat situaci v sovětské Ukrajině za pomoci konceptů koloniálního diskurzu a kulturu jako jeden z klíčových nástrojů prosazování oficiální ideologie a kulturního diskurzu i přes částečný odpor místních kulturních elit.

Pro analýzu konkrétních otázek disertační práce a dosažení komplexních odpovědí na kladené otázky v rámci koloniálních studií jsou používány následující metodologické postupy:

³⁸ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. Edmonton 1985. s. 230.

³⁹ Tamtéž, s. 231.

⁴⁰ Tamtéž, s. 182.

Diskurzivní analýza. V disertační práci využívám metodologický přístup diskurzivní analýzy, tak jak ho interpretoval argentinský filozof Ernesto Laclau. Tento přístup se zakládá na klasické teorii Michela Foucaulta, jenž definoval diskurz jako entitu na sebe navazujících znaků. Ve Foucaultově interpretaci ale diskurz nebyl pouhým sledem sémiotických znaků, ale abstraktním konstruktem, souhrnem jistých sdělení, na jejichž základě se formoval jistý typ smysluplné sociální komunikace.⁴¹ E. Laclau pak interpretoval tento Foucaultův diskurz jako syntaktický prostor, ve kterém jsou slova a znaky propojeny pro vytváření smysluplného souboru. Laclau se zaměřoval na politické diskurzy, a tento jeho přístup zahrnoval analýzu široké škály lingvistických i nelingvistických dat – dokumentů, prezentací, politických rozhodnutí, institucí, organizací atd.⁴² V takovém typu diskurzu samostatné jednotky nabývají smyslu v návaznosti jedna na druhou a takto vytvářejí diskurz, který funguje „navenek“.⁴³ Laclauův přístup k diskurzivní analýze se věnuje zejména populismu jakožto politickému fenoménu, způsobu jeho formování různými institucemi za pomoci různých nástrojů a jeho působení navenek, tedy na širokou veřejnost.⁴⁴ Podobná logika diskurzivní analýzy je použita v mé disertační práci. Diskurzivní analýza je zaměřená na mapování postupného formování konceptu oficiální sovětské kultury a kánonu socialistického realismu. Pro analýzu tohoto vývoje jsou v disertační práci používány různé zdroje, které ovlivňovaly nebo formovaly oficiální kulturní politiku v době tání. Jedná se zejména o veřejná vystoupení (publikované texty) prvního tajemníka KSSS N. Chruščova, politická stranická usnesení, publikace literárně kritických článků (v novinách a časopisech *Literární noviny*⁴⁵, *Pravda*⁴⁶, *Vlast*⁴⁷, *Dněpr*⁴⁸, *Komunista*).⁴⁹ Na základě těchto zdrojů je mapován oficiální diskurz sovětské kultury ve vymezeném období, přičemž hlavní důraz je kladen na interpretaci internacionálního principu sovětské kultury v těchto zdrojích, jinými slovy národnostní problematiky v kultuře. Diskurzivní analýza je používána ve stejném smyslu i pro mapování alternativního diskurzu sovětské kultury na Ukrajině, která byla zastoupená právě šedesátníky. Za tímto účelem jsou analyzována jejich literární díla, publicistické články a veřejná vystoupení, jejichž záznamy byly zachovány v archivech. I v tomto případě se

⁴¹ Michel FOUCAULT, *Orders of Discourse*. In: Social Sciences Information. №10-7, 1971. s. 7–30.

⁴² Amir DABIRIMEHR, *Laclau and Mouffe's Theory of discourse*. In: Journal of Novel Applied Sciences. №3, 2014. s. 1286.

⁴³ Philipp CASULA, *Sovereign Democracy, Populism, and Depolitization in Russia*. In: Problems of Post-Communism. №3, vol. 60, 2013. s. 4.

⁴⁴ Ernesto LACLAU, *On Populist Reason*. London, New York 2005.

⁴⁵ Літературна Газета (od roku 1962 Літературна Україна).

⁴⁶ Правда.

⁴⁷ Вітчизна.

⁴⁸ Дніпро.

⁴⁹ Коммунист.

analýza zaměřuje na interpretaci národnostní problematiky v uvedených zdrojích a nalezení jistých společných tendencí, sociální komunikace podle Laclauta.

Kolektivní biografie. Kolektivní biografie jako metodologický přístup se vyvíjel od poloviny dvacátého století v různých oborech humanitních věd: v sociologii je definován jako cross-career line analysis, ve studiích středověkých dějin jako prosopografie, ve studiu moderních dějin jako kolektivní biografie. V jednom ze základních textů této metodologie definuje tuto metodu britský historik Lawrence Stone jako „zkoumání společných rysů ve skupině lidí během historického úseku ve smyslu kolektivní analýzy jejich životů“.⁵⁰ Tuto tezi ve své definici kolektivní biografie rozvíjí britský historik Paul Sturges, podle něhož se dá kolektivní biografie vymezit jako „projekt, který zahrnuje systematické shromažďování biografických dat skupiny lidí, jakkoli vymezené, za jistým vědeckým účelem“⁵¹, vzápětí zdůrazňuje, že je tato metoda vhodná buď pro sociologický výzkum anebo pro historickou studii. V případě obou definic se tedy jedná o metodu, která na základě shromážděných biografických údajů analyzuje jisté historické nebo sociologické fenomény a umožňuje vyvození obecnějších závěrů.

L. Stone definuje i konkrétní metodu, kterou vidí ve vyzdvižení stejných unifikovaných otázek v případě každé konkrétní osobnosti, zapojené do skupiny, která je předmětem badání: narození a smrt, rodinný stav a rodina obecně, sociální původ a ekonomické pozadí, pobyt, vzdělání, zdraví, profese, náboženství a další.⁵² Každá konkrétní studie si vymezuje vlastní prvky, které budou porovnávány. Předkládaná disertační práce se zaměřuje na osm hlavních aktérů hnutí šedesátníků, vývoj jejich světonázoru a postojů, které se projeví i v literární tvorbě. Pozornost je věnována především rodinnému zázemí, traumatickým zážitkům z válečného období, vzdělání a univerzitnímu prostředí, kontextu začátků literární tvorby, vztahu ke státu a straně, společným kulturním aktivitám a otázkou identity. Zkoumání všech definovaných prvků přispívá k všestrannému pochopení stanovení světonázoru spisovatelů a následně i jejich literárního díla. Vymezené prvky biografii jednotlivých postav, které jsou předmětem disertační práce, a ve své propojenosti jsou základem přístupu kolektivní biografie, jsou analyzovány na základě publikovaných vzpomínek, dobových deníků, dopisů

⁵⁰ Lawrence STONE, *Prosopography*. In: Daedalus. Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today. Winter, 1971. s. 46–79.

⁵¹ Paul STURGES, *Biography in the 1980 s*. In: Biography. vol.6 № 4, 1983. s. 316.

⁵² Lawrence STONE, *Prosopography*. In: Daedalus. Vol. 100, No. 1, Historical Studies Today. Winter, 1971. s. 46–79.

a osobních rozhovorů. V tomto smyslu použitý metodologický přístup kolektivní biografie odpovídá interpretaci P. Sturgesa, který zdůrazňuje roli individuálních rozhovorů a orální historie pro získávání dat při rekonstrukci kolektivní biografie historických postav.⁵³ Současně takový přístup, s jehož pomocí se analyzují biografie a aktivity v dobovém kontextu za pomoci dobových zdrojů ve společenských, politických a kulturních souvislostech, propojuje kolektivní biografii s metodou analýzy diskurzu, což napomáhá komplexnějšímu pochopení zkoumané problematiky.⁵⁴

Orální historie. Orální historii lze obecně definovat jako „řadu propracovaných, avšak stále se vyvíjejících a dotvářejících postupů, jejichž prostřednictvím se badatel v oblasti humanitních a společenských věd dobírá nových poznatků, a to na základě ústního sdělení osob, jež byly účastníky či svědky určité události, procesu nebo doby, které badatel zkoumá, nebo osob, jejichž individuální počiny, postoje a názory mohou obohatit badatelovo poznání o nich samých, případně o zkoumaném problému obecně“.⁵⁵ Pro předkládanou studii je orální historie použita jakožto přístup, který za pomoci nahrávaných interview shromažďuje vzpomínky a osobní komentáře relevantních aktérů⁵⁶ kulturního dění na sovětské Ukrajině v době tání.

Přístup orální historie dodnes zůstává mezi badateli diskutabilním. Tato metodologie je často kritizována pro jistou míru subjektivity, která může komplikovat objektivní zkoumání vymezeného fenoménu.⁵⁷ Pokud se jedná zejména o rozhovory s pamětníky staršího věku, jejich vzpomínky mohou být ovlivněny jak jistou nostalgií pamětníků, osobní zaujatostí obou účastníků rozhovorů atd.⁵⁸ Problémem zůstává rovněž specifika „selektivní paměti“, tedy problematika jak reálného zapomínání, tak i „zkreslení“, a transformace vjemu a vzpomínek.⁵⁹ Na druhou stranu ale řada historiků zdůrazňuje výhody tohoto přístupu v tom smyslu, že osobní rozhovor poskytuje možnost odhalit „skryté příběhy“⁶⁰ a osobní význam jednotlivých událostí a jejich vliv na zkoumaný fenomén. Diskuse ohledně silných a slabých stránek tohoto metodologického přístupu přetrvává mezi badateli od doby, kdy tato

⁵³ Paul STURGES, *Biography in the 1980 s.* In: *Biography*, vol.6 № 4, 1983. s. 322.

⁵⁴ Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence.* Praha 1999. s. 6.

⁵⁵ Miroslav VANĚK, Pavel MUCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie.* Praha 2015. s. 14.

⁵⁶ Tamtéž.

⁵⁷ David LOWENTHAL, *History and Memory.* In: *The Public Historian*, vol.19 № 2, 1997. s. 32.

⁵⁸ Alistair THOMPSON, *Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History,* In: *Transactions of the Royal Historical Society.* № 9, 1999. s. 291.

⁵⁹ Miroslav VANĚK, Pavel MUCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie.* s. 133.

⁶⁰ Alistair THOMPSON, *Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History.* In: *Transactions of the Royal Historical Society.* № 9, 1999. s. 291.

metodologie začala nabývat teoretického rámce a rovněž se začala široce používat pro historická a sociologická studia v sedmdesátých letech.⁶¹ V dnešní době je ale možné konstatovat, že vnímání tohoto přístupu mezi badateli se, nehledě jistou kritiku, výrazně změnilo. Podle českého badatele Miroslava Vaňka „orální historie nejenže dokázala proměnit ‚nevýhody‘ v předmět svého bádání, ale naopak se stala velmi účinným nástrojem pro poznávání mechanismu vzniku, utváření a proměn historické paměti“⁶², a to díky tomu, že nedůvěryhodnost paměti byla shledána její předností a subjektivita se stala klíčem nejenom k poznání významu historické zkušenosti, ale také k dešifrování vztahu mezi minulostí a přítomností.⁶³

Rozpor mezi objektivním historickým zkoumáním a subjektivitou individuální paměti se překonává za pomoci konfrontace poznatků získaných z nahraných rozhovorů s dalšími dobovými prameny.⁶⁴ V případě rozhovorů nahraných pro moji studii s ukrajinskými šedesátníky (nebo jejich sourozenci a partnery), se jedná o konfrontaci informací získaných v průběhu interview s jejich dobovými publikacemi a archivními zdroji.

Za účelem zkoumání klíčových otázek disertační práce jsem v rozmezí let 2018 až 2020 podnikl několik cest na Ukrajinu, kde jsem nahrál řadu rozhovorů s aktéry kulturního dění na sovětské Ukrajině v době tání. Jedná se o tři rozhovory s Ivanem Dzijubou, tři rozhovory s manželkou Ivana Drače Marijí Drač, tři rozhovory se sestrou Vasyla Stuse Marijí Stus, manželkou Mykoly Vinhranovského Lidijí Vinhranovskou, Dmytrem Pavlyčkem, Marharytou Dovhaň, Ihorem Kalyncem a Bohdanem Horyněm. Každý rozhovor trval cca 1,5 hodiny. Dohromady se podařilo shromáždit přibližně 21 hodinu nahraných rozhovorů, které se vztahovaly k otázkám předkládané disertační práce. Rozhovory byly strukturovány podle vymezených otázek disertační práce, tedy: zážitky z války, rodinná výchova, vnímání stranického systému, formativní politické události (XX. sjezd komunistické strany v roce 1956), propojenost s předešlou kulturní generací a otázka národní ukrajinské identity. Již zmíněný subjektivní rozměr metodologie orální historie se promítl i v praktické rovině vedení rozhovorů. V některých případech musela být struktura rozhovoru přizpůsobená zpovídání osobě. Všechny oslovené osobnosti spolupracovaly a ani jednou nedošlo k zamítnutí té či oné otázky.

⁶¹ Tamtéž.

⁶² Miroslav VANĚK, Pavel MUCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. s. 133.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ Paul STURGES, *Biography in the 1980 s*. In: *Biography*, vol.6 № 4, 1983. s. 324.

Lze konstatovat, že s výjimkou Dmytra Pavlyčka svědectví pamětníků odpovídala informacím, se kterými byly konfrontovány z dalších zdrojů. Současně poskytly osobní vnímání historických událostí jednotlivými osobnostmi ze skupiny šedesátníků. V některých případech (zejména v případě Marije Stus a Marije Drač) byly poskytnuty dříve nezveřejněné osobní příběhy rodin šedesátníků. Důležité je rovněž zdůraznit, že navzdory existující tendenci v moderních studiích vyzdvihovali roli šedesátníků jakožto zakladatelů osvobozenického hnutí v poválečné Ukrajině, samotní šedesátníci nijak výrazně vlastní roli jakožto opozice sovětskému systému na zlomu padesátých a šedesátých let nevyzdvihovali (Ivan Džjuba kupříkladu poznamenal, že „nikdy nebyl žádný antisovětský“⁶⁵; Marharyta Dovhaň taktéž uvedla, že v tomto období byly „nade vši pochybnosti sovětskými lidmi“⁶⁶). Lze tedy tvrdit, že pamětníci se nesnažili záměrně deformovat vlastní historickou zkušenost a přizpůsobit ji soudobým interpretačním tendencím.

Case study. Metodologický přístup case study je používán primárně v sociálních vědách a pro mapování soudobých událostí jako „detailní a kontextuální analýza omezeného počtu událostí nebo souvislostí a jejich vzájemného vlivu“.⁶⁷ Case studies se ale používají i pro zkoumání historických fenoménů v jakési „hybridní podobě“.⁶⁸ Case study je v disertační práci využívána v kontextu interpretace této metodologie Johnem Gerringem ve smyslu „detailního a intenzivního zkoumání jistého fenoménu pro vysvětlení širšího kontextu a souvislostí“.⁶⁹ Hlavním specifickým rysem case studies je přístup, který má za cíl analyzovat unikátní charakteristiky a zvláštní odlišnosti fenoménu, který je předmětem zkoumání.⁷⁰ Jedná se tedy o všestrannou a komplexní analýzu přesně definovaného fenoménu (case) v širším kontextu a souvislostech. Disertační práce definuje jako konkrétní fenomén skupinu spisovatelů a literárních kritiků šedesátníků, v užším slova smyslu této definice osmi klíčových postav tohoto hnutí: Ivana Svitlyčného, Ivana Džjuby, Jevhena Sverštuka, Liny Kostenko, Mykoly Vinhranovského, Ivana Drače, Vasyla Symonenka a Vasyla Stuse. Bezprostřední zkoumání jejich literárního odkazu v období tání je zasazeno do širšího kontextu sociálního a kulturního

⁶⁵ Rozhovor s Ivanem Džjubou, Kyjev 28. 12. 2018.

⁶⁶ Rozhovor s Marharytou Dovhaň, Kyjev 3. 1. 2019.

⁶⁷ Zaidah ZAINAL, *Case study as a research method*. In: Jurnal Kemanusiaan, № 9, 2007.

⁶⁸ Michael M. WIDDERSHEIM, *Historical Case Study: A Research Strategy for Diachronic Analysis*. In: Library and Information Science Research. №2, 2018. s. 144–152.

⁶⁹ John GERRING, *What is a Case Study and What is it Good for*. In: American Political Science Review vol. 98, №2, 2004.

⁷⁰ Tanya SAMMUT-BONNICI and John McGEE, *Case study*. In: Cary I. Cooper (eds.), Wiley Encyclopaedia of Management, 2014.

dění v sovětské Ukrajině ve vymezeném období. Komplexní analýza tohoto kulturního fenoménu, která je podstatou case studies, je zabezpečena použitím prvků několika různých přístupů, které poskytují všestranný rozbor vývoje světonázoru i literárního díla šedesátníků. Jedná se o již definovanou diskurzivní analýzu jejich literárního díla; zkoumání biografického pozadí a životních příběhů za pomoci přístupu kolektivní biografie; studie zahrnuje použití nahraných rozhovorů s přímými účastníky hnutí šedesátníků, jejich rodinných příslušníků a jejich analýzu za pomoci metodologie oral history; analýzu archivních pramenů pro doplnění širšího kontextu kulturního dění v době tání.

Prameny a literatura

Pro odpovědi na otázky, které si klade disertační práce, byly použity různorodé prameny z několika archivů a široká škála sekundární literatury. Archivní prameny byly studovány v Ústředním muzeu – archivu literatury a umění Ukrajiny v Kyjevě,⁷¹ v Kyjevském dílčím archivu bezpečnostních služeb Ukrajiny⁷² a v Muzeu šedesátníků v Kyjevě.⁷³

Ústřední muzeum – archiv literatury a umění Ukrajiny v Kyjevě disponuje rozsáhlou osobní dokumentací ukrajinských spisovatelů sovětské doby, která napomáhá k lepšímu pochopení kulturních procesů v období tání. Mezi nejdůležitější fondy lze jmenovat osobní složky Pavla Tyčyny (fond № 464), jelikož Tyčyna byl klíčovou postavou oficiálního literárního procesu i v době tání. Pro tuto studii byla důležitá zejména osobní korespondence mezi Tyčynou a Linou Kostenko, která obsahuje dosud nepublikované ukázky raného díla Liny Kostenko. Ve stejném fondu se nachází i první verze Symonenkovy sbírky *Ticho a hromy*⁷⁴ s Tyčynovými poznámkami, podle nichž lze rekonstruovat Tyčynovy zásahy do původních Symonenkových textů. Tyčynův osobní fond zahrnuje i řadu stenografických záznamů ze setkání mladých básníků, na kterých Tyčyna často předsedal. Na základě těchto záznamů lze rekonstruovat bezprostřední chování mladých šedesátníků na stranických literárních večerech. Ve stejném smyslu byl velmi přínosný osobní fond Andrije Malyška (fond № 22), pod jehož záštitou začínal svoji literární kariéru další šedesátník Vasyl Stus. Osobní fond Maksyma Rylského (fond № 46) obsahuje korespondenci s Mykolou Vinhranovským. Všechny tyto osobní

⁷¹ Центральний архів-музей літератури та мистецтва України в Києві.

⁷² Галузевий державний архів Служби безпеки України.

⁷³ Музей шістдесятництва в Києві.

⁷⁴ Тиша і грім.

zápisky i záznamy napomáhají lepšímu chápání vztahů mezi starší a mladší generací ukrajinských sovětských spisovatelů, které výrazně ovlivňovaly postoje i dílo šedesátníků.

Pro doplnění společenského a kulturního kontextu byly rovněž důležité některé zdroje z Dílčího archivu bezpečnostních služeb Ukrajiny. Především se jedná o dokumenty, které jsou shromážděny ve fondu № 18, který zahrnuje dokumentaci ukrajinské KGB z let 1953–1968. Soupis № 092 zahrnuje veškerou dostupnou dokumentaci, na jejímž základě lze sledovat cenzurování literárních časopisů i denního tisku, které se podle záznamů výrazně posílilo v roce 1963. Tyto dokumenty zahrnují obecné rozkazy vedení KGB ohledně postupů a mapování publikací „založených na stranických materiálech“, bezprostřední reakce na jisté publikace, ale i dopisy redaktorů s žádostí o povolení publikace jistých materiálů. Na základě těchto dokumentů lze mapovat obecný přístup sovětské vlády ohledně cenzury.

V disertační práci byly použity také prameny z archivu, který se nachází v Muzeu šedesátníků v Kyjevě. Archiv prochází katalogizací, proto zdaleka ne všechny materiály jsou řazeny podle fondů. Jedná se ale o rozsáhlou sbírku osobní dokumentace šedesátníků, která poskytuje všestranný náhled na jejich dílo, aktivity a světonázor. Archiv disponuje osobními deníky, korespondencí, společnými prohlášeními, fotografiemi a dalšími dosud nepublikovanými materiály. Mezi nejdůležitější pro tuto studii lze jmenovat několik souborů pramenů. Jedná se zejména o osobní archiv Ivana Svitlyčného, který byl po jeho smrti předán Muzeu šedesátníků. V tomto souboru se zachovalo veškeré Svitlyčného literární dílo, zejména jeho dvě básnické sbírky, které spisovatel připravoval pro publikaci a které nikdy nebyly vydány. Složky s literárními texty obsahují i Svitlyčného korespondenci s vydavatelstvím, úpravami redaktorů i reakci samotného básníka. To vše pak dovoluje detailně zkoumat jak osobní vývoj samotného Svitlyčného, tak i úroveň jeho ochoty ke kompromisu se stranickými redaktory. Důležitým zdrojem byla rovněž rozsáhlá kolekce samizdatových vydání z fondu Muzea šedesátníků, jejichž značná část je datována roky 1963 a 1964. Tyto složky obsahují jednotlivé texty vydané v samizdatu v první polovině šedesátých let. Jedná se především o zakázané texty Liny Kostenko, Mykoly Vinhranovského, Vasyla Symonenka a výběr z díla spisovatelů popraveného obrození,⁷⁵ který

⁷⁵ Popravené obrození (v ukrajinštině Розстріляне Відродження) je pojem poprvé použitý literárním vědcem Jerzym Gedroycem pro označení kulturního a literárního obrození v sovětské Ukrajině ve dvacátých letech. Většina nejvýznamnějších ukrajinských kulturních činitelů této generace byla popravená sovětským režimem v průběhu třicátých let. Mezi nejznámější literáty, kteří byli popraveni, patří Les Kurbas, Valerjan Pidmohyluj, Mykola Zerov, Mykola Kuliš, Jevhen Plužnyk a desítky dalších. Mykola Chvylovij spáchal sebevraždu. K této generaci rovněž patřili i spisovatelé, kteří přežili teror třicátých let a hráli důležitou roli v literárním procesu

mladší generace připravovala v první polovině šedesátých let. Za pomoci těchto textů lze analyzovat dvě otázky – co bylo zakázáno oficiální cenzurou, a na druhou stranu jaké byly priority samotných šedesátníků, na jaké texty z generace popraveného obrození se orientovali. Za zvláštní zmínku stojí samizdatové vydání zakázané sbírky Liny Kostenko *Hvězdný integrál*⁷⁶ z roku 1963, které je rovněž k dispozici ve fondu muzea.

Zdrojem dosud nepublikovaných dokumentů se staly i soukromé archivy samotných šedesátníků. Zejména se jedná o rodinný archiv rodiny Ivana Drače, který byl pro studii poskytnut jeho manželkou Marijí ještě předtím, než bude předán Institutu literatury Akademie věd Ukrajiny v Kyjevě. Tento osobní archiv disponuje početnou korespondencí i osobními zápisky Ivana Drače od dob jeho mládí, což umožňuje detailně zkoumat vývoj jeho postojů i literárního díla.

Při analýze otázek disertační práce byla rovněž použita rozsáhlá sekundární literatura. K nejdůležitějším titulům patří nová monografie italského historika Simone Attilio Bellezzy *The Shore of Expectations. A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*.⁷⁷ Jedná se o první komplexní studii fenoménu ukrajinských šedesátníků v širším kontextu doby. Autor se věnuje studii šedesátníku z kulturologického hlediska. Časový rámec studie S. A. Bellezzy přesahuje období Chruščovovy vlády a je stanoven lety 1953–1972. Z tohoto důvodu je nejranějším obdobím aktivit šedesátníků věnován relativně malý prostor. Další důležitou monografií se stala kniha Polly Jones *Myth, Memory, Trauma: Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union, 1953–70*.⁷⁸ Tato studie je zajímavým pokusem o analýzu proměn kulturní politiky v Sovětském svazu v době Chruščovova tání. Jones se zaměřuje na různé aspekty kulturního života – reakci na tajný projev ve společnosti, změny v kulturní politice, přístupy k dějinám, kolektivní paměť stalinismu atd. Monografie P. Jones je vysoce přínosná pro pochopení hlavních tendencí, ale i nedůsledností v kulturní politice, vymezení hlavních milníků pro sovětskou kulturu v době tání. V tomto smyslu je velice užitečná i nedávno publikovaná práce ruského historika S. Čuprinina, vydaná v ruštině pod názvem *Tání. Události*⁷⁹, která představuje detailní přehled kulturních a politických událostí v Sovětském svazu v letech 1953–1968. Stejně jako v případě monografie P. Jones je i tato studie velice užitečná pro

v období tání: Pavlo Tučyna, Maksym Rylskyj, Mykola Bažan.

⁷⁶ Зоряний інтеграл.

⁷⁷ Simone A. BELLEZZA, *The Shore of Expectations. A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. Edmonton 2019.

⁷⁸ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma. Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union 1953–1970*. New Haven and London 2013.

⁷⁹ Сергей ЧУПРИНИН, *Оттепель, События: март 1953 – август 1968*. Москва 2020.

pochopení obecné logiky a dynamiky kulturního dění v době tání. Na druhou stranu se ale obě tyto studie věnují primárně sovětskému Rusku, nikoli Sovětskému svazu jako celku. P. Jones se sice okrajově zmiňuje o událostech na Ukrajině, nejsou ale detailně zkoumány. Předkládaná disertační práce se naopak věnuje kulturním procesům právě na sovětské Ukrajině, které jsou samozřejmě nezbytně zasazeny do širšího kontextu kulturního dění v Sovětském svazu. Samotné téma tání bezprostředně v sovětské Ukrajině dosud nebylo dostatečně zkoumáno a stalo se tématem stručných přehledů nebo dílčích studií, které ale postrádají komplexní analýzu.⁸⁰ V osvětlení této problematiky spočívá jeden z přínosů disertační práce.

Pro disertační práci byla využita i sekundární literatura, která je věnována (post)koloniálním studiím, zejména ta, která se vztahuje k tématům sovětského kolonialismu. Hlavní pojmy a metodologie koloniálních studií disertační práce se zakládají na několika klasických dílech koloniálních studií: *Orientalism* a *Culture and Imperium* Edwarda Saida a *The Location of Culture* Homi Bhabhy. Za pomoci Saidových studií jsou vymezeny hlavní pojmy, definice a logika analýzy v rámci koloniálního přístupu: co je kolonialismus; jak se definují vztahy mezi centrem a periferií a jaké vazby je možno definovat jako koloniální vztah; jakou roli v koloniálním vztahu sehrává kultura. Bhabhova teorie hybridní kultury je aplikována na analýzu nacionálního komunismu, který je v disertační práci interpretován právě jako hybridní kultura, která zahrnuje různé, často si navzájem odporující prvky. V disertační práci jsou použity interpretace sovětského (ruského) kolonialismu, respektive ukrajinského antikolonialismu v kulturní rovině převzaté z několika studií. Nejužitečnější práce představují knihy O. Jurčuk *Ve stínu impéria: ukrajinská literatura ve světle postkoloniální teorie*⁸¹ a M. Škandrije *V náručí impéria. Ruská a ukrajinská literatura moderní doby*⁸² (obě monografie v ukrajinštině). V obou případech se autoři zaměřují na koloniální a antikoloniální diskurz v ukrajinské literatuře, krátce se věnují i hnutí šedesátníků. V obou případech se ale přístup koloniálních studií aplikuje primárně pouze na dílo V. Stuse. O. Jurčuk rovněž definuje několik modelů antikoloniálního diskurzu v ukrajinské literatuře dvacátého století, což je pro tuto studii důležitým prvkem.

⁸⁰ Viz. například: Володимир БАРАН, Віктор ДАНИЛЕНКО, *Україна в умовах системної кризи (1948–1980 pp.)*. Київ 1999. nebo Olha TEVIKOVA, *Material Everyday Culture of the Soviet Ukrainians During Khrushchev's Thaw (1953–1964)*. In: Osobowosci, Spoleczenstwo, Polityka: III Miedzynarodowa konferencja naukowa. Lublin 2016.

⁸¹ Олена ЮРЧУК, *В тіні імперії: українська література у світлі постколоніальної теорії*. Київ 2013.

⁸² Мирослав ШКАНДРІЙ, *В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби*. Київ 2004.

Bezprostřední předmět disertační práce, tedy světonázor a literární dílo šedesátníků je analyzován na základě archivních pramenů, rozhovorů i sekundární literatury. Pro podkapitoly, které se zaměřují na kolektivní biografii spisovatelů, byly stěžejními publikované memoáry, záznamy rozhovorů a vzpomínky jak samotných šedesátníků, tak i lidí z jejich okolí. Mezi nejdůležitější publikovanou literaturu tohoto typu lze jmenovat autobiografii Ivana Džuby,⁸³ rozsáhlý rozhovor Liny Kostenko se svou dcerou Oksanou Pachlovskou,⁸⁴ soubor vzpomínek na Vasyla Stuse,⁸⁵ edici vzpomínek Jevhena Sverst'uka,⁸⁶ edici vzpomínek na Ivana Svitlyčného,⁸⁷ detailní memoáry Iryny Žylenko⁸⁸, Romana Korohodského⁸⁹ a Leonida Pljušče.⁹⁰ Velice přínosným pro zkoumání otázek předkládané disertační práce byl rovněž soubor rozhovorů se šedesátníky, který byl připraven B. Berdychowskou a O. Hnatiuk a byl vydán i v češtině pod názvem *Vzpouřa generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*.⁹¹ Za zvláštní zmínku stojí monumentální vydání deníků, pamětí a poznámek Lese Taňuka,⁹² které mají ve finální verzi vyjít v šedesáti svazcích. Na základě těchto zdrojů jsou rekonstruovány životní příběhy, stanovení světonázorů, vnímání sovětského zřízení, vztahu k literatuře každé postavy z hnutí šedesátníků. Na druhou stranu je ale zřejmé, že tyto osobní vzpomínky jsou poznamenány vlastním subjektivním názorem autorů, často se jedná o vzpomínky sepsané retrospektivně, proto jsou konfrontovány s dalšími zdroji informací a archivními prameny.

Velice důležitým zdrojem informací byly nahrávané rozhovory s přímými účastníky hnutí šedesátníků (Ivanem Džubou, Bohdanem Horyněm, Marharytou Dovhaň) a jejich rodinnými příslušníky (manželkou Ivana Drače Marijí, manželkou Mykoly Vinhranovského Lidijí, sestrou Vasyla Stuse Marijí). Každý rozhovor je nepochybně ovlivněn osobními rysy tázaných osob a řadou subjektivních faktorů, především bezprostředním vztahem zpovídané osoby ke konkrétní postavě hnutí šedesátníků. Rozhovory se nicméně, pokud to bylo možné, zakládaly na principech orální historie⁹³ a zaměřovaly se na předem vymezený okruh témat:

⁸³ Іван ДЗЮБА, *Не окремо взяте життя*. Київ 2013.

⁸⁴ Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*. Київ 2016.

⁸⁵ Василь ОВСІЄНКО (eds.), *Василь Стус: Поет і громадянин: книга спогадів та роздумів*. Київ 2013.

⁸⁶ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* Київ 2015.

⁸⁷ Леоніда СВИТЛИЧНА, Надія СВИТЛИЧНА (eds.), *Доброокий: спогад про Івана Світличного*. Київ 1998.

⁸⁸ Ірина ЖИЛЕНКО, *Ното feriens*. Київ 2011.

⁸⁹ Роман КОРОГОДСЬКИЙ, *Брама Світла: Шістдесятники*. Львів 2014.

⁹⁰ Leonid PLJUŠČ, *Na karnevalu dějin*. Praha 2018.

⁹¹ Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouřa generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*. Praha 2011.

⁹² Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том VI*. Київ 2006.

⁹³ Miroslav VANĚK, Pavel MUCKE, *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha 2015.

obecná kulturní situace v Sovětském svazu ve vymezeném období; vnímání tajného projevu v roce 1956 a následujících změn; vztahy se starší generací sovětských spisovatelů; reakce na odhalování Stalinových zločinů; interpretace národnostní politiky (respektive rusifikace) v sovětské Ukrajině; osobní příběhy a důležité prvky světonázoru. Všechny tyto informace výrazně pomohly jak k analýze samotného předmětu disertační práce, tak i k zasazení klíčových bodů analýzy do širšího sociokulturního kontextu. Rozhovory s aktéry hnutí šedesátníků obsahují celou řadu dříve nezveřejněných informací, což představuje důležitý přínos práce.

Kapitola I. Tání

1.1. Nikita Chruščov a tajný projev

Smrt Josifa Stalina 5. března 1953 předznamenala v Sovětském svazu velké změny. Pozdní Stalinovo období bylo poznamenáno obnovením teroru vůči vlastnímu obyvatelstvu a antisemitskou kampaní, která si vyžádala řadu obětí mezi sovětskou inteligencí. Obnovení Stalinova teroru v poválečném období mělo i ekonomické dopady, podle britského historika D. Fitzlera byla na konci Stalinovy vlády sovětská ekonomika v žalostném stavu, což jeho následovníky tlačilo ke zvážení radikálních společenských reforem.⁹⁴

Po Stalinově smrti následovaly tři roky „kolektivního vedení“. Ještě v poslední den Stalinova života 5. března 1953 bylo svoláno společné zasedání pléna ÚV KSSS, Rady Ministrů a Předsednictva Nejvyššího sovětu SSSR. V průběhu následujících dnů byly přerozděleny hlavní role v sovětském státě. Klíčová role a post hlavy Rady ministrů SSSR se dostal Georgiji Malenkovovi. Náměstky Malenkova se stali Nikolaj Bulganin, Lavrentij Berija, Nikita Chruščov, Vjačeslav Molotov a Lazar Kaganovič. Malenkov se stal de iure hlavou státu, fakticky ale byla moc rozdělena mezi vládní špičku. „Šedou eminencí“ byl Lavrentij Berija, který stál v čele ministerstva vnitra, jež po roce 1953 sjednotili s ministerstvem státní bezpečnosti. Kontrola státní bezpečnosti a policejních složek v Sovětském svazu znamenala pro Beriju obrovské možnosti a vliv.

Další tři roky se v Sovětském svazu odehrával boj o moc mezi různými skupinami s proměnlivým úspěchem, který nakonec vyvrcholil opozicí mezi Malenkovem a Chruščovem. Klíčovou roli vedle Malenkova během prvního půlroku po Stalinově smrti hrál Berija, jehož strategie zůstává mezi historiky předmětem diskuzí. V mezinárodní politice je za jeho největší zásah považováno vyslání armády na potlačení demonstrací ve Východním Německu v červnu 1953, které si vyžádalo několik desítek obětí na životech. Ve vnitřních státních záležitostech nehledě na obavy o obnovení tvrdého represivního kurzu, právě Berija zůstával stoupencem reformního kurzu. Podle historika Karla Durmana Berija nedoufal, že se stane po Stalinově smrti novým diktátorem, chtěl si ale udržet iniciativu v boji o moc, proto na základě jeho rozhodnutí byly v SSSR ještě v roce 1953 zahájeny důležité změny.⁹⁵ Již

⁹⁴ Donald FITZLER, *The Khrushchev Era: De-Stalinization and the Limits of Reform in the USSR 1953–1964*. London 1993. s. 18. (Vlastní překlad).

⁹⁵ Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*. Svazek 1. Praha 2004. s. 372.

v dubnu 1953 Berija vydal příkaz, že se nesmí používat „zvěřských metod vyšetřování“, musí být zlikvidovány mučírny a „zničeny používané nástroje a zařízení“.⁹⁶ Tímto způsobem Berija fakticky zamezil pokračování Stalinova teroru. Dokonce i v národnostní otázce byl Berija stoupencem uvolnění a obnovení leninovské politiky „korenizace“, což by i pro Ukrajinu znamenalo návrat k tzv. ukrajinizaci.⁹⁷ V květnu předsednictvo schválilo Berijovo memorandum proti „rusifikaci a odnárodňování“.⁹⁸

Takové reformní plány ale neodpovídaly představě dalšího vývoje SSSR, kterého se prozatím držela většina v kolektivním vedení. Kromě toho, dlouhodobé působení v bezpečnostních složkách a postupné shromažďování kompromitujících materiálů na sovětské vedení mohlo být dalším důvodem odstranění Beriji a jeho popravu na konci roku 1953. To se již do popředí dostával Stalinův dlouholetý stoupenec Nikita Chruščov, který od září 1953 zastával post prvního tajemníka ÚV KSSS. Byl to právě Chruščov, který nakonec vyšel jako jednoznačný vítěz z tříletého období „kolektivního vedení“ a v roce 1956 svoje vítězství zpečetil na XX. sjezdu KSSS pronesením „tajného projevu“ odhalujícího Stalinovy zločiny a kult osobnosti.

Nikita Sergejevič Chruščov pocházel z Kurské oblasti a narodil se ještě v době Ruské říše. Během své stranické kariéry měl vždy úzké vazby na Ukrajinu.⁹⁹ Původ a vzdělání měly výrazný vliv na jeho světonázor. Po celou svou kariéru se stylizoval do role lidového vůdce. Jeden z Chruščovových biografů, F. Burlatskyj, zdůrazňuje, že první tajemník strany byl opravdu typickým představitelem pracující třídy¹⁰⁰, který na jednu stranu opravdu dobře chápal všední život řadových občanů, na druhou stranu se ale díky svému původu sám začal považovat za experta na ekonomické otázky. Po několika letech strávených v menších stranických funkcích v Ukrajinské SSR se Chruščov postupně propracoval do Moskvy, kde se v roce 1935 dostal do vedení městského stranického výboru. Roky války pak strávil opět na Ukrajině, kde od roku 1938 zastával post prvního tajemníka ÚV KS (b). Za války měl jako

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Петро КРАЛІЮК, *Українізація від Лаврентія Берія. Секретна постанова 1953 року вимагала відііти від русифікації*. Dostupné online: <https://www.radiosvoboda.org/a/30589332.html> (10. 10. 2010). (Vlastní překlad).

⁹⁸ Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*. Svazek 1. s. 372.

⁹⁹ Nikita Chruščov se narodil v obyčejné dělnické rodině, Chruščovův otec pracoval jako horník. Nikitovi se dostalo průměrného vzdělání, jako malý kluk navštěvoval vesnickou školu a v létě pracoval jako pastýř. V době, kdy bylo Chruščovovi čtrnáct let, se rodina přestěhovala na ukrajinský Donbas nedaleko města Juzivka (dnešní Doněck), zde se Nikita stal žákem nástrojáře ve strojírenském a slévárenském závodě E. T. Bosse. Stranickou kariéru zahájil budoucí tajemník strany až po válce v roce 1918.

¹⁰⁰ Fedor BURLATSKY, *Khrushchev and the First Russian Spring*. Weidenfeld & Nicholson 1991. s. 49.

nejvyšší zastupitel sovětské moci za úkol nejenom koordinaci sovětského partyzánského hnutí, ale i eliminaci ukrajinského osvobozenického hnutí, reprezentovaného zejména nacionalistickým odbojem (Organizace ukrajinských nacionalistů a Ukrajinská povstalecká armáda). V prvních poválečných letech řídil pacifikaci místního obyvatelstva.¹⁰¹ Zvláštní vztah k Ukrajině se vyvíjel nejenom ve vojenské rovině, po návratu do Moskvy si budoucí lídr strany odvezl i spousty kontaktů a osobních známostí nejenom mezi ukrajinskou politickou špičkou, ale i mezi kulturními činiteli. V posledních Stalinových letech patřil do nejužšího kruhu Stalinových stoupců, kteří se účastnili diktátorových nočních porad a večírků v proslulé dače v Kunccevu.¹⁰² Po Stalinově smrti a krátkém období vnitrostranické konkurence o moc stál N. Chruščov v čele komunistické strany a rovněž největšího státu světa.

Člověk, který se v Sovětském svazu ocitl na vrcholu spletité vládní pyramidy, dostával možnost ovlivňovat všechny složky společenského života. Postupně zformoval nejenom vlastní styl vedení, ale prosadil do klíčových funkcí i své lidi. Jeho činnost ovlivňovala nejen politickou atmosféru státu, ale rovněž i všední život a zvyky občanů.¹⁰³ Toto tvrzení sovětského historika R. Medvěděva v případě Nikity Chruščova zajisté platí. První tajemník strany byl harmonickou součástí a spolutvůrcem chaotických a nedůsledných, ale do jisté míry také idealistických šedesátých let v Sovětském svazu.

Pochopení svéráznosti Chruščovovy osobnosti zůstává naprosto zásadním pro analýzu politiky Sovětského svazu za jeho vlády. Jeho životní příběh z něj udělal „jediného sovětského lídra, který měl zkušenosti z venkovského života z první ruky a představu o zoufalé situaci na venkově“.¹⁰⁴ Jeho „lidovost“ se ale projevovala také v nedostatečném vzdělání, což se promítalo do jeho poněkud zjednodušeného, ne příliš sofistikovaného světového názoru. Tento Chruščovův handicap pak vyústil do nejistoty prvního tajemníka, a to zejména v záležitostech kultury a v komunikaci se sovětskou inteligencí. Daleko jistěji se cítil v otázkách ekonomických a hospodářských, v nichž sám sebe považoval za experta.

¹⁰¹ Григорій КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років*. Київ 2019. s. 32-33. (Vlastní překlad).

¹⁰² William TAUBMAN, *Khrushchev: Man, and his Era*. New York 1990. s. 122. (Vlastní překlad).

¹⁰³ Рой МЕДВЕДЕВ, *Никита Хрущев: Отец или отчим советской оттепели*. Москва 2006. s. 5.

¹⁰⁴ Donald FITZLER, *The Khrushchev era. De-Stalinization and the limits of reform in the USSR 1953-1964*. s. 12.

Britský historik D. Fitzler popisuje Chruščova jako „energického a vysoce idealistického vůdce. Věřil v sovětský systém. Byl ale také netrpělivý a vznětlivý.“¹⁰⁵ Stejně tak ale Chruščov zůstal produktem stalinistického systému, nejenom že patřil mezi oddané stoupence Josifa Stalina ve třicátých a čtyřicátých letech, ale též ke generaci, která se dostala k moci v důsledku velkých čistek na konci třicátých let. Proto není divu, že pro něj byly charakteristické rysy Stalinových stoupců: autoritářství a krutost, umění lavírovat v labyrintech byrokratické moci, mlčet a lhát, skrývat své pochybnosti a nevnímat očividné věci. Podle R. Medvěděva odtud pramení nedůslednost a polovičatost řady jeho reforem a aktivit.¹⁰⁶ S tímto tvrzením souhlasí i Chruščovův biograf W. Taubman: „Všechna jeho nejdůležitější jak vnitropolitická, tak i mezinárodní rozhodnutí – od odhalení kultu Stalina na XX. sjezdu až po karibské dobrodružství – jsou stejně nejednoznačné a nesou v sobě otisk jeho výrazné a svérázné osobnosti.“¹⁰⁷

Veřejné projevy prvního tajemníka často doprovázely výbuchy vzteku a bonmoty, mezi ty nejznámější patří Chruščovův ostrý výpad proti avantgardním umělcům na výstavě v Manéži na konci roku 1962, kdy použil vsutku lidový až hrubý jazyk. Nejednalo se ale o ojedinělý případ, emotivní výbuchy hlavy sovětského státu ovlivňovaly jeho jednání i v klíčových okamžicích studené války. Rozporuplnost a chaotičnost jeho charakteru se za jeho vlády negativně promítala ve všech aspektech sovětské politiky. Chruščovovo tání lze považovat za období nepochybné a úspěšné demokratizace společnosti, a to nejen ve srovnání s pozdní Stalinovou érou, přesto jej lze charakterizovat též jako éru nedůsledných a často až protichůdných politických aktů.

XX. sjezd komunistické strany SSSR z února 1956 se stal zlomovým bodem v dějinách Sovětského svazu, a to díky „tajnému projevu“ Nikity Chruščova. Odhalení (i když pouze částečné) Stalinových zločinů a projev o Stalinově kultu osobnosti vyvolal v sovětské společnosti šok a řadu rozporuplných reakcí.¹⁰⁸ První tajemník strany ve svých pozdějších pamětech vysvětloval, že cítil nutnost „řít lidem pravdu“.¹⁰⁹ Není pochyb, že tak emotivní osobnost, jakou Chruščov byl, mohla být opravdu ovlivněná výsledky vyšetřovací komise P. Pospelova, s jejímiž závěry byl v únoru 1956 obeznámen, a která mu poskytla alespoň

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 8.

¹⁰⁶ Рой МЕДВЕДЕВ, Никита Хрущев: *Отец или отчим советской оттепели*. s. 9.

¹⁰⁷ William TAUBMAN, *Khrushchev: Man, and his Era*. s. 5.

¹⁰⁸ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma: Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union, 1953–70*. s. 43–56.

¹⁰⁹ Никита ХРУЩЕВ, *Воспоминания: Время, Люди, Власть*. Москва 2016.

částečnou představu o rozsahu Stalinova teroru.¹¹⁰ Bylo by ale velkým zjednodušením vnímat Chruščovův idealismus jako jediný nebo hlavní důvod jeho veřejného odhalení na XX. sjezdu KSSS. Tajný projev byl výsledkem součinnosti několika klíčových faktorů.

Pospelovova komise, zřízená v prosinci 1955, sehrála důležitou roli pro finální znění Chruščovova projevu. Vyšetřovatelé shromáždili přesvědčující fakta o Stalinových zločinech, doplněná o řadu přímých svědectví obětí represí, které se vracely po diktátorově smrti z gulagu. Závěrečná zpráva popisovala „skandální porušování sovětského práva, hromadné zatýkání naprosto nevinných lidí a kruté mučení“¹¹¹ a konstatovala, že se jednalo o „naprosto neomluvitelnou“¹¹² kapitolu ve stranických dějinách. I takové závěry komise, které byly zpřístupněny vedení komunistické strany, však nevedly k jednoznačnému a jednotnému postoji státního vedení ohledně směřování další politiky.

V průběhu několika týdnů před XX. sjezdem se v rámci kolektivního vedení vedla diskuze, jak naložit se Stalinovým odkazem. Klíčovým odpůrcem ostré kritiky Stalina byl zejména Lazar Kaganovič, podle něhož by takový projev mohl „vyvolat bouři“.¹¹³ Popírání Stalinových zločinů jeho stoupenci bylo zcela nepochybně ovlivněno i jejich pudem sebezáchovy, jelikož naprostá většina stranického vedení byla do velkého teroru ve třicátých letech aktivně zapojena, anebo o něm alespoň věděla. To nahrávalo Chruščovovi, který se ve srovnání s Kaganovičem do čistek příliš aktivně nezapojoval, i když na nich měl i on nepochybně značný podíl.

Dalším důvodem pro odhalení Stalinových zločinů byla snaha nové vlády překonat Stalinův odkaz, ale rovněž i podpořit a zvýraznit legitimitu stranického vedení. Nové reformní hnutí mělo potvrdit a zdůraznit správnost socialistického uspořádání státu, a tím i pravomoce samotného prvního tajemníka strany. V tomto smyslu klíčovým úkolem zůstávalo restartování sovětské ekonomiky. Podle D. Fitzlera byla většina stranického vedení přesvědčena, že ekonomické problémy jsou důsledkem nízké úrovně morálky ve společnosti a že sovětská společnost prostě nemohla dále fungovat pod hrozbou permanentního teroru.¹¹⁴ Další vývoj politiky destalinizace nasvědčuje tomu, že ekonomická rovina hrála velice

¹¹⁰ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma. Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union 1953–1970*. s. 19.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Tamtéž, s. 22.

¹¹⁴ Donald FITZLER, *The Khrushchev era. De-Stalinization and the limits of reform in the USSR, 1953–1964*. s. 9.

důležitou (pokud ne přímo hlavní) roli v uvažování sovětských špiček. K nastartování ekonomiky bylo nezbytné učinit razantní kroky, a to nejenom v hospodářské rovině, ale rovněž povzbudit obyvatelstvo i za pomoci ideologických impulzů.

Situace po Stalinově smrti poskytla Chruščovovi řadu výhod v boji o moc. Po krátkém období vnitrostranického boje a postupného posílení svého postavení již v letech 1954 a 1955, XX. sjezd poskytl Chruščovovi možnost definitivně se upevnit na špičce sovětské moci. Vzít na sebe zodpovědnost za tak razantní krok, jakým bylo odhalení Stalinových zločinů, znamenalo ujmout se vůdčí pozice ve straně a definitivně ukončit nevýrazné období „kolektivního vedení“.

Finální verze tajného projevu byla upravována a diskutována členy politbyra ještě několik dní před konáním stranického sjezdu na konci února 1956 a jeho podoba se nakonec stala jakýmsi kompromisem mezi účastníky diskuze. Definitivní verzi si ale již upravil Chruščov sám.

V poslední den XX. sjezdu KSSS 25. února 1956 pronesl Chruščov na uzavřeném zasedání po odjezdu zahraničních delegátů projev *O kultu osobnosti a překonání jeho důsledků*. O Stalinovi a kultu jeho osobnosti Chruščov mluvil jako o zdroji „řady velkých a docela těžkých překrucování stranických principů, stranické demokracie, revoluční zákonitosti“.¹¹⁵ Chruščov odhalil diktátorovy zločiny během velkého teroru a zdůrazňoval chyby ve válečném období. Tajemníková kritika měla ale i značné limity. V projevu Chruščov nezmiňoval Stalinovy činy do roku 1934, což mimo jiné znamenalo, že násilná kolektivizace a s ní spojený hladomor v letech 1932–1933 nebyly odsouzeny. Pro Chruščova zůstávala drastická kolektivizace úspěchem a logickým krokem při budování socialismu. V projevu byly rovněž prakticky ignorovány represe mimo komunistickou stranu, stejně jako likvidace stranické opozice z dvacátých a první poloviny třicátých let. První tajemník tak odhalil jen část zločinů spáchaných Stalinem, ale i tak vyvolal v obecnstvu šok. Hlavní tezí, kterou Chruščov zdůrazňoval, byl „návrat k leninismu“. Jednalo se ostatně o jedinou možnou strategii, pokud si strana chtěla udržet legitimitu. Proto první tajemník zvolil přístup nezpochybnitelnosti marxismu-leninismu, který byl Stalinem zneužit a překroucen kvůli osobním vadám bývalého diktátora. Obnovení pravého leninismu bylo podle Chruščova

¹¹⁵ *Речь Хрущева на XX съезде партии*. Dostupné online: http://www.coldwar.ru/hrushev/cult_of_personality.php. (20. 3. 2020).

jedinou možnou cestou pro budování socialismu. V tomto smyslu se Chruščov charakteristicky zmínil i o kulturní složce: „To všechno [umělecká díla věnována Stalinovi – R. M.] je nutno razantně přezkoumat, aby v dějinách, literatuře, uměleckých dílech byly pravdivě vyobrazeny role Lenina a velké skutky naší Komunistické strany a sovětského lidu...“¹¹⁶

Další šíření upraveného textu tajného projevu bylo řízeno stranou. V průběhu následujících měsíců se text tajného projevu četl na zvláštních shromážděních stranického aktivu a stranických buněk napříč Sovětským svazem. Tímto způsobem se s novým směřováním politiky strany seznámila většina sovětského obyvatelstva. Nehledě na polovičitost projevu, vykreslujících Stalinovy zločiny, a vágnost formulací, nasvědčující nejistotě a absenci pevné představy o rámci politiky destalinizace (následující chaotická politika tuto absenci jen potvrdila), vyvolal projev prvního tajemníka strany v zemi bouřlivou reakci.¹¹⁷ Jak se později ukázalo, Chruščovovo vystoupení zničilo nejen hrdinský kult Stalina, ale podkopalo i důvěru ve stranu samotnou. Jakkoli se Chruščov v průběhu dalších let snažil zmírnit dopad tohoto doznání, důvěra vůči straně se již ve společnosti úplně neobnovila. Chruščov, který se již od roku 1955 nacházel na vrcholu sovětské mocenské pyramidy, po jeho tajném projevu otevřel prostor pro veřejnou diskuzi, ale také díky němu získal možnost provedení rozsáhlých reforem.

1.2. Chruščovovy reformy

Reformní hnutí tání započalo fakticky ihned po Stalinově smrti. Kolektivní vedení i Chruščov si byli po XX. sjezdu vědomi nutnosti poskytnout obyvatelstvu určité úlevy. Roky 1953–1964 jsou někdy označovány termínem reformní komunismus, snaha zlidštit a liberalizovat stalinské dědictví, aniž by se narušila jeho socialistická podstata, tj. plánování, „společné vlastnictví výrobních prostředků“ a vedoucí úloha strany.¹¹⁸ Byla to právě legitimizace socialismu a komunistické strany, která byla jedním z hlavních motivů tajného projevu. Stěžejním problémem pro nové vedení byly ekonomické komplikace, hlavní reformy a uvolnění měly proběhnout v hospodářské rovině. I tady se komunistické špičky uchylovaly

¹¹⁶ Tamtéž.

¹¹⁷ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma. Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union 1953–1970*. s. 33–44.

¹¹⁸ Martin MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. Praha 2004. s. 319.

k Leninovu odkazu. Podle definice amerického historika Martina Malii byl Chruščovův reformní komunismus z ekonomického hlediska jakousi novou variantou NEPu z dvacátých let, a to „sice NEPu bez trhu a v kontextu poststalinského období, ale přesto NEPu v revizionistickém duchu“.¹¹⁹ To znamenalo nejenom obecné uvolnění, ale také decentralizaci a přerozdělení pravomocí.

O ekonomické reformy se Chruščov zasazoval ještě před XX. sjezdem, tedy v období, kdy měl značný vliv i Malenkov. Chruščovův socialistický idealismus spočíval i v přesvědčení, že stát by měl skutečně zabezpečovat jistý blahobyt řadovým občanům. Tato teze zůstávala klíčovou i pro přestavbu ekonomiky. Prioritou se měl stát sociální sektor a zajištění blahobytu pro řadového sovětského občana. Těžký průmysl měl v době Stalinovy vlády jednoznačnou prioritu. To se potom logicky projevovalo v nedostatku běžných potřeb i potravin pro řadového sovětského člověka. Po smrti Stalina se nové vedení rozhodlo pro razantní změnu hospodářských priorit – pokud se nejednalo o strategii zavedení jakési podoby socialistického konzumerismu, pak byla tato politika motivována snahou zabezpečit jistou úroveň blahobytu pro obyčejného občana. Podle Chruščovova výkladu leninismu spočíval úkol strany a socialistického zřízení ve zkvalitňování hmotných poměrů prostých občanů, dělníků a rolníků, jejichž jménem strana vládne. V ekonomických reformách hrál důležitou roli i idealismus prvního tajemníka, který byl přesvědčen, že právě tímto způsobem socialistické zřízení prokáže svoji převahu nad kapitalismem.¹²⁰ V Chruščovových představách znamenal socialismus materiální hojnost pro všechny a úkolem sovětského vedení bylo takovou úroveň blahobytu zajistit. Sovětský stát měl urychleně skoncovat s tradičním upřednostňováním těžkého průmyslu před lehkým a výrobních celků nad spotřebním zbožím a také výrazně snížit vojenskou produkci.¹²¹

Pro zavedení nového hospodářského uspořádání bylo nezbytné provést rozsáhlé reformy, které se měly týkat především agrárního sektoru. Nový ekonomický plán spočíval v uvolnění podmínek pro rolníky a lidové hospodářství. Pilířem nového ekonomického kurzu se měla stát motivovanost řadového občana. Kromě propagandistické kampaně, kterou strana vedla,

¹¹⁹ Tamtéž, s. 338.

¹²⁰ Tamtéž, s. 330.

¹²¹ Tamtéž, s. 331.

aby zvedla morálku pracovníků a povzbudila novátorství,¹²² sáhlo stranické vedení ke snížení daní a zvýšení státní výkupní ceny pro hospodářskou produkci.

Ekonomické odvětví, stejně jako kterékoliv jiné, však bylo podřízeno impulzivním zvláštnostem Chruščovova charakteru. Jako příklad takové „impulzivní“ politiky může nejlépe sloužit rozsáhlý „kukuřičný program“, kdy byl na naléhání prvního tajemníka v průběhu let 1957–1962 skoro třikrát zvýšen rozsah orné půdy pro osev kukuřice. Pro kukuřici se Chruščov nadchl poté, co se seznámil s americkým farmářem Roswellem Garstem, který kultivoval hybridní kukuřici v USA, kde ho později v roce 1959 první tajemník osobně navštívil. Již roku 1954 zahájil ofenzivu, jež měla vést k osetí zhruba třiceti pěti milionu hektarů „panenské půdy“ v severním Kazachstánu a jihoruské Sibiři. Do měst byli vysíláni komsomolci, aby organizovali sovchozy ve vyprahlých stepích, a na celinách se usadilo přibližně 300 tisíc lidí.¹²³ Nadšení sovětské hlavy státu bylo natolik veliké, že ignoroval negativní odezvy odborníků z oboru. Na tento program bylo na přelomu padesátých a šedesátých let vynaloženo ze sovětského rozpočtu velké množství peněz a pracovní síly. Chruščovovo groteskní „kukuřičné“ dobrodružství se nehledě na slibné začátky ukázalo být z ekonomického hlediska naprostým propadákem.¹²⁴

Snaha o zefektivnění ekonomiky vedla prvního tajemníka k pokusu o jistou podobu ekonomické decentralizace v duchu leninismu a zavedení tzv. *sovnarchozů*. V roce 1957 byla pod jeho vedením provedena reforma, která měla rozdělit ekonomické plánování do dvou rovin: kromě tradičního centrálního plánování z oborových ministerstev se měla jednotlivá ekonomická odvětví řídit podle teritoriálního principu. Na lokální úrovni měly fungovat nově zřízené sovnarchozy. Chruščovova snaha o zrušení ekonomických ministerstev zasáhla zavedený vertikální systém na nejcitlivějším místě, protože ho zbavila nejvyšších řídicích orgánů. Bez nich nemohl žádný sovnarchoz získat přehled o výrobě, potřebách, lidských zdrojích atd. Zřízení sovnarchozů tak vneslo do ekonomiky další chaos, vedlo k roztržtění výroby, preferenci lokálních zájmů a současně k posílení moci místní nomenklatury.¹²⁵ Toto Chruščovovo rozhodnutí opět nemělo jednoznačný dopad: na jednu stranu se Chruščov snažil

¹²² Susanne SCHATTENBERG, *Democracy' or 'despotism'? How the Secret Speech was translated into everyday life*, In: Polly Jones (eds.), *The Dilemmas of De-Stalinization. Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*. London 2006. s. 65.

¹²³ Martin MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*. s. 332.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ Jiří VYKOUKAL, Bohuslav LITERA, Miroslav TEJCHMAN, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha 2000. s. 317.

o demokratizaci totalitního a centrálně řízeného systému, ale přitom se nehodlal vzdát možnosti konečného rozhodování. Z těchto rozhodnutí nebyla nijak nadšená ani moskevská nomenklatura, jelikož jí tímto krokem první tajemník sebral část pravomocí. Stručně řečeno, částečné zavedení celkem logických ekonomických opatření kapitalistického typu nemohlo dokonale fungovat v totalitním systému centrálního řízení.

Stěžejní reformou pro sovětské obyvatelstvo se stala rozsáhlá kampaň výstavby bydlení. V průběhu druhé světové války SSSR utrpěl nejenom obrovské lidské ztráty a přišel o velké množství pracovních sil, ale byla zdevastována i infrastruktura a miliony sovětských občanů neměly kde bydlet. Stalinova politika však spočívala v rychlém obnovení industrializace, lehký průmysl stejně jako otázka bydlení nepatřila mezi stranické priority. První návrhy o nutnosti rozsáhlé výstavby obytných domů padly hned po Stalinově smrti, konkrétní plán byl nakonec schválen v roce 1957. Jeho hlavní představa spočívala ve výstavbě řady domů podle jednoho závazného projektu, který zahrnoval modelování tří-čtyř variant konkrétního domu se standardním vnitřním plánováním. Po schválení projektu byla hromadná výstavba zahájena. Dne 31. července 1957 schválily ÚV KSSS a Rada ministrů ustanovení *O vývoji bytové výstavby v SSSR*, které vyzdvihovalo jako hlavní cíl výrazné navýšení výstavby bytů pro sovětské občany v průběhu dvanácti let a v první etapě zabezpečení městského obyvatelstva obytnými domy.¹²⁶ Pro sovětského občana bylo takové rozhodnutí průlomové. Od vzniku Sovětského svazu byl problém s bydlením jedním z klíčových. Od dvacátých let se ve městech zaváděly tzv. společné „komunální byty“, ve kterých občané bydleli společně na minimálním osobním prostoru. Problémem zůstávala i absence bytů v menších městech. V důsledku války se i beztak složitá situace s bydlením ještě zhoršila: značná část sovětské infrastruktury byla zničená a k tomu se přidával i narůstající demografický faktor v poválečném období. Bytový problém se tak prohluboval a pro řadového občana zůstával jedním ze stěžejních. Nový první tajemník se rozhodl tuto situaci změnit a poskytnout každé sovětské rodině vlastní byt. Sice se nejednalo o nijak kvalitní byty ani vybavení, ale i tak Sovětský svaz v bytové otázce prošel naprostou revolucí. Na XXI. sjezdu strany v roce 1959 byl schválen nový, tentokrát sedmiletý plán, podle kterého mělo být do roku 1965 vybudováno na patnáct milionů bytů v celém Sovětském svazu. V období let 1956–1964 se bytový fond v SSSR zvýšil z 640 na 1184 milionů metrů čtverečních, za osm let tání bylo

¹²⁶ Дмитрий ХМЕЛЬНИЦКИЙ, *Реформы Хрущева: что случилось с советской архитектурой в пятидесятые годы?* Dostupné online: <http://gefter.ru/archive/21563>. (20. 3. 2020).

v Sovětském svazu vystaveno více bytů než za celou předešlou dobu existence SSSR.¹²⁷ Díky této reformě si Chruščov udržoval delší dobu značnou popularitu mezi sovětskými občany. Nehledě na to, že způsob řešení bytové otázky v SSSR se v průběhu pozdějších let proměňoval, bytům vystaveným v období Chruščovovy moci se dodnes v postsovětském prostoru přezdívá podle tehdejšího prvního tajemníka strany „chruščovky“.

Kromě rozsáhlého programu výstavby sovětské vedení prosadilo řadu dalších sociálních projektů. Na jaře 1956 bylo schváleno množství dokumentů, které měly mít bezprostřední dopad na zlepšení životní úrovně obyvatelstva. Od března 1956 byla o dvě hodiny zkrácena pracovní doba v předsváteční dny, navýšena byla i mateřská dovolená ze 77 na 112 dnů v roce. V červenci 1956 byl schválen nový zákon, který výrazně navyšoval státní důchod. V září pak byla dalším usnesením vlády navýšena minimální mzda ve státě o 33 %, minimální plat na vesnici měl být 270 rublů.¹²⁸

Důležité změny byly provedeny rovněž ve školství. V padesátých letech Chruščov zrušil ještě Stalinem na konci třicátých let zavedené poplatky za studium ve dvou nejvyšších ročnících základních škol, a tímto fakticky rovněž zpřístupnil vysoké školství široké veřejnosti.¹²⁹ I v reformě školství sledoval první tajemník především hospodářské cíle. Proto byly do školního programu opět zavedeny technické obory. Reforma školství z roku 1958 výrazně posunula školství směrem k praktickým návykům: v průběhu posledních tří let základní školy měli studenti věnovat až třetinu svého času technickým disciplínám a praxi v oboru, ve fabrikách a v továrnách. Reforma se dotkla i vysokého školství, podle Chruščovova plánu byla na vysokých školách zavedena vyšší kvóta pro pracující třídu a rovněž podpořen rozsáhlý systém večerních a dálkových studií, což výrazně rozšířilo možnosti studia pro pracujícího sovětského občana. I tato reforma měla své slabší stránky, zejména inteligence, která tradičně obsazovala vysoké školství, nebyla spokojená se svým novým postavením.¹³⁰ Je ale nepochybné, že nový školský zákon umožnil sociální i profesní mobilitu mladých lidí a poskytl rozsáhlé možnosti vzdělání pro širší společenské vrstvy.

¹²⁷ Анна ГРИГОРЬЕВА, *Решение жилищной проблемы советских граждан в годы «оттепели»*. Dostupné online: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2010/4/istoriya/grigoreva.pdf. (20.3.2020).

¹²⁸ Володимир БАРАН, Віктор ДАНИЛЕНКО, *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*. Київ 1999. s. 90. (Vlastní překlad).

¹²⁹ Donald FITZLER, *The Khrushchev era. De-Stalinization ant the limits of reform in the USSR, 1953–1964*. s. 34.

¹³⁰ Tamtéž, s. 35.

Bezprostřední vliv na všední život občanů mělo uvolnění vztahu se Západem. Hned po Stalinově smrti Malenkov vyzval k uvolnění vztahů se Spojenými státy americkými. Sovětské vedení po diktátorově smrti potřebovalo uvolnění v pokračujícím mezinárodním napětí. K uvolnění a větší vzájemné otevřenosti existoval ale i velice praktický důvod. V roce 1946 USA provedly první zkoušku vlastní atomové bomby, Sovětský svaz je následoval o tři roky později. Fakt, že obě supervelmoci měly k dispozici vlastní jaderné zbraně, prakticky vylučoval možnost přímého vojenského konfliktu a vybízel soupeřící strany k dialogu a jisté toleranci. Chruščov po uchopení vlády pokračoval ve smířlivé politice vůči USA. Nehledě na to, že oficiální noviny pokračovaly v konfrontační rétorice o „boji proti nepřátelským ideologiím“, sám první tajemník se již v roce 1955 setkal s americkým prezidentem Eisenhowerem a o čtyři roky později jako první hlava sovětského státu USA navštívil.

Politické uvolnění s sebou neslo i posílení kulturních kontaktů. Chruščovův program „mírové koexistence“ poskytl možnosti pro cestování a spolupráci se zahraničím. Kreml se rozhodl pro rychlou „kulturní expanzi“ a kulturní výměnu se západními státy, což zahrnovalo koncerty, hudební soutěže a divadelní a baletní představení, publikace knih, výstavy a vědecké konference. Taková politika se zakládala na optimistickém přesvědčení, že Sověti mohou využít vliv ruské kultury a vědy jako protiváhu hrozivého obrazu sovětského militarismu, který se stal základem pro vyobrazení SSSR na Západě, zejména v USA.¹³¹ Taková logika ale zůstávala oboustranná, SSSR se pootevřel pro vlivy západní kultury a zejména mladší sovětská generace je aktivně „nasávala“. Symbolem této kulturní otevřenosti se stal Festival mládeže a studentů, který se konal v Moskvě v roce 1957. Během festivalu navštívily hlavní město Sovětského svazu tisíce mladých lidí z celého světa. Moskva zažila kulturní šok, v hlavním městě se konalo několik stovek kulturních akcí, a pro většinu Moskvanů to byl první kontakt se západní kulturou. Podle ruského spisovatele Andreje Makarova udělal festival díru do železné opony, která již nikdy nebyla zacelena.¹³² Kulturní uvolnění se ale neomezovalo pouze na Moskvu a zmíněný festival. Ukrajinský historik Hryhorij Kasjanov zdůrazňoval vliv západní kultury na mladou generaci intelektuálů: „Různými způsoby, především prostřednictvím překladů, se na Ukrajině objevovala díla E. Hemingwaye, A. Saint-Exupéryho, E. Remarquea, A. Camuse, F. Kafky a dalších. Opravdovým objevem se stal italský neorealistický film. Malíři znovuobjevili Van Gogha, Modiglianiho a modernisty...“¹³³ Ukrajinský spisovatel Roman Korohodskyj na uvolnění v té

¹³¹ Vladislav ZUBOK, *Zhivago Children: The last Russian Intelligentsia*. Cambridge and London 2009. s. 88.

¹³² Константин ЖУКОВ, *История Москвы в датах*. Москва 2003. s. 406.

¹³³ Григорій КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980 років*, s. 16.

době vzpomínal obdobně: „Z reproduktorů jsme slyšeli zprávy o další vlně rehabilitovaných po stalinistických represích, o umělých družicích Země, o neuvěřitelných objevech v odvětví jaderné fyziky. Slyšeli jsme tajuplná jména Van Gogh, Gauguin, Picasso, Dalí [...] Co si ještě přát! Najednou se ukázalo, že kultura nemá hranic: do Kyjeva přijel Filadelfský orchestr pod vedením Eugena Ormandi, newyorský orchestr Bernsteina, sbor Roberta Shawa, americký zpěvák Pete Seeger, dirigenti z Rumunska a Francie, a samozřejmě kouzelník Von Clibern. Z toho se nám točila hlava!“¹³⁴ V porovnání s předešlým obdobím, terorem třicátých let nebo pozdním stalinismem se jednalo o naprosto neuvěřitelný postup. Sovětská mládež sice stále vyrůstala v podmínkách totalitního režimu, Chruščovovo tání ale nabízelo pro řadového občana dříve nemyslitelné kulturní možnosti.

Zdaleka ne všechny Chruščovovy reformy byly úspěšné, některé jeho kampaně byly z ekonomického hlediska katastrofální, je ale zřejmé, že primární Chruščovovou motivací alespoň během prvních několika let jeho vlády bylo dosažení jistého blahobytu a povzbuzení sovětské společnosti. Sociální zaměření jeho politiky nabízelo sovětskému občanovi dosud nevídané možnosti. V tomto smyslu věřil první tajemník skutečně v sovětský systém a dělal všechno proto, aby fungoval. Bylo by ale velkou nadsázkou považovat Chruščova za demokrata, všechny jeho reformy měly pevný rámec a meze. Moc komunistické strany a ideologická angažovanost občanů byla neoddiskutovatelnou podmínkou existence v SSSR. Pokud tomu tak nebylo, strana vedená prvním tajemníkem sahala po represivních metodách bez jakéhokoliv zaváhání.¹³⁵ V tomto smyslu SSSR zůstával totalitním režimem i v období Chruščovova tání, ale v porovnání s tím, na co byli sovětské lidé zvyklí, se několik let tání zdálo být neuvěřitelnou svobodou.

1.3. Ukrajina a národnostní otázka

Ukrajina se za vlády Nikity Chruščova ocitla ve zvláštním postavení. Nejenom proto, že se jednalo o tradičně důležitý strategický region, ale především proto, že nového prvního tajemníka s Ukrajinou spojoval vlastní životní příběh a množství osobních kontaktů. Heslo návratu k leninismu kromě toho zůstávalo aktuální i v národnostní problematice. I v otázce vztahu stranického centra k národnostním menšinám se Chruščov snažil následovat Leninovy

¹³⁴ Роман КОРОГОДСЬКИЙ, *Брама Світла: Шістдесятники*. Львів 2014. s. 48.

¹³⁵ Григорій КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років*. s. 32.

principy vlastním způsobem. Za jeho vlády se obnovila jakási podoba politiky „korenizace“, podíl Ukrajinců výrazně stoupl nejenom v ústředním vedení v Moskvě, ale i v samotné Ukrajině. Před válkou Rusové zaujímali 65 % postů v ústředních a stranických orgánech Ukrajinské SSR. V padesátých letech se situace zrcadlově obrátila. Za Chruščovovy vlády již Ukrajinci tvořili 61 %.¹³⁶ Ukrajinizace vyšších vládnoucích pater se zakládala na dvou pilířích: na jednu stranu se jednalo o změny, které proběhly na Ukrajině po druhé světové válce, totiž konsolidace ukrajinské společnosti, na druhou stranu se jednalo o logiku prvního tajemníka, který se snažil o rozsáhlou decentralizaci, ke které patřila i větší pravomoc pro místní kádry v republikách.¹³⁷

Roky strávené v nejvyšších funkcích na Ukrajině zanechaly prvnímu tajemníkovi řadu jak osobních, tak i politických kontaktů, Chruščov se obklopoval ukrajinskými politiky i v pozdějších obdobích, kdy probíhaly vnitrostranické boje a tato „ukrajinská základna“ zůstávala na straně Chruščova. Proto i v Moskvě Chruščovovu mocenskou základnu tvořili ukrajínští politici. Jeho vládu charakterizoval růst podílu Ukrajinců v ústředních orgánech. Z Ukrajiny pocházel například ministr obrany Rodion Malinovskij, který v říjnu 1957 nahradil Georgije Žukova. V roce 1960 se náměstkem ministra obrany a velitelem strategických raketových sil stal další „ukrajinský maršál“ Kiril Moskalenko. V prosinci 1957 pak důležitou funkci tajemníka ÚV KSSS, odpovědného za personální otázky převzal Alexej Kyryčenko.¹³⁸ Snahy o relativní decentralizaci sovětského systému společně s rostoucím vlivem Ukrajinců v ústředních stranických orgánech nakonec vedly k tomu, že se Ukrajinská socialistická republika ocitla v jakémisi zvláštním stavu „kontrolované autonomie“.¹³⁹ Ukrajinský historik Orest Subtelnyj dokonce používá pro Ukrajinu doby tání výraz „druhá mezi rovnými“: mezi Kremlem a Kyjevem vznikla nepsaná domluva, podle které se Ukrajincům nabízela role „mladšího bratra“, pokud budou Kreml podporovat.¹⁴⁰ Tyto tendence opravdu vedly i pro Ukrajinu k jistému uvolnění, nicméně za podmínek, které měly své přesně stanovené meze.

¹³⁶ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. Київ 2019. s. 501.

¹³⁷ Tamtéž, s. 502.

¹³⁸ Jiří VYKOUKAL, Bohuslav LITERA, Miroslav TEJCHMAN, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha 2000. s. 323.

¹³⁹ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. s. 502.

¹⁴⁰ Орест СУБТЕЛЬНИЙ, *Україна. Історія*. Київ 1993. s. 611.

Sovětská vláda se snažila u řadového občana o prosazení sovětské identity, kdy měla třídní identita převládat nad národní, a mělo dojít k vytvoření jakéhosi umělého sovětského národa. Taková představa byla definována v konceptu *splynutí* sovětských národů. Svoji představu o tomto procesu vyjádřil Chruščov na XXII. sjezdu KSSS v říjnu 1961. První tajemník referoval o tom, že „v SSSR se zformovalo nové historické společenství lidí různých národností, kteří mají společné charakteristické rysy sovětského národa. Mají společnou socialistickou Vlast – SSSR, společnou ekonomickou základnu – socialistické hospodářství, společnou sociálně-třídní základnu, společný světový názor – marxismus-leninismus, společný cíl – vybudování komunismu, mnoho společných rysů ve svém duchovním obrazu, v psychologii“.¹⁴¹ První tajemník zvláště zdůrazňoval nutnost eliminace nacionálních prvků: „Setkáváme se samozřejmě i s takovými lidmi, kteří si stěžují na to, že mizí národnostní odlišnosti. My jim odpovídáme: komunisté nebudou konzervovat a zvětšovat nacionální odlišnosti. Budeme podporovat objektivní proces čím dál těsnějšího sblížení národů, který probíhá za podmínek komunistického budování na základě dobrovolnosti a demokratismu. Je nezbytné posílit výchovu mas v duchu proletářského internacionalismu a sovětského vlastenectví. Je nezbytné se vši bolševickou urputností vykořeňovat i ty nejmenší projevy nacionalistických přežitků.“¹⁴²

V kontextu národnostní politiky moskevského stranického centra vůči Ukrajině panovala jakási dvojitá logika. Na jednu stranu se podporovala jistá výjimečnost Ukrajiny mezi dalšími svazovými republikami, na straně druhé se ale pečlivě hlídalo podřízení Ukrajiny vůči Moskvě. Udržet si podporu Ukrajiny v nejistých letech „kolektivního vedení“ bylo pro Kreml jedním z hlavních úkolů, jelikož právě Ukrajinci byli druhým největším národem v SSSR a svým kulturním potenciálem by se teoreticky mohli stát hrozbou pro ruskou hegemonii v SSSR.¹⁴³ Přátelství mezi ukrajinským a ruským národem bylo symbolicky zdůrazněno těsně před začátkem tání, v roce 1954, kdy se v obou republikách široce slavilo třisetleté výročí Perejaslavské rady z roku 1654 jako akt sjednocení obou národů. Velké slavnosti se protáhly na měsíc a vyžadovaly značné finance.¹⁴⁴ Stranické noviny tehdy ohlašovaly oficiální

¹⁴¹ Доклад первого секретаря ЦК КПСС товарища Н. С. Хрущева 18 октября 1961 года. Dostupné online: <http://www.history.ru.com/doc/persons/xr/docorg/doc10c.html>. (20.3.2020).

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ Орест СУБТЕЛЬНИЙ, Україна. Історія. Київ 1993. s. 611.

¹⁴⁴ Олег ШАМА, Інструкція до дружби: як 65 років тому в СРСР вирішили відсвяткувати «воз'єднання України з Росією». Dostupné online: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/instrukciji-do-druzhbi-yak-65-rokiv-tomu-v-srsr-virishili-vidsvyatkuvati-vozz-yednannya-ukrajini-z-rosiyeyu-50025921.html>. (20. 4. 2020).

interpretaci dějin, a noviny *Pravda* 12. ledna 1954 publikovaly oficiální teze o „znovusjednocení Ukrajiny s Ruskem“.¹⁴⁵

Součástí slavností byla rovněž změna názvu města Proskuriv na západní Ukrajině na Chmelnyckyj, ale i další událost, která má dodnes obrovský dopad na rusko-ukrajinské vztahy. Pod rouškou výročních slavností byl Ukrajinské sovětské socialistické republice odstoupen poloostrov Krym. Pozdější interpretace, a to zejména v ruské historiografii po anexi Krymu v roce 2014, vysvětlovaly tento krok jako „dárek Ukrajině“; v roce 1954 měl ale k takovému gestu Chruščov kromě symbolického gesta rusko-ukrajinského přátelství i řadu praktických důvodů. Krym byl připojen k USSR na základě rozhodnutí prezidia Nejvyššího sovětu SSSR 18. února 1954. Jak poukazuje historik Subtelnyj, toto gesto bylo doprovázeno několika závažnými okolnostmi. Zaprvé, poloostrov byl historickou vlastí krymských Tatarů, kteří odtud byli za druhé světové války Stalinem deportováni. Proto neměli Rusové právo takový „dárek“ nabídnout a Ukrajinci ho neměli přijmout. Zadruhé, díky pevnějším geografickým i ekonomickým vazbám na Ukrajinu byl vztah Krymu k Ukrajině přirozenější. Zatřetí, připojení Krymu k Ukrajinské republice s sebou neslo pro Ukrajinu řadu ekonomických a politických problémů. Deportace krymských Tatarů v roce 1944 zapříčinila na poloostrově ekonomický chaos – tyto škody se měly odčítat z místního republikového rozpočtu. Ještě důležitějším byl fakt, že podle sčítání lidu v roce 1959 žilo na Krymu přibližně 860 tisíc Rusů a pouze 260 tisíc Ukrajinců. Když se po roce 1954 Kyjev snažil přesídlit na poloostrov místní ukrajinské obyvatelstvo, Rusové agresivně oponovali jakékoliv formě ukrajinizace regionu. Zůstávali tak na poloostrově v jasné většině. V tomto smyslu zvýšilo připojení Krymu výrazně počet a podíl Rusů v USSR.¹⁴⁶ Toto rozhodnutí prezidia Nejvyššího sovětu SSSR se nakonec stalo oficiálním základem konfliktu v roce 2014, kdy si Ruská federace násilně vzala poloostrov zpět. V roce 1954 se jednalo především o ekonomickou záležitost i politické gesto, které mělo alespoň navenek upevnit rusko-ukrajinské přátelství a zdůraznit zvláštní postavení Ukrajiny jako „druhého mezi rovnými“.

Rozsáhlé oslavy bratrství národů se pochopitelně rozšířily i do umělecké a literární roviny. Mykola Bažan, přední postava ukrajinské literatury meziválečné generace, připravil řadu článků, které zdůrazňovaly a odůvodňovaly propojenost ruské a ukrajinské kultury. V článku *Přátelství národů – přátelství literatur* Bažan mimo jiné psal: „Úžasným příkladem

¹⁴⁵ Více v kapitole *Mezi sovětskou a ukrajinskou identitou*.

¹⁴⁶ Орест СУБТЕЛЬНОЙ, *Україна. Історія*. Київ 1993. s. 612.

životodárné síly přátelství národů je nezrušitelné a věčné přátelství mezi ruským a ukrajinským národem. Před třemi sty lety se Ukrajina znovusjednotila s bratrským Ruskem, když svobodně projevila svoji vůli a zvolila jedinou správnou společnou cestu historického vývoje. Cestu, která jí, stejně jako i jiné národy Ruska, vede ke svobodě a štěstí, k vytvoření prvního socialistického společenství na Zemi. Svátkem přátelství všech národů naší Vlasti bude oslava tří set let znovusjednocení Ukrajiny s Ruskem.¹⁴⁷ Ve stejném textu Bažan nezapomněl zdůraznit vůdčí roli ruského národa, když napsal, že „předním bojovníkem za všechna světová a historická vítězství Sovětského svazu byl, je a bude slavný ruský národ, který nyní stojí v čele sovětských národů a uskutečňuje velké dílo výstavby komunismu v naší zemi“.¹⁴⁸ Další texty, zejména *O blahodárném vlivu ruské literatury na vývoj ukrajinské literatury* napsaný v témže roce, zdůrazňovaly propojenost ukrajinských a ruských dějin od dávných věků až po současnost, a to jak v politické, tak i kulturní rovině, přičemž nezapomínaly upřesnit, že právě Rusko je „vlastí velkého Lenina“, ruský národ je „nejrevolučnější“ a všechny národy Ruska byly „sjednoceny kolem ruské pracující třídy v boji proti carismu a kapitalistickému vykořisťování“.¹⁴⁹

Tento zvláštní kulturní vztah a relativní ekonomická autonomizace dodávaly ukrajinskému stranickému vedení sebedůvěru. Jisté prvky ukrajinizace ve smyslu omezené propagace ukrajinské kultury pronikly i do kulturní politiky a byly podporovány místní inteligencí. Na různorodých sjezdech a poradách požadovala ukrajinská inteligence přípravu a vydávání ukrajinských vědeckých slovníků, encyklopedií atd. Kulturní ústupky měly být vstřícným krokem stranického vedení a odměnou za loajalitu vůči Moskvě. Na tomto základě se točily debaty ohledně rozšíření používání ukrajinského jazyka a osvětlení historických témat. V listopadu 1957 zahájila Akademie věd USSR přípravnou práci nad budoucím *Ukrajinským historickým časopisem*, další rok se obnovilo vydávání časopisu *Vesmír* a začaly se vydávat i nové časopisy *Prapor* a *Sovětská literární věda*. V období tání byla také vydána první *Ukrajinská sovětská encyklopedie*.¹⁵⁰

¹⁴⁷ Микола БАЖАН, *Дружба народів – дружба літератур*, Centrální státní archiv-muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Mykoly Bažana № 535, složka № 58.

¹⁴⁸ Tamtéž.

¹⁴⁹ Микола БАЖАН, *Про благотворний вплив російської літератури на розвиток літератури української*. Centrální státní archiv-muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Mykoly Bažana № 535, složka № 59.

¹⁵⁰ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. Київ 2019. s. 507.

Kulturní vývoj ale musel mít jisté rámce stanovené stranickým centrem. Opačná strana národnostní politiky vůči Ukrajině spočívala naopak v marginalizaci ukrajinské kultury a faktické „plíživé“ rusifikaci USSR. Nehledě na jisté možnosti pro autonomní rozhodování v některých záležitostech, klíčová rozhodnutí, stejně jako obecný kulturně politický rámec pro Ukrajinu, byla stále stanovována v Moskvě. Taková politika centra vůči periferii dává možnost diskutovat tyto otázky v rámci koloniálního konceptu neboli kulturního kolonialismu. Klíčová rozhodnutí ohledně vývoje kultury i ukrajinštiny jako jazyka byla formována v Moskvě bez ohledu na názor místních kulturních elit a často i lokálního stranického vedení.

Nehledě na početné zastoupení Ukrajinců v sovětské vládě a relativní ekonomickou autonomii na centru, politika sovětské vlády byla namířena na postupnou marginalizaci ukrajinské identity. Podle ukrajinského historika Ivana Lysjaka-Rudnyckého byl tento přístup v otázce ukrajinské identity jakousi modifikovanou verzí ruského imperiálního diskurzu, Ukrajinci se měli držet v rámci jakési druhořadé periferní kultury, ale nikoli svébytného národa. Podle Lysjaka-Rudnyckého nebyla za tímto účelem nutná likvidace ukrajinského národa jako etnické jednotky, spíše naopak: „Etnicita je tolerována a v některých případech i podporována ve formě oficiálních folklorních ansámbľů. A stejně jako za carských časů, Ukrajinec, který je řádným vlastencem jednotné vlasti, netrpí segregací nebo diskriminací. Může se stát stranickým a státním ‚velmožem‘ všesvazového rozměru, maršálem Sovětského svazu, akademikem nebo nositelem literárních řádů (přitom i kdyby psal v ukrajinštině!), kosmonautem [...] přitom ale ona [Moskva – R. M.] pečlivě a systematicky omezuje veškeré projevy samostatné ukrajinské politické myšlenky (i třeba komunistických forem) a ukrajinské vysoké kultury.“¹⁵¹ Lysjak-Rudnyckyj měl nepochybně pravdu v tom, že kulturní politika byla nasměřována nikoli na likvidaci ukrajinské svébytné kultury, ale na její omezení na podřadnou kulturu etnografických spolků.¹⁵² Hlavním nástrojem asimilace ale zůstávala jazyková otázka a postupné prosazování ruštiny na úkor ukrajinštiny.

¹⁵¹ Іван ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, *Русифікація чи Малоросіізація?* In: *Journal of Ukrainian Graduate Studies*. no. 4, 1978. s. 82.

¹⁵² Více v podkapitole *Oficiální diskurz sovětské kultury*.

1.4. Rusifikace a jazykový problém

Byl to právě ruský jazyk jako jazyk vládnoucího centra, který se měl stát základem budoucí homogenní sovětské socialistické kultury a identity. Postupná rusifikace Ukrajiny nebyla pouze důsledkem sociální mobility a urbanizace, ale i výsledkem promyšlené strategie politického vedení řízeného z Moskvy.¹⁵³ Navzdory tomu, že otevřeně nebyla rusifikační kampaň vyhlášena a svého vrcholu dosáhla až v sedmdesátých letech především formou masivní rusifikace školství a marginalizace ukrajinštiny,¹⁵⁴ již v době tání se prvky této politiky výrazně projevovaly a staly se i jedním ze základů narůstající nespokojenosti jak ukrajinské inteligence, tak i stranického vedení na Ukrajině. Obecnou tendenci k prosazování „všeho ruského na úkor ukrajinského“ zahájil J. Stalin svým pověstným přípitkem na „vítězství ruského lidu“¹⁵⁵ hned po skončení druhé světové války. Obecně měla taková propagace i v době tání dvě roviny: propagandistickou, kdy se na obyvatelstvo vyvíjel tlak na upřednostňování ruštiny, a praktický rozměr, který se promítl v celé řadě stranických zásahů do jazykové politiky.

Klíčovým bodem jazykové politiky se stala školská reforma zavedená v Sovětském svazu na přelomu let 1958 a 1959. V listopadu 1958 byly vyhlášeny teze ÚV KSSS a Rady ministrů SSSR *O posílení vazby mezi životem a školstvím a o dalším vývoji školství v SSSR*. Z hlediska jazykové otázky byl stěžejním devatenáctý článek, který dovoloval rodičům volit, v jakém jazyce budou jejich děti studovat na škole. Tato teze byla v zákoně označena jako „nejdemokratičtější řešení“.¹⁵⁶ Opravdu se jednalo o demokratický manévr, který měl ponechat právo volby vyučovacího jazyka na samotných Ukrajincích. Realita ale byla taková, že právě ruština poskytovala možnost pro další získávání lepšího vzdělání a otevírala přístup k lepším profesím, technickým zdrojům i finančnímu blahobytu.¹⁵⁷ Ruský jazyk byl více rozšířen ve městech (ukrajinština naopak na vesnici) a byl skoro nezbytným pro získávání vyšších postů v profesním životě. Ostatně, i pro vstup na vysoké školy hrála ruština důležitou roli.¹⁵⁸ Bylo zřejmé, že vzhledem ke starosti o budoucnost svých dětí budou rodiče ve své

¹⁵³ Po XX. sjezdu a začátku decentralizačních reforem se i ukrajinské komunistické špičky postavily za prosazování větší role ukrajinštiny ve veřejném prostoru, takový přístup ale nezískal podporu Moskvy.

¹⁵⁴ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації ХІХ-ХХ століття*. Київ 2019. s. 516–528.

¹⁵⁵ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*, s. 70.

¹⁵⁶ Іван КОЛЯСЬКА, *Освіта в Радянській Україні*. Торонто 1970. s. 22.

¹⁵⁷ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. Edmonton 1985. s. 231.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 222.

většinu smýšlet prakticky a volit ruštinu na úkor ukrajinštiny. Takové situace si byli vědomi ukrajinští straničtí intelektuálové. Jako první protestoval Petro Troňko, tehdejší první tajemník Kyjevského obkomu (krajské organizace) KS Ukrajiny, který ve svém článku v časopise *Komunista Ukrajiny*¹⁵⁹ odůvodňoval, že jak ukrajinština, tak ruština mají zůstat povinnými předměty na školách.¹⁶⁰ Stejný postoj zaujaly stěžejní postavy ukrajinské literatury Maksym Rylskij a Mykola Bažan ve svém otevřeném dopise, který byl publikován v *Pravdě* 22. prosince 1958.¹⁶¹ Rovněž Svaz spisovatelů Ukrajiny vyjádřil kolektivní nesouhlas s takovou politikou na stránkách svého oficiálního orgánu *Literární noviny*.¹⁶² Výzvy ukrajinských intelektuálů nebyly vyslyšeny a zákon byl Nejvyšší radou USSR schválen 25. prosince 1958 v původním znění. Význam tohoto rozhodnutí pro další marginalizaci ukrajinštiny dokresluje také fakt, že Pavlo Tyčyna, přední stoupenec sovětizace Ukrajiny a klíčová postava oficiální kultury, který do konce roku zastával post hlavy Nejvyšší rady USSR, podal rezignaci. Nejednalo se o otevřené protestní gesto, důvod své rezignace ale Tyčyna později vysvětlil: „Nemohl jsem vést takové zasedání a nemohl jsem podepsat takové usnesení [stvrzení školského zákona – R. M.]. Pochopil jsem, že nemůžu zrušit to, co poslali z Moskvy, ale i vlastnoručně podpořit jsem to nemohl. O. Kornijčukovi to šlo lehce.“¹⁶³ Toto Tyčynovo tvrzení jakožto nejvyššího zastupitele parlamentu sovětské Ukrajiny poukazuje na fakt, že reforma školství a jazyková politika byla stranickému vedení v sovětské Ukrajině de facto vnucená z moskevského centra. Tento přístup v jazykové politice vyvolal odmítavou reakci především mezi ukrajinskou inteligencí. Fakticky ale byla rusifikace ukrajinského školství ponechána na Ukrajincích samotných. Taková politika nakonec vedla k situaci, kdy naprostá většina školáků ve městech byla vyučována v ruštině. Již v roce 1966 studovalo v hlavním městě sovětské Ukrajiny Kyjevě pouhých 23 % ukrajinských školáků na ukrajinských školách.¹⁶⁴ Tato čísla nasvědčují faktu, že nehledě na nespokojenost inteligence, většina společnosti se takové stranické politice přizpůsobila.

Samotné formulace, které byly použity v tezích ÚV KSSS a Rady ministrů ze 16. listopadu 1958 *O posílení vztahu mezi školou a životem*, kdy byla ruština označena za „mohutný nástroj mezinárodní komunikace, posílení přátelství mezi národy SSSR a jejich zapojení do bohatství

¹⁵⁹ Комуніст України.

¹⁶⁰ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 231.

¹⁶¹ Володимир БАРАН, Віктор ДАНИЛЕНКО, *Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.)*. Київ 1999. s. 118.

¹⁶² Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 19.

¹⁶³ Ігор КОЛЯДА, Юлія КОЛЯДА, Павло Тичина. Харків 2019. s. 114.

¹⁶⁴ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 230.

ruské a světové kultury,¹⁶⁵ vymezovaly hlavní diskurz jazykové politiky. Problém jazykové politiky se na Ukrajině začal diskutovat hned v prvních letech po tajném projevu. Již v listopadu 1957 syn Ivana Franka, Taras Franko zaslal dopis do hlavních sovětských novin *Pravda*, ve kterém poukazoval na Stalinovy chyby v národnostní politice a zmenšení počtu ukrajinských škol otevřeně definoval jako konkrétní příklad ruského imperialistického šovinismu.¹⁶⁶ Tendence k posílení postavení ruského jazyka nejenom ve školách, ale i ve veřejném životě se prohlubovala. Po Stalinově smrti v roce 1953 strana pod faktickým vedením L. Beriji opravdu zaváděla jistou podobu politiky ukrajinizace¹⁶⁷, již od roku 1956 však existoval zřejmý trend v prosazování ruštiny na úkor ukrajinštiny. To se promítlo zejména v tendencích ve vydávání časopisů a novin v sovětské Ukrajině. Tento proces detailně zmapoval kanadský literární vědec ukrajinského původu Jar Slavutyč (vlastním jménem Hryhorij Žučenko) ve svých dobových článcích. Tento trend ilustroval ukázkami nákladů řady časopisů, které vycházely v ukrajinštině nebo byly věnovány bádáním o ukrajinské kultuře. Ku příkladu, časopis *Jazykověda*¹⁶⁸ měl v roce 1953 náklad 2 000 výtisků, v roce 1962 jen 500; časopis *Studie a materiály o ukrajinském jazyku*¹⁶⁹ měl 1 000 výtisků v roce 1959 a jen 650 v roce 1962; *Vědecké zápisky*¹⁷⁰ místní akademie věd v roce 1946 vycházely nákladem 10 000 výtisků, v roce 1957 již pouze 1 000 výtisků.¹⁷¹ Podobné, i když mírnější tendence zmapoval v roce 1962 Petro Černov. Ve své studii *Noviny USSR v minulém desetiletí* poukázal na postupný nárůst ruštiny v novinách vydávaných v sovětské Ukrajině. Nutno ale podotknout, že disproporce, kterou uvádí P. Černov (1 časopis v ukrajinštině ku 8,5 časopisů v ruštině) byl dán celkem logickým faktem, že všesvazové časopisy byly vydávány v ruštině. Všesvazové časopisy ale byly dominující a vydávaly se ve větších nákladech než republikové. Badatel poukázal na pozitivní fakt, že počet ukrajinských časopisů za poslední desetiletí stoupl na 70 %, ruských časopisů se ale současně začalo vydávat o 100 % více.¹⁷² Tato tendence u denního tisku se tedy promítla především v delší perspektivě. V jednotlivých regionech (zejména na východě, v Luhanské a Doněcké oblasti) v řadě okresů byly stranické noviny vydávány výhradně v ruštině, v roce 1963 pak začaly vycházet hlavní noviny

¹⁶⁵ Іван КОЛЯСКА, *Освіта в радянській Україні*. Торонто 1970. s. 22.

¹⁶⁶ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*, Edmonton – Toronto 2019. s. 18.

¹⁶⁷ Петро КРАЛЮК, *Українізація від Лаврентія Берії. Секретна постанова 1953 року вимагала відійти від русифікації*. Dostupné online: <https://www.radiosvoboda.org/a/30589332.html>. (10. 10. 2010).

¹⁶⁸ *Мовознавство*.

¹⁶⁹ *Дослідження і матеріали з української мови*.

¹⁷⁰ *Наукові записки*.

¹⁷¹ Яр СЛАВУТИЧ, *Наклади серійних видань в Україні*. In: *Сучасність*, № 5, 1964. s. 68–77.

¹⁷² Петро ЧЕРНОВ, *Преса УРСР за минуле десятиліття*. In: *Сучасність*, № 3, 1962. s. 73–84.

komsomolu *Komsomolec Donbasu* rovněž pouze v ruštině¹⁷³, stejná situace byla v řadě menších měst na jihu a východě USSR.¹⁷⁴ Podobné tendence se promítaly i ve vydávání knih v ukrajinštině a ruštině, dokonce se tato otázka probírala v dobovém tisku a ukrajinští redaktori si otevřeně stěžovali, že náklady ukrajinských knih jsou výrazně nižší nežli knih vydávaných v ruštině.¹⁷⁵ To se netýkalo pouze krásné literatury, ale i vědeckých knih a příruček. Do roku 1968 bylo například v ukrajinštině vydáno pouhých 17 % školních příruček, a i tento fakt se stal důvodem k dalšímu napětí mezi ukrajinským stranickým vedením a řídicím moskevským centrem.

Priorita ruštiny se výrazně promítla ve vzdělávacím systému, zejména na vysokých školách, což bylo zabezpečeno hned několika přístupy. Většina vysokých škol na Ukrajině se v roce 1965 podřizovala nově zřízenému ministerstvu v Moskvě, pouze 50 ze 132 vysokých škol byly řízeny na místní úrovni, což nejenom napomáhalo prosazování ruštiny, ale i omezovalo počet studijních programů, jelikož naprostá většina musela být potvrzena stranickými orgány v Moskvě.¹⁷⁶ Jak taková rusifikace vysokého školství vypadala v praxi, popisoval budoucí disident S. Karavanskyj: „Lidé ukrajinské národnosti, jejichž mateřštinou je ukrajinština, nemají stejná práva jako ti, co mluví rusky. Ruský jazyk a literatura jsou povinnou součástí přijímacích zkoušek, proto jsou absolventi ruských škol úspěšnější při skládání zkoušek než absolventi ukrajinských škol. Kromě toho jsou přijímací zkoušky z řady specializovaných disciplín rovněž prováděny v ruštině, proto je složitě u takových zkoušek uspět pro absolventa ukrajinské školy.“¹⁷⁷ Veškeré formuláře a přihlášky, které měl budoucí student vyplnit, byly rovněž připraveny v ruštině, což znevýhodňovalo ukrajinské absolventy.¹⁷⁸

K těmto krokům ve vysokém školství se přidávala již zmíněná propagandistická kampaň, která se promítla i v oficiální rétorice, kdy vývoj národních jazyků byl označován za „nacionalistický přežitek“ a „snahu uměle vytvořit bariéru mezi sovětskými národy“ a takovým způsobem i „uzavřenou národní ekonomikou“.¹⁷⁹ Tento proces nakonec vyústil v situaci, kdy se již na konci tání na univerzitách, v továrnách a podnicích mluvilo skoro výhradně rusky, bez ruštiny bylo fakticky nemožné se uplatnit v profesním životě.¹⁸⁰ I

¹⁷³ *Комсомолец Донбасса*.

¹⁷⁴ Петро ЧЕРНОВ, *Що читають у нас на Україні*. In: Сучасність, № 11, 1963. s. 57.

¹⁷⁵ Володимир ГОНЧАР, *Мізерні тиражі*. Літературна Україна, 20. 12. 1963.

¹⁷⁶ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 223.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 222.

¹⁷⁸ Tamtéž.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 231.

¹⁸⁰ Іван КОЛЯСКА, *Освіта в радянській Україні*. s. 22.

statistické údaje z tohoto období potvrzují, že tendence, kdy Ukrajinci mluvili doma ukrajinsky a v práci naopak rusky, výrazně stoupala.¹⁸¹

Všechny uvedené okolnosti nakonec výrazně přispěly k rusifikaci Ukrajiny. Takového výsledku strana nedosáhla díky uplatnění represivních metod, nýbrž kampaní, která upřednostňovala ruštinu; postupná rusifikace Ukrajiny byla v podstatě dobrovolným ústupkem místního obyvatelstva, které této kampani podlehl.¹⁸² Ukrajínština dominovala na vesnicích a ve městech postupně ustupovala ruštině.¹⁸³ To bylo dáno v neposlední řadě i tím, že ruština díky výše popsané politice získala lesk prestižnějšího jazyka a Ukrajinci, kteří se v důsledku urbanizace čím dál víc stěhovali z vesnic do větších měst, proto současně přecházeli z rodné ukrajínštiny do ruštiny. Další nově příchozí se tak ocitali v převážně rusifikovaném prostředí a tomuto tlaku přirozeně podléhali. Ukrajinská filoložka Larysa Masenko stejný psychologický mechanismus zachytila i v soudobé Ukrajině: „Je celkem zřejmé, že svoboda volby jazyka v městském komunikativním prostoru je fikce. Člověk, který chce mluvit ukrajinsky ve veřejné komunikaci rusifikovaného města, má v podstatě dvě volby pro svoje chování: buď se přizpůsobí prostředí a bude mluvit rusky, anebo bude oponovat tomuto jazykovému diktátu svého prostředí. Často je takové oponování dost náročné, proto většina těch nositelů ukrajinského jazyka, kteří přijíždějí z vesnic do větších měst, v mimorodinné komunikaci přecházejí na ruštinu.“¹⁸⁴ Stejný mechanismus plíživé rusifikace popisuje ve svých dobových denících ze začátku šedesátých let také Iryna Žylenko, šedesátnice, která se v mládí přizpůsobovala prostředí a rovněž přecházela do ruštiny mimo domov: „Každým rokem se čím dál zřetelnějším stával pocit podřadnosti všech jiných národností a jazyků v porovnání s ruštinou [...] Všichni najednou začali štokat'. Ukrajinci, ti, co se nerusifikovali, se náhle ocitli ve druhé sortě lidí [...] Mluvit ukrajínštinou se stalo ostudným a ‚nekulturním‘. Ukrajínštinou mluvili leda domovníci a chůvy s vojáky na procházce v Ševčenkově parku.“¹⁸⁵

Rusifikace sovětské Ukrajiny tedy nebyla zapříčiněna represivními opatřeními nebo administrativním tlakem, ale především vytvářením jisté atmosféry ve společnosti, kdy byla ruština vnímána jako jazyk prestižnější, kultivovanější a ten, který poskytuje více praktických

¹⁸¹ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 188.

¹⁸² Rozhovor s Ivanem Dzijubou, Kyjev 26. 12. 2018.

¹⁸³ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 222.

¹⁸⁴ Лариса МАСЕНКО, *Конфлікт мов та ідентичностей в пост-радянській Україні*. Київ 2020. s. 51.

¹⁸⁵ Ірина ЖИЛЕНКО, *Номо Feriens*. s. 32.

možností pro prosazení ve společnosti. Tyto tendence byly v zájmu sovětského centra, které vnímalo ruštinu jako další nástroj unifikace sovětského systému napříč republikami. Svými rozhodnutími i navzdory názoru místních elit tuto tendenci podporovalo, čímž zapříčinilo postupnou rusifikaci sovětské Ukrajiny. Výše uvedené skutečnosti tak poskytují možnost analyzovat situaci v sovětské Ukrajině za pomoci konceptů koloniálního diskurzu a kulturu jako jeden z nástrojů prosazování oficiální ideologie a kulturního diskurzu i přes částečný odpor místních kulturních elit. Uvedená čísla, zejména ohledně používání ruštiny na školách nasvědčují tomu, že většina společnosti se této tendenci podřídila a přizpůsobila. Postupná marginalizace ukrajinštiny se současně stala základem pro nespokojenost ukrajinské inteligence a zejména skupiny šedesátníků se sovětskou vládou a pilířem budoucího disentu.

1.5. Socialistický realismus: kulturní politika strany po XX. sjezdu

První hlasy v diskuzi o dalším směřování sovětského umění a literatury zazněly ještě před publikací tajného projevu. Po smrti Stalina v březnu 1953 se v Moskvě rozpoutaly debaty o nových impulzech pro sovětskou kulturu, v čele těchto debat stál časopis *Nový Svět*¹⁸⁶ a jeho hlavní redaktor Alexandr Tvardovskij. Velké diskuze vyvolaly zejména články Vladimira Pomeranceva a především text *O upřímnosti v literatuře*.¹⁸⁷ Důležitým a charakteristickým byl také text Oleksandra Dovženka publikovaný v moskevských *Literárních novinách* na konci června 1955 *Umění malířství a současnost*, ve kterém filmový režisér oceňoval tradiční socialistický realismus za to, že se soustředí na pracujícího člověka; současně ale vyzýval „k rozšíření hranic socialistického realismu“.¹⁸⁸ Diskuze o možnosti rozšíření hranic, jak daleko je možné zajít a v čem by tyto změny měly spočívat, se staly v průběhu Chruščovova tání leitmotivem uměleckých debat.

Kulturní politiky se Chruščov ve svém tajném projevu dotkl jen letmo, ve smyslu, že „je nutné provést velkou práci a kriticky rozebrat a napravit z hlediska marxismu-leninismu chybné názory, které vznikly v důsledku kultu osobnosti a dostaly ve velké míře do různých odvětví vědy historické, filosofické, ekonomické a dalších, stejně jako do odvětví literatury a

¹⁸⁶ Новый Мир.

¹⁸⁷ Vladislav ZUBOK, *Zhivago Children: The last Russian Intelligentsia*. Cambridge and London 2009. s. 54.

¹⁸⁸ Александр ДОВЖЕНКО, *Искусство живописи и современность*. In: Литературная газета, 21. 6. 1955. s. 4.

umění“.¹⁸⁹ Takto vágní formulace o návratu k leninismu zůstávala jediným směrovacím bodem sovětské kultury pro první roky tání.

Absence přesné představy, jak by měla vypadat sovětská kultura, zapříčinila, že krátké období po XX. sjezdu KSSS (1956–1957) bylo v sovětské kultuře a zejména literatuře charakterizováno vznikem relativní plurality. Jelikož státní politika destalinizace neměla pevný koncept a rámec, vznikaly hned v prvních měsících po tajném Chruščovově projevu v literárních kruzích různé interpretace dalšího možného směřování sovětské literatury.

Obecně je možné oddělit dva hlavní proudy: konzervativní stalinisté, kteří se snažili i nadále držet přísného a centralizovaného způsobu řízení kultury, který byl charakteristický pro předešlá období, a stoupence uvolnění, liberálnějšího přístupu ke kultuře. Hlavní arénou střetu těchto názorů se staly schůze Moskevského svazu spisovatelů (MSS) v roce 1956. Po publikacích několika románů (mezi nimiž vyčnívalo dílo Vladimira Dudinceva *Nejen chlebem* z roku 1956), článků zejména v časopise *Nový Svět* a řadě diskuzí na setkání MSS,¹⁹⁰ které byly později označeny za protisovětské, byly ve vedení MSS vyměněny všechny klíčové osobnosti.

Situace na Ukrajině se lišila. Po XX. sjezdu KSSS se ve všech republikách konala setkání a sjezdy umělců a spisovatelů, která měla za cíl prodiskutovat a zcela jistě potvrdit správné chápání programu dalšího vývoje literatury a kultury obecně. Již 13.–14. března 1956 se v Kyjevě a ve Lvově uskutečnila valná shromáždění ukrajinských spisovatelů. Na obou shromážděních bylo vysloveno oficiální stanovisko: „Spisovatelé sovětské Ukrajiny plně chápou význam stranické výzvy k překonání pozůstatků kultu osobnosti, který je navýsost cizí marxismu-leninismu...“¹⁹¹ Téma Stalinova odkazu zůstávalo přítomné v oficiálním diskurzu během celého období Chruščovovy vlády, jednalo se ale spíš o jakési rituální opakování stejných tezí, které se již nijak nevyvíjely. Politika strany spočívala především ve snaze dostat se přes Stalinův odkaz, nevyvolávat širokou diskuzi ohledně Stalina, ale naopak nasměřovat kulturu k dosažení budoucích cílů, nikoli vyrovnávání se s minulostí.¹⁹²

¹⁸⁹ *Речь Хрущева на XX съезде партии*. Dostupné online: http://www.coldwar.ru/hrushhev/cult_of_personality.php. (20. 3. 2020).

¹⁹⁰ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma. Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union 1953-1970*. s. 43-56.

¹⁹¹ *На загальних зборах письменників*, Літературна газета, 8.3.1956.

¹⁹² Radomyr MOKRYK, *Kulturní politika po 20. sjezdu Komunistické strany SSSR: reflexe v sovětské Ukrajině*. In: *Slovanský přehled* № 3, 2020. s. 501–524.

Primárním cílem, který byl vyzdvihnut hned po XX. sjezdu, bylo rozpracování nového teoretického konceptu socialistického realismu.¹⁹³

Sovětská literární věda se v prvních letech Chruščovova tání opravdu snažila jistým způsobem vymezit kánon socialistického realismu. Vzhledem k tomu, že samotný tajný projev rozpoutal diskuzi v uměleckých kruzích, bylo nezbytné upevnit postavení realismu jako hlavního uměleckého přístupu. V časopisech se objevovaly texty s výmluvnými názvy typu *Na obhajobu realistické metody*.¹⁹⁴ Realismus byl prezentován jako strohý pohled na život, což odpovídalo Leninovu tvrzení, že „je nezbytné střízlivě a bez předsudků přistupovat k nejdůležitějším úkolům“.¹⁹⁵ Ze samotné podstaty revolučního chápání světa tedy vyplývala metoda socialistického realismu. Velice důležitým rysem, který zdůrazňovali literární kritici, byl pozitivní nádech, „velká role pozitivního příkladu pro revolucionáře“.¹⁹⁶

Socialistický realismus měl ale rovněž ambici chovat se jako nový umělecký směr a produkovat nové hodnoty. Literární kritika ve vymezeném období zdůrazňovala, že socialistický realismus jakožto „obor krásy“ „vyzdvihl vztah člověka ke státu, ke společnosti, nový vztah mezi lidmi, nepřátelské ‚člověk je člověku vlkem‘ nahradil ‚člověk je člověku přítelem‘“.¹⁹⁷ Již i tyto relativně neutrální formulace obsahovaly prvky dalšího veledůležitého rysu socialistického realismu – konfrontační rétoriky. Ideologická neutralita byla nepřijatelná, sovětští spisovatelé byli odhodlaní projevit „vysokou bdělost a nesnášenlivost vůči jakémukoli projevu cizí ideologie a zejména buržoaznímu nacionalismu“.¹⁹⁸

Již v dubnu 1956 publikovaly *Literární Noviny* řadu článků, které měly vysvětlit další vývoj literatury a taktéž byly reakcí na moskevské diskuze ohledně destalinizace. Hned od začátku Chruščovova tání byla kultura a literatuře vymezena role výchovného nástroje, pro obnovení leninských norem bylo nezbytné používat všechny možné nástroje ideového vlivu – propagandu, agitaci, tisk, rozhlas, kulturně-osvětové organizace, vědu, literaturu a umění –

¹⁹³ *На загальних зборах письменників*. In: Літературна газета, 8. 3. 1956.

¹⁹⁴ Владимир ДНЕПРОВ, *В защиту социалистической эстетики*. In: Звезда, № 8, 1957.

¹⁹⁵ Tamtéž.

¹⁹⁶ Tamtéž.

¹⁹⁷ Степан КРИЖАНІВСЬКИЙ, *Про естетичні засади соціалістичного реалізму*. Літературна газета, 14. 8. 1958.

¹⁹⁸ Koncept boje proti „buržoaznímu nacionalismu“ zůstával jistým specifikem Ukrajinské SSR, jelikož v průběhu druhé světové války se zejména západní část Ukrajiny stala základnou rozsáhlého nacionalistického odboje a partyzánského hnutí reprezentováno OUN a UPA. V poválečném období se oficiální politika komunistické strany zaměřila na likvidaci pozůstatků tohoto hnutí, což se projevilo i v řadě literárních děl a publicistických výstupů.

psalo se v článku přetisknutém z *Pravdy* 12. dubna 1956. Přetiskované články z *Pravdy* rovněž neustále zdůrazňovaly nutnost boje proti nepřátelským ideologiím a proti dezinterpretaci stranické politiky destalinizace. Tento diskurz se postupně vyvíjel a „nepřátelské ideologie“ se přesouvaly za hranice Sovětského svazu. V prvních letech tání zůstávalo stranické politické i kulturní vedení Ukrajiny spojencem strany v kritice jakéhokoliv projevu nesouhlasu a „mylné interpretace“ stranické politiky.¹⁹⁹ Na začátku roku 1957 se kupříkladu v Kyjevě konala oficiální porada tvůrčích pracovníků Ukrajinské SSR, která ve svém *Apelu na všechny pracovníky literatury a umění* upozornila, že „v poslední době v jistých časopisech (*Nový Svět, Otázky Filosofie*)²⁰⁰ probíhaly pokusy revidovat rozhodnutí naší strany ohledně literatury a umění, vulgarizovat zásady socialistického realismu, byly snahy nihilisticky znehodnotit úspěchy ve vývoji sovětské literatury“,²⁰¹ a naopak „oddanost marxismu-leninismu, stranickosti v literatuře a umění, oddanost principům proletářského internacionalismu a idejí přátelství národů“ byly definovány jako základ, „na kterém neochvějně stojí kulturní činitelé sovětské Ukrajiny“.²⁰² Stejnou poslušnost ukrajinští literáti projevili i v případě štvance na Borise Pasternaka (kvůli vydání jeho románu *Doktor Živago* na Západě a následnému udělení Nobelovy ceny) o rok později, kdy *Literární Noviny* otiskly nejen otevřený dopis redakce časopisu *Nový Svět* namířený proti Pasternakovi, ale i řadu vlastních článků, ve kterých ukrajinští spisovatelé odsuzovali Pasternaka jako zrádce a nepřítele vlasti.²⁰³

V duchu oddanosti zásadám socialistického realismu a boje proti imperialistickým pomlouvačům proběhlo v lednu 1957 i plénum předsednictva Svazu sovětských spisovatelů Ukrajiny (SSSU), které ale rovněž zdůraznilo nutnost, aby „literáti a kritici posílili práci na teoretickém zpracování zkušeností ukrajinské sovětské literatury“.²⁰⁴ Neustálé zdůrazňování nutnosti vypracovat pevnější teoretická východiska nebylo náhodné, po XX. sjezdu KSSS se i v oficiálních dokumentech a projevech socialistický realismus popisoval v docela obecných frázích typu „socialistický realismus není jen souhrnem abstraktních formulí [...] je metodou cítění, vidění a vyobrazení fenoménů reality, zakládá se na učení marxismu-leninismu, a

¹⁹⁹ Radomyr MOKRYK, *Kulturní politika po 20. sjezdu Komunistické strany SSSR: reflexe v sovětské Ukrajině*, In: *Slovanský přehled* № 3, 2020. s. 501-524.

²⁰⁰ *Вопроси Філософії*.

²⁰¹ *За комуністичну ідейність і художню досконалість радянської літератури*, In: *Літературна газета*, 8.1. 1957.

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ Radomyr MOKRYK, *Kulturní politika po 20. sjezdu Komunistické strany SSSR: reflexe v sovětské Ukrajině*, In: *Slovanský přehled* № 3, 2020. s. 501-524.

²⁰⁴ *IV пленум правління спілки письменників України*, In: *Літературна газета*, 15. 1.1957.

zahrnuje nejlepší humanistické tradice lidstva...“²⁰⁵ Natolik obecné formulace dávaly prostor pro různé interpretace v otázce „co je socialistický realismus sám o sobě“, a tudíž i možnost pro „nepřesnosti“ ze stranického úhlu pohledu.

Přesnější podoby začal oficiální koncept socialistického realismu získávat již v druhé polovině roku 1957, kdy byl v září ve všech literárních médiích publikován Chruščovův projev *Za užší sepětí literatury a umění se životem*.²⁰⁶ Chruščov, který umění vnímal spíše jako ideologický nástroj, chtěl tímto projevem nasměrovat kulturní politiku k ekonomické problematice. První polovina projevu se věnovala skoro výhradně ekonomické situaci v SSSR. Hlavní tezí, kterou Chruščov vyzdvihoval, byla nezbytnost „dohnat a předejít USA v úrovni výroby masa, mléka a másla na jedince“.²⁰⁷ Ekonomickou úspěšnost a růst blahobytu sovětské společnosti určil jako hlavní cíl. Růst hospodářství ale podle prvního tajemníka závisel na zainteresovanosti obyčejného člověka v *kolchozu*. Chruščov zdůrazňoval, že v sovětské společnosti nyní roste iniciativa lidu, a právě to strana potřebuje pro plnění historického úkolu, předstihu USA. Podotkl, že „literatura a umění hrají výjimečně důležitou roli v ideologické práci naší strany, v komunistické výchově pracujících“.²⁰⁸ A nejenom to, kultura by měla povzbudit lid pro tvrdší práci: „naš lid potřebuje díla literatury, malířství, hudby, která by vyobrazovala patos práce, aby byla pro lid pochopitelná [...] hlavní linie vývoje tedy spočívá v tom, aby literatura a umění byly vždycky úzce spjaty s životem lidu, pravdivě vyobrazovaly bohatství a univerzalitu naší socialistické reality, jasně a přesvědčivě ukazovaly velkou přetvářející činnost sovětského lidu...“²⁰⁹ pokračoval Chruščov.

Čtvrté plénum předsednictva SSSU v březnu 1958 označilo publikaci Chruščovova projevu za „nejdůležitější událost literárního života v období, které uplynulo od minulého pléna“.²¹⁰ V následujícím přebírání stranické představy o dalším vývoji literatury se spisovatelé opírali o přístup, ve kterém bylo hlavním tématem hospodářství, ve středu zájmu literatury a umění se opět ocitl člověk, ale člověk pracující.²¹¹ Chruščovův projev započal koncept obnoveného

²⁰⁵ Tamtéž.

²⁰⁶ МИКИТА ХРУЩОВ, *За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу*. In: *Жовтень*, № 9, 1957. s. I-XX.

²⁰⁷ Tamtéž.

²⁰⁸ МИКИТА ХРУЩОВ, *За тісний зв'язок літератури і мистецтва з життям народу*.

²⁰⁹ Tamtéž.

²¹⁰ Літературна Газета, 4. 3. 1958.

²¹¹ Степан КРИЖАНІВСЬКИЙ, *Про естетичні засади соціалістичного реалізму*. In: Літературна газета, 14. 8. 1958.

socialistického realismu²¹² a oficiální kritika tento koncept samozřejmě podpořila. Podle tehdejšího ukrajinského literárního kritika Stepana Kryžanivského právě práci náleželo klíčové místo v estetice socialistického realismu. V článku *O estetickém obsahu socialistického realismu*²¹³ kritik kupříkladu chválil jednu z básní Volodymyra Sosjury: „Může si někdo představit dílo ve vykořisťovatelském umění, ve kterém by básník vyznával lásku své továrně? [...] Opěvovatel nového světa oslovuje továrnu intimním jménem ‚tati‘, obrací se na ni slovy hluboké lásky, jelikož teď továrna patří pracujícím, je jejich.“²¹⁴

Na přelomu ledna a února 1959 se konal XXI. sjezd KSSS, který se věnoval primárně ekonomice a projev prvního tajemníka strany vešel ve známost pod názvem *O kontrolních číslech vývoje národního hospodářství v letech 1959–1965*. Sjezd schválil sedmiletý plán rozvoje národního hospodářství, a tím i podtrhl prioritu ekonomiky. Tento sjezd prohloubil již existující tendence k hospodářskému nasměrování literatury a umění. Měsíc po stranickém sjezdu se v Kyjevě konal IV. sjezd spisovatelů sovětské Ukrajiny, na kterém se předseda SSSU Mykola Bažan ve svém projevu tradičně držel konfrontační rétoriky („spisovatelé se pevně drží postoje [...] bojovné a útočné opozice vůči různým projevům nepřátelské ideologie, revizionistickým obelháváním a nacionalistickým zrádnostem“)²¹⁵ a plně podpořil Chruščova při vymezování cíle literatury jakožto „vyobrazení hrdinského výkonu sovětského lidu – budování komunismu“.²¹⁶ Sjezdy spisovatelů jednomyslně potvrzovaly tezi o spjatosti literatury s politikou strany a jejich rezoluce se čím dál více věnovaly obecně politickým spíše než ryze literárním otázkám. V roce 1959 se stěžejním tématem pro sovětskou vládu stalo dobývání vesmíru, a tak i rezoluce IV. sjezdu spisovatelů Ukrajiny zdůrazňovala, že „sovětští lidé jako první začali dobývat vesmír, úspěšně spustili umělé družice Země a první kosmickou raketu a široce používají atomovou energii...“. Když ale v rezoluci docházelo i na literární témata, sjezd se omezil jen na několik obecných tezí typu „úkoly pracovníků literatury a umění jsou přesným a vyčerpávajícím způsobem vymezeny v rezoluci XXI. sjezdu KSSS, který vyzývá spisovatele, aby pozvedli ještě výše ideovou a uměleckou úroveň

²¹² Nejedná se o celkem nový koncept, spíše o návrat k pramenům socialistického realismu a uměleckým a literárním diskuzím z let 1933–1935, kdy byl založen Svaz spisovatelů SSSR. Prvotní představa socialistického realismu zahrnovala právě přesvědčení, že v centru umění by se měl nacházet pracující jedinec.

²¹³ Степан КРИЖАНІВСЬКИЙ, *Про естетичні засади соціалістичного реалізму*. Літературна газета, 14. 8. 1958.

²¹⁴ Tamtéž.

²¹⁵ *Промова Миколи Баžана на четвертому з'їзді письменників Радянської України*, In: Літературна газета, 20. 3. 1959.

²¹⁶ Tamtéž.

svého díla, a i nadále zůstávali aktivními pomocníky strany ve věci komunistické výchovy...“²¹⁷

Mezitím se oficiální média předháněla ve vysvětlování nových Chruščovových pokynů. *Literární noviny* zavedly zvláštní rubriku *Probíráme teze projevu soudruha Chruščova*, hojně vycházely a byly přetiskovány články, které měly za cíl utvrdit obnovené chápání socialistického realismu, kdy se do středu uměleckého díla měl dostat pracující jedinec: „Hrdina naší doby – člověk práce“, „Hrdina naší literatury – tvůrce komunismu“, „Hlavní hrdina – současník“, „Vysoké povolání sovětského spisovatele“ atd.

Léta 1960 a 1961 pokračovala ve znamení prohlubování fungujícího konceptu socialistického realismu. Chruščov vyzýval spisovatele, aby „publikovali více dobrých knih [...] o pracujících v celině, skvělých hrdinech našich dní, kteří pracují pro blaho vlasti...“²¹⁸ Propojenost politiky, ekonomiky a kultury dosahovala vrcholu v dubnu 1961, kdy Jurij Gagarin letěl jako první člověk do vesmíru, řada spisovatelů publikovala básně a prózy oslavující úspěchy SSSR při dobývání vesmíru. Propojenost kultury a ekonomických, hospodářských otázek může být ilustrována třeba rozhovorem, který pro literární časopis *Vlast* poskytl v září 1961 předseda Rady ministrů USSR Volodymyr Ščerbyckyj – nehledě na to, že se jednalo o literární časopis, rozsáhlý rozhovor, který vyšel na prvních stránkách časopisu, se týkal skoro výhradně budování elektráren a výrobě moderních turbín.²¹⁹

XXII. sjezd KSSS, který se konal v říjnu 1961, se opět zabýval kromě ekonomiky také ideologickými otázkami a zapříčinil další vlnu kritiky Stalinova kultu osobnosti. Přijal také *Mravní kodex tvůrce komunismu*, jenž mezi ukrajinskými literáty vyvolal (aspoň navenek) nadšení. Přední postava ukrajinské oficiální literatury Pavlo Tyčyna v reakci na jeho přijetí napsal, že „ještě nikdy v dějinách lidstva, v žádném programu buržoazního světa, a tím více v zákonech neexistovala tak přesně vymezená, křišťálově čistá, konzistentní a navýsost humánní pravidla lidského chování“.²²⁰ Do samotného konceptu a chápání socialistického realismu ale XXII. sjezd nic zásadně nového nepřinesl. Tyčyna ve svém článku – komentáři ke sjezdu s výmluvným názvem *Slunce nad námi* (publikováno v *Literárních novinách* 24.

²¹⁷ Резолюція IV з'їзду письменників України на доповідь «Українська радянська література в боротьбі за побудову комунізму», In: Літературна газета, 22.3. 1959.

²¹⁸ Герої наших днів – герої літератури і мистецтва, In: Правда, 2.4. 1961.

²¹⁹ Радянська Україна 1961 року: розмова Голови ради міністрів Української РСР тов. Щербицького В. В. з членом редколегії журналу Вітчизна. In: Вітчизна, № 9, 1961. s. 3-10.

²²⁰ Сонце над нами. In: Літературна газета 14.11.1961.

listopadu 1961) jen zdůraznil, že sovětští spisovatelé by měli studovat pracující lid v životě a při práci: „Když kupříkladu vidíš, jak silnější řada sázečů řepy pomáhá slabší řadě, přesně cítíš reformující sílu mravního kodexu stranického programu.“²²¹ Plénum předsednictva Svazu sovětských spisovatelů, které se konalo na konci roku 1961 v Moskvě, jenom potvrdilo to, co již bylo nejednou zopakováno: „Čestný úkol, který stojí před mistry pera po XXII. sjezdu – ukázat hrdinu naší doby, budovatele komunismu, reformátora a vlajkonoše všeho pokrokového, toho nejlidštějšího ve světě.“²²²

Relativní klid postupného vývoje oficiální kultury byl narušen na konci roku 1962, kdy se v moskevském muzeu Maněž konala výstava avantgardního umění. Chruščovovo vzdělání nebylo dostatečné pro chápání tohoto typu umění, výstava se tedy proměnila ve skandál, kdy první tajemník vulgárně napadl umělce, zejména Ernsta Něizvěstného. Skandál v Maněži vedl k přitvrzení oficiální rétoriky a ke kritice umělců a literátů. Na setkání s umělci v březnu 1963 se Chruščov tvrdě opřel do několika tvůrců, prý „někteří posuzují naši současnost jen podle zápachu záchodů a vyobrazují člověka ve zdánlivě ošklivém světle“.²²³ Kromě výtvarného umění Chruščov zmínil i kinematografii: „To, čeho jsme doposud dosáhli, neodpovídá našim cílům.“²²⁴ Kritizoval také architekturu. Hlavní teze ale spočívala nikoli v kritice jako takové, ale opět v konfrontační rétorice vůči nepřítelům: abstrakcionismus a formalismus Chruščov označil za formy nepřátelské ideologie a několikrát zdůraznil, že strana je razantně proti mírovému soužití mezi ideologiemi.²²⁵ Stranickost a lidovost byly opět zdůrazněny jako hlavní zásady umění a literatury. Od této doby mohlo být jakékoliv odchýlení od přímočaré ideologie v umění a literatuře vnímáno jako nepřátelský čin.

Svaz spisovatelů již tradičně poslušně prohluboval oficiální diskurz, který čím dál více spočíval v přitvrzování ideologické jednomyslnosti sovětského umění. Na konci března 1963 se konalo IV. plénum předsednictva Svazu sovětských spisovatelů, na němž byla diskutována jediná otázka: *O vysoké ideovosti a umělecké kvalitě sovětského umění*. Diskuze dospěla k poněkud nelogickému závěru, že „nezávislost umělce na politice se nejčastěji projevuje v jeho pohrdání společenským přesvědčením, a proto je trumfem Západu... [skutečný]

²²¹ Tamtéž.

²²² Сергій ПЛАЧИНДА, *Створити мистецтво комунізму*. In: Літературна газета 26.12.1961.

²²³ *Висока ідейність і художня майстерність – велика сила радянської літератури та мистецтва. Промова товариша М.С. Хрущова на зустрічі керівників партії з діячами літератури і мистецтва 8 березня 1963 року*, In: Літературна Україна, 12.3.1963.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Tamtéž.

umělec chce pracovat nejen pro svou uzavřenou představivost, ale také pro představivost druhých. Hledá vzájemné pochopení se společností... je napřed občanem, a pak umělcem“.²²⁶ Stejnou myšlenku vyslovoval i jeden z předních ukrajinských teoretiků socialistického realismu Leonid Novyčenko, podle něhož „je nakonec rozhodující ideologický přístup umělce, jeho snaha a schopnost stvrzovat velkou komunistickou pravdu našeho života“.²²⁷ Ukrajinský svaz spisovatelů tradičně vystoupil s podporou oficiálního kulturního diskurzu, na začátku dubna Oles Hončar publikoval v *Literárních novinách* článek, ve kterém popisoval setkání s Chruščovem a opakoval teze prvního tajemníka strany: „Pochopení svého internacionálního závazku od každého sovětského umělce vyžaduje, aby byl razantní vůči nepřátelské ideologii, aby stál v avantgardě boje proti dekadentním a reakčním proudům moderního buržoazního umění.“²²⁸ Jistě není náhodné, že v tomto článku Hončar nezapomněl i na mladou generaci literátů: „Je hezké být mladý, ale tento fakt nezbavuje občanské povinnosti“.²²⁹

Oficiální diskurz socialistického realismu tedy zůstával relativně stabilní po celou dobu tání. Jednalo se o kulturu, která měla být výrazně stranická, ideologická vyhraněnost zůstávala stěžejní charakteristikou oficiální kultury. Nezbytnými prvky socialistického realismu byla konfrontační rétorika (kritika nepřátelských ideologií) a pozitivní patos budování nové komunistické společnosti. Další důležitý element oficiálního diskurzu byl internacionalismus, jenž měl zdůrazňovat bratrství mezi sovětskými národy. Dodržování tohoto kánonu zabezpečovalo spisovatelům popularitu a podporu stranických orgánů, což znamenalo možnost vydávat svá díla ve velkých nákladech a získávat nejrůznější státní vyznamenání. Prosazování takové podoby oficiálního kánonu v sovětské Ukrajině měli za úkol především spisovatelé starší generace: Pavlo Tyčyna, Maksym Rylskyj, Volodymyr Sosjura, Andrij Malyško, Mykola Bažan a další. Bylo by zjednodušením definovat uvedené spisovatele jako pouhé „opěvovatele“ strany, jelikož jejich tvorba v době tání byla často kompromisem mezi vlastní představou o literární tvorbě (tak jak ji vnímaly zejména v době vlastního mládí v meziválečné době) a ustupováním požadavkům stranické kulturní politiky. Básnické texty uvedených autorů i v době tání zůstávaly různorodé a každý spisovatel si v různé míře dovoloval jisté „deviace“ vůči socialistickému realismu. Oficiální diskurs ale hrál důležitou

²²⁶ *За високу ідейність та художню майстерність*, Літературна Україна, 29. 3. 1963.

²²⁷ *Багатство і різноманітність. Лекція Л. Новиченка в республіканському будинку літераторів*. In: Літературна Україна, 21. 1. 1960.

²²⁸ Олесь ГОНЧАР, *Народові – наші серця*. In: Літературна Україна, 9. 4. 1963.

²²⁹ Tamtéž.

část v jejich díle, a právě tento diskurz je předmětem zkoumání v dané kapitole disertační práce.

Stěžejní postavou sočrealistického kánonu na Ukrajině byl básník Pavlo Tyčyna, který kromě aktivní literární činnosti zastával i několik důležitých stranických funkcí: v letech 1953–1958 byl předsedou Nejvyššího sovětu USSR a od roku 1962 také držitelem prestižní literární Ševčenkovy ceny. Tyčyna měl díky svým raným básnickým sbírkám nespornou autoritu jako básník a díky své loajalitě vůči sovětskému vedení disponoval také podporou oficiálních míst. Byl nejenom podporovatelem kánonu, ale fakticky i jeho tvůrcem. V duchu socialistického realismu začal básník psát již od poloviny dvacátých let, a jeho díla *Traktor v poli*²³⁰ a *Strana vede*²³¹ se staly základem socialistického realismu na sovětské Ukrajině. Jen v průběhu krátkého období tání Tyčynovi vyšlo celkem osm sbírek básní, většina z nich citlivě reagovala na proměny oficiálního kánonu. Již samotné názvy některých Tyčynových knih nasvědčují tomu, že se jednalo o ryze stranickou poezii: *Komunismu dálky jsou vidět* (1962) anebo *Přátelstvím jsem spřáteleni* (1960). Opěvování strany zůstávalo základem básnickovy tvorby, na přelomu padesátých a šedesátých let se věnoval i dílčím aspektům socialistického realismu, jakožto patosu práce (*Píseň traktoristky*).²³² V šedesátých letech se Tyčyna zaměřoval na témata budování komunismu a jedince jakožto tvůrce nové socialistické společnosti, kupříkladu v cyklu básní *Při budování Kremhesu*.²³³ Podle ukrajinské literární vědkyně Valentyny Charchun dosahovala jeho poezie v období šedesátých let ideové dokonalosti, což řadí Tyčynu na přední místo tvůrců sočrealistického kánonu.²³⁴

Důležitou roli v propagaci oficiální podoby literatury sehrála tvorba Volodymyra Sosjury, dalšího básníka s komplikovaným životopisem, který byl ve čtyřicátých a padesátých letech ostře kritizován stranickým vedením kvůli údajnému nacionalismu.²³⁵ V období tání nebyl Sosjura tak razantním zastáncem socialistického realismu jako Tyčyna, jeho básně se často uchylovaly k milostné lyrice a ke vzpomínkám na mládí v rodném Donbasu. Sosjura ale na druhou stranu se svou poezií nechyběl u žádného významného sovětského výročí, k němuž

²³⁰ *Трактор в полі.*

²³¹ *Партія веде.*

²³² Павло ТИЧИНА, *До молоді мій чистий голос.* Київ 1959. s. 32.

²³³ Павло ТИЧИНА, *Де одна думка, а тисячі рук.* Вітчизна, № 2, 1960.

²³⁴ Валентина ХАРХУН, *Митець у каноні: сочреалістична поезія Павла Тичини 1930-1960-х років.* Слово і час, №10, 2006. s. 51.

²³⁵ Báseň V. Sosjury „Milujte Ukrajinu“ napsaná v roce 1944 je dodnes považována za snad nejlepší ukázkou vlastenecké poezie, bez níž se neobejde skoro žádná příručka z ukrajinské literatury.

dokázal napsat pozoruhodná „kanonická“ díla. V tomto smyslu je charakteristická poéma *Šťěstí pracující rodiny*²³⁶ věnovaná XXII. sjezdu KSSS.²³⁷ Stejnojmenná sbírka obsahuje i klasické teze o „nesmrtelných idejích Lenina, které my realizujeme prací“.²³⁸ Sosjura dokázal i v několika řádcích propojit hned několik stěžejních tezí oficiálního kánonu: optimismus, patos práce a oddanost řídicímu moskevskému centru.²³⁹ Za sbírku básní, jež obsahovala tyto verše, obdržel Sosjura v roce 1963 nejvyšší možné vyznamenání pro sovětského spisovatele – Leninovu cenu za literaturu.

Dalším básníkem, který propagoval sočrealistická pravidla, byl Andrij Malyško, poslanec Nejvyšší rady a člen předsednictva SSSU. Oblibu Malyško získal zejména díky psaní textů pro populární písně, jeho tvorba ale byla výrazně poznamenána oficiální kulturní linií. Příkladem takových textů je kupříkladu *Píseň o Leninovi*²⁴⁰ a tradiční oslavné stranické básně typu *O hvězdě*.²⁴¹ Loajalita vůči sovětské vládě se promítala i v básních, v nichž kupříkladu opěvoval návštěvu prvního tajemníka strany Chruščova na mohyle Tarase Ševčenka v Kaněvě nedaleko Kyjeva: „І тополі летять, як згуртований ключ, / І краватки червоні, і щебет розмов, / На високу могилу між канівських круч, / До Тараса виходить Микита Хрущов. [...] У вінку заплелися троянди і мак, / Заплелися у згадці нужда і полин, / І стоять перед світом – великий кріпак, / І секретар ЦК, і один на один...“²⁴²

Stranické motivy se odrážely i v díle další prominentní postavy ukrajinské literatury období tání Maksyma Rylského. Básník z generace popraveného obrození, který byl ve třicátých letech i zatčen, se na přelomu padesátých a šedesátých let vrátil do popředí literárního života. Zejména ve svých člancích obhajoval stranické a ideologické směřování literatury.²⁴³ V jediné sbírce Rylského, která vyšla v období tání *Růže a víno* (1962)²⁴⁴ zůstal ale socialistický realismus okrajovou záležitostí. I pro starší generaci platilo relativní uvolnění, proto se Rylskij ve svých básních soustředil na pozorování přírody a vinařství.

²³⁶ *Щастя сім'ї трудової.*

²³⁷ Володимир СОСЮРА, *Щастя сім'ї трудової*. Київ 1962. s. 7–29.

²³⁸ Tamtéž, s. 33.

²³⁹ Tamtéž, s. 51.

²⁴⁰ Андрій МАЛИШКО, *Пісня про Леніна*. In: Літературна газета, 21. 4. 1961.

²⁴¹ Андрій МАЛИШКО, *Листи на світанні*. In: Літературна газета, 14. 7. 1961.

²⁴² Андрій МАЛИШКО, *Хрущов на могилі Тараса*. In: Літературна газета, 14. 7. 1961.

²⁴³ Максим РИЛЬСЬКИЙ, *Наша кровна справа*. Київ 1959. s. 30.

²⁴⁴ *Троянди і виноград*.

Mezi klíčové postavy ukrajinské literatury období tání patřil Mykola Bažan. Básník meziválečné generace se v poválečném období stal poslancem Nejvyšší Rady SSSR a do roku 1959 zastával post předsedy SSSU. V této pozici vyznívala rétorika jeho veřejných vystoupení a publicistických článků v oficiálním tónu, především o „ideologické čistotě“ a konfrontaci vůči nepřátelským ideologiím. V roce 1961 však Bažan vydal sbírku básní *Italská setkání* (1961)²⁴⁵, která se málo podobala oficiálnímu kánonu, jednalo se o osobní dojmy z cestování po Itálii. I Bažana, stejně jako M. Rylského, se v bezprostřední tvorbě dotklo uvolnění, které s sebou přineslo Chruščovovo tání.

1.6. „Internacionalismus“ v oficiální kultuře

Podle amerického historika ukrajinského původu Serhije Plochije byl Sovětský svaz „konglomerátem národností, který Moskva zajišťovala za pomoci kombinace brutální síly a kulturních ústupků a řídila železnou pěstí po většinu sovětského období“.²⁴⁶ Kulturní politika moskevského centra vůči periferním republikám se výrazně odlišovala v závislosti na tom, kdo právě v Kremlu vládl. První desetiletí od založení Sovětského svazu a následná vláda Vladimira Iljiče Lenina byla poznamenána flexibilní politikou relativní autonomie²⁴⁷ a politiky korenizace neboli ukrajinizace na Ukrajině, což dovolilo spustit národní kulturní obrození. To stejné obrození pak po stalinském teroru ve třicátých letech vešlo ve známost jako „popravené obrození“. Tvrdými represemi vůči kulturním činitelům bylo poznamenáno také období pozdního stalinismu, které je v historiografii známo jako *ždanovština*, podle jména tvůrce ideologické kampaně ze čtyřicátých let Andreje Ždanova.

Období tání se mělo stát novou érou uvolnění. Kurz obnovy leninismu vyhlášený Chruščovem v tajném projevu sliboval návrat k původní koncepci „pozitivní diskriminace“²⁴⁸ národních kultur. Jednalo se o princip zavedený Leninem ve dvacátých letech. Stejně jako v jiných odvětvích politiky nebyla ani kulturní politika za Chruščovovy vlády formována jasnou představou a pevnými rámci. Nehledě na zřejmé uvolnění cenzury po tajném projevu tlačilo politické vedení na jednu stranu na prosazování oficiálního kulturního konceptu

²⁴⁵ *Італійські зустрічі.*

²⁴⁶ Serhii PLOKHY, *The Last Empire. The Final Days of the Soviet Union.* New York 2014. s. XVII.

²⁴⁷ Stanislav TUMIS, *Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního „sovětského impéria“ za jeho vlády.* s. 168.

²⁴⁸ Terry MARTIN, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923-1939.* Cornell University Press 2001.

socialistického realismu, na stranu druhou se ale snažilo podpořit národní kultury. Za podmínek, kdy strana vyhlásila směřování ke splynutí národů a k utváření homogenní sovětské kultury, nebylo jednoduchým úkolem tyto dva směry skloubit dohromady.

Výsledkem takové politiky byla formulace principu kultury, která měla být „socialistická obsahem, národní formou“, což byla ve skutečnosti variace Stalinovy teze ve vztahu ke kultuře ze třicátých let. Tento princip byl fakticky pokračováním politického programu splynutí národů v kulturní rovině. Jak vysvětlovali literární kritici v období tání, podpora národních kultur odpovídala Leninově představě o vývoji komunismu: „marxismus-leninismus nás učí, že národy a národní kultury v období vítězství socialismu v jednom nebo několika státech vzkvétají a mají možnost se navzájem obohacovat pro další sjednocení v jednotnou (jak podle formy, tak i podle obsahu) budoucí kulturu [...] v období socialismu probíhá rozkvět národních kultur souběžně s jejich sblíživáním [...] Nejlepší národní specifika umělecké kultury se vyvíjejí na společném základě, na základě, který sjednocuje pracující lid. [...] Význam uměleckého díla spočívá v tom, aby pravdivě a esteticky dokonale vyobrazovalo život, a to znamená i propojenost mezi národy, a nikoli v tom, aby nějak zdůrazňovalo národnostní specifika.“²⁴⁹

V praxi to znamenalo, že největší podporu měla ta literární a umělecká díla, která odpovídala kánonu socialistického realismu, popsaného v předešlé podkapitole. Stěžejními tématy měly být patos práce, budování komunismu, pracující jedinec atd. Národní kultura měla být podřízena socialistickým principům, ne však celkově odstraněna. Přes zřejmou diskriminaci a omezení v sobě nesl takový postup i jistá pozitiva. Ukrajinský literární kritik té doby a pozdější disident Ivan Džuba na to později vzpomínal následovně: „Nemohli dopustit, aby ukrajinská kultura dosahovala nějakých vyšších kvalit, aby se stávala soběstačnou. Nechat nás ale zcela bez kultury také nešlo, kultura měla fungovat, ale jen ta, která podporovala stát a pracovala pro režim. Ale i taková kultura ovlivňuje společnost a produkuje impulzy [...] I v takové situaci jsou plusy i mínusy. Konkrétně se tato politika promítala v tom, že lidé na vesnici a v menších městech měli entusiasmus, zpívali, tančili, vyvíjely se formy nižší etnické kultury, a taková kultura je sama o sobě pramenem (i když pro pozdější budoucnost) národní kultury [...] Byl v tom život – v té všední, každodenní kultuře.“²⁵⁰ Podpora národní kultury

²⁴⁹ Алексей ЕГОРОВ, *О национальных особенностях искусства*. In: Коммунист, № 9, 1956. s. 74–91.

²⁵⁰ Rozhovor s Ivanem Džubou, Kyjev 26. 12. 2018.

spočívala především v propagaci lidové a etnické kultury, oficiální noviny byly zaplaveny zprávami o úspěších lidových kapel, sborů a tanečních souborů.

Kromě prosazování tohoto typu etnografické kultury bylo důležitým mechanismem zneužívání historických témat. Lidová kultura Ukrajiny je úzce propojena s historickými tématy, zejména kozácké kultury. Tento prvek ukrajinské kultury byl v období tání rovněž prezentován ve zvlgarizované a zjednodušené podobě. Primitivizace ukrajinských dějin a kultury s pomocí kozáckých témat se na přelomu padesátých a šedesátých let stala populárním jevem, komunistická strana v tomto období tolerovala i podporovala propagaci kozáckých témat ve zjednodušené podobě. Podle amerického literárního historika Vitalije Černeckého, tento typ literatury, která byla tolerována právě jakožto originální ukrajinská, lidová forma kultury, současně „šířila ty nejhorší koloniální stereotypy o Ukrajincích“.²⁵¹

Pokud se ale svébytný národní prvek v kultuře objevoval, měl být podle oficiálního kánonu použit pro zdůraznění bratrství národů. Za tímto účelem popisovali zejména ukrajinští literáti bratrství národů na nejrůznější způsob. I v této rovině vynikal P. Tyčyna. Jedním z klíčových témat pro něj zůstával internacionalismus nebo bratrství ukrajinského a ruského národa. Toto téma rozpracovával v různých podobách, buď v intimních básních o lásce mezi ukrajinským jinochem a ruskou dívkou (báseň *Nad Dněprem*)²⁵² nebo v jazykové otázce, kdy se jazyk v Tyčynových básních stával součástí obecné síly sovětského proletariátu,²⁵³ ale i v jednodušších formách opěvování sovětského bratrství jakožto „pocitu jednotné rodiny“.²⁵⁴

Tento přístup ke kultuře, který zaprvé omezoval uměleckou svobodu jasně stanovenými kanonickými pravidly socialistického realismu a na druhou stranu marginalizoval a vulgarizoval kulturu národní, dává možnost mluvit o sovětském kulturním konceptu i v období tání jako o imperiální strategii neboli „nástroji kulturní kolonizace“.²⁵⁵

Koncept splynutí národů, stejně tak jako formování homogenní socialistické kultury, byl ze své podstaty umělý a nemohl nevyvolat odpor u řady aktérů kulturního života. Na Ukrajině se

²⁵¹ Віталій ЧЕРНЕЦЬКИЙ, *Картографуючи посткомуністичні культури: Росія та Україна в контексті глобалізації*, Київ 2013. s. 284.

²⁵² Павло ТИЧИНА, *До молоді мій чистий голос*. s. 37.

²⁵³ Павло ТИЧИНА, *Батьківщині могутній*, Київ 1961. s. 73.

²⁵⁴ Tamtéž, s. 71.

²⁵⁵ Валентина ХАРХУН, *Соцреалістичний канон в українській літературі. Генеза, розвиток, модифікації*. Ніжин 2009. s. 61.

tento odpor, zastoupený v době tání právě generací mladých umělců šedesátníků, proměnil v jistý fenomén hybridní kultury, kdy se mladí umělci, fungující stále v rámci oficiálního kánonu, zasazovali o artikulaci národní otázky. Tato hybridní kultura, která může být za sovětských podmínek definována jako nacionální komunismus,²⁵⁶ se delší dobu snažila o sloučení navzájem si odporujících prvků: sovětské socialistické kultury (internacionální ze své podstaty) a národní kultury, která měla naopak za hlavní cíl zdůraznění svébytnosti ukrajinské identity.

²⁵⁶ Джеймс МЕЙС, *Комунізм та дилеми національного визволення: національний комунізм в радянській Україні 1918 – 1933*. Київ 2018. s. 243.

Kapitola II. Generace šedesátníků

Generace ukrajinských spisovatelů, básníků, literárních kritiků a intelektuálů, kteří zahájili svoji literární činnost na přelomu padesátých a šedesátých let, vešla ve známost pod obecným označením „šedesátníci“ nebo „generace šedesátých let“. Pojem „generace“ se v kulturním a literárním smyslu slova liší od jeho ekvivalentu v sociologii.²⁵⁷ Definice změny generací každých dvacet pět let je pro mapování kulturních procesů nevyhovující²⁵⁸, generace v kultuře je složitější pojem nežli pouhá „jednotka chronologické periodizace kultury a literatury.“²⁵⁹ Komplexní definici tohoto pojmu z hlediska kultury na základě koncepcí Wilhelma Diltheye a George Simmela nabízí Agnieszka Matusiak a Mateusz Świetlicki, kteří ho vymezují následovně: „generace jako skupina vrstevníků, kteří jsou charakterizováni jistým světovým názorem a specifickými idejemi, hodnotami, postoji, normami, vzory občanských postojů a také podobností historické zkušenosti („zážitky generace“) nebo společnými životními podmínkami (společným stylem života), které tato skupina zažila v době psychického dozrávání a které formovaly její život“.²⁶⁰ Pro toto hledisko definování „generace“ v kultuře je rovněž důležitý postřeh literární kritičky Roksoljany Svjato, která zdůrazňuje, že se jedná o „množinu lidí“²⁶¹, a tento přístup rovněž předpokládá „koexistenci a soupeření během jednoho okamžiku dějin různých sociálně-kulturních skupin, z nichž jedna – nejčastěji ta mladší – tlačí na jinou“.²⁶² Pro generaci z hlediska kultury je důležité její začlenění do širšího chronologického rámce, propojenost a návaznost pokolení, zpracování odkazu předchozích generací, které do značné míry formuje postoje i kulturní základy nastupující generace.

Nehledě na to, že je generace stejně jako v sociologii podmíněná biologickými procesy (v tom smyslu, že se jedná o skupinu lidí narozených ve stejném chronologickém období), z hlediska kulturní dynamiky jejím stěžejním rysem zůstává propojenost jednotlivých

²⁵⁷ Ярослав ШЕВЧУК, *Проблема самоідентифікації поколінь в сучасній польській та українській «молодій» літературі*. Dostupné online: <http://eprints.zu.edu.ua/1691/1/22.pdf>. (20. 2. 2021).

²⁵⁸ Роксолана СВЯТО, *Проблема літературних поколінь: період безчасся і українська поезія 70-х років ХХ століття*. Dostupné online: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6835/Svyato_Problema_literaturny%60x_pokoliny%60.pdf?sequence=1&isAllowed=y (20.2.2021).

²⁵⁹ Tamtéž.

²⁶⁰ Агнешка МАТУСЯК, Матеуш СВЕТЛИЦКИ, *Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях*. In: Тамара Гундорова, Агнешка Матусяк (eds.), *Покоління, Генерації, Культура*. Київ 2014. s. 132.

²⁶¹ Роксолана СВЯТО, *Проблема літературних поколінь: період безчасся і українська поезія 70-х років ХХ століття*.

²⁶² Tamtéž.

zástupců na základě hodnot, estetických, kulturních nebo politických světonázorových prvků, které byly formovány za podobných historických podmínek a zakládaly se na společné nebo podobné životní zkušenosti. Takovým způsobem se formuje „kulturní generace“. Na základě takových přístupů se zejména v moderní ukrajinské historiografii rozlišují kulturní generace, které dostávaly názvy podle dekád, tedy šedesátníci, sedmdesátníci, osmdesátníci atd.²⁶³ Tento přístup, nehledě na jisté zobecnění, napomáhá k systematizaci dějin kultury a literatury. Na základě podobné logiky, tedy dělení kulturních generací podle dekád, literární vědec Ivan Košelivec již v roce 1964 definoval čtyři generace ukrajinské sovětské literatury počínaje rokem 1917, přičemž čtvrtou generaci definoval jako pokolení „šedesátníků“.²⁶⁴

Poprvé byl pojem „šedesátníci“ použit ruským dobovým literárním kritikem Stanislavem Rassadinem v článku *Šedesátníci*, publikovaném v časopise *Mládí*²⁶⁵ v prosinci 1960.²⁶⁶ Autor nedefinoval konkrétní spisovatele jako šedesátníky, psal ale o nástupu nové generace v literatuře. Pojem se rychle uchytil i v ukrajinském prostředí. Již v březnu 1962 Dmytro Pavlyčko na debatě v kyjevském komsomolu označil pojem „šedesátníci“ za „nerozumný“²⁶⁷, Les Taňuk si následně naopak do deníku zapsal, že se mu pojem líbí.²⁶⁸ Fakt, že se pojem „šedesátníci“ v dané době používal, dosvědčují rovněž další poznámky, které si zapsal do deníku L. Taňuk těsně po smrti Vasyly Symonenka na přelomu let 1963 a 1964, ve kterém konstatoval, že Symonenkova smrt „ukončila etapu, která byla pojmenována jako ‚šedesátnictví‘“.²⁶⁹ Pojem „šedesátníci“ měl v dobovém kontextu spíše negativní nádech a používal se pro obecné označení mladé generace spisovatelů, kteří vstoupili na literární scénu na přelomu padesátých a šedesátých let. Taňukovy poznámky rovněž potvrzují skutečnost, že tento pojem se užíval i mezi samotnými lidmi, kteří jím byli označováni. I když se jednalo o obecný pojem bez konkrétního vymezení, v souvislosti s touto definicí zaznívala především jména Ivana Drače, Mykoly Vinhranovského, Vitalije Korotyče a některých spisovatelů-prozaiků.²⁷⁰

V pozdějších interpretacích literárních historiků byly pro pojem „šedesátníci“ charakteristické dva hlavní přístupy. „Šedesátníci“ neboli „hnutí šedesátníků“ se

²⁶³ Tamtéž.

²⁶⁴ Іван КОШЕЛІВЕЦЬ, *Сучасна література в УРСР*. Мюнхен 1964. s. 33–42.

²⁶⁵ Юность.

²⁶⁶ Сергей ЧУПРИНИН, *Оттепель: События, Март 1953 – Август 1968 года*. Москва 2019. s. 540.

²⁶⁷ Лесь ТАНЮК, *Щоденники, том VIII*. Київ 2006. s. 216.

²⁶⁸ Тамtéž.

²⁶⁹ Лесь ТАНЮК, *Щоденники, том IX*. Київ 2006. s. 2.

²⁷⁰ Іван КОШЕЛІВЕЦЬ, *Сучасна література в УРСР*. s. 33–42.

interpretovalo buď v širokém, nebo úzkém smyslu tohoto slova. Širší definice „šedesátnictví“ podle ukrajinského historika Serhije Bilokoně zahrnuje rozsáhlý okruh spisovatelů, umělců, literárních kritiků, ale i vědců, kteří na začátku šedesátých let vedli aktivní intelektuální činnost.²⁷¹ Tento přístup zdůrazňuje především chronologický prvek na úkor světonázorové provázanosti jednotlivých aktérů kulturního dění. Pokud by tento přístup měl být aplikován na generaci šedesátníků-literátů, zahrnoval by široký okruh básníků a prozaiků, kteří zahájili svoji literární kariéru na přelomu padesátých a šedesátých let: Ivana Drače, Mykolu Vinhranovského, Vasyla Symonenka, Vasyla Stuse, Vitalije Korotyče, Linu Kostenko, Irynu Žylenko, Jevhena Hucala, Jurije Mušketyka, Valerije Ševčuka, Dmytra Pavlyčka, Boryse Olijnyka a řadu dalších. V ukrajinské historiografii se ale postupně stal prioritním přístup, který zdůrazňoval právě provázanost reprezentantů této generace na základě jistých postojů a přístupů k estetickým, ale i politickým otázkám. Od začátku devadesátých let byl čím dál větší důraz kladen na jejich roli jakožto kulturní opozice v době tání a angažovanost šedesátníků v disentu po roce 1965. Samotné klíčové postavy „šedesátnictví“ (navzdory tomu, že se jen stěží mezi nimi najde někdo, komu by se tento pojem líbil) vyzdvihovaly několik základních prvků, na jejichž základě lze definovat, zda ten či onen spisovatel nebo intelektuál patřil mezi šedesátníky. Podle literárního kritika Jevhena Sverst'uka byli šedesátníci „propojeni jinošským idealismem, hledáním pravdy a odmítáním oficiální literatury“.²⁷² Ivan Džjuba rovněž zdůrazňoval, že šedesátníci byli ti, kdo „důsledně nesli etický protest, který občas přesahoval i do politické roviny“.²⁷³ Na druhou stranu Bohdan Horyň, který byl také součástí této skupiny, artikuloval jinou stránku šedesátníků a označuje je za „začátek osvobozeneckého hnutí na Ukrajině“.²⁷⁴ Všechny tyto definice se vztahují především k jisté propojenosti na základě hodnot a přesvědčení.

Samotní šedesátníci mají zřejmou tendenci k omezování tohoto pojmu na užší okruh lidí. V tomto smyslu se později vyjadřovala i jedna z předních osobností této generace, básnířka Lina Kostenko: „Asi nejlepším pojmem by byla kohorta. Šedesátníci se stali šedesátníky, protože to byla kohorta lidí propojených společnou vírou, bojem, důstojností.“²⁷⁵ Ještě výrazněji tuto osobní provázanost mezi šedesátníky zdůraznil Vasyl Stus ve své dobové básni

²⁷¹ Сергій БІЛОКІНЬ, *Клуб творчої молоді Сучасник (1960-1965)*. Київ 2012. s. 12.

²⁷² Євген СВЕРСТЮК, *Шістдесятники і Захід*. In: *Блудні сини України*. Київ 1993. s. 25.

²⁷³ Rozhovor s Ivanem Džjubou, Kyjev 26. 12. 2018.

²⁷⁴ Projev Bohdana Horyně v Kyjevě 12. 12. 2019.

²⁷⁵ Олена ЧЕКАН, *Високовольтна лінія духу*. Dostupné online: <https://tyzhden.ua/Culture/31403>. (20. 3. 2020).

použitím pojmu „hrstka“.²⁷⁶ Taková tendence se nakonec rozšířila i do literární vědy. Zejména v první komplexní studii věnované fenoménu ukrajinských šedesátníků z kulturologického hlediska *The Shore of Expectations* italský historik Simone Attilio Bellezza používá pro vymezení šedesátníků pojem Ljudmily Alexejevové „parta přátel“.²⁷⁷ Šedesátnictví tak podle S. Bellezzy začínalo jako „malá, kulturní skupina přátel“, která se postupně transformovala na politické hnutí.²⁷⁸ Definice, užitá S. Bellezzou, se zdá být nejuvýstižnější, navzdory jisté subjektivitě, kterou takový pojem obsahuje. Tento přístup nejenže omezuje okruh lidí, které je možné definovat jakožto „šedesátníky“, zdůrazňuje blízkost jejich postojů, ale i provázanost na základě osobních vztahů, přátelství a společných kulturních aktivit. Takováto artikulace napomáhá rovněž obecně kulturnímu chápání fenoménu ukrajinských šedesátníků, jenž přesahoval literární hranice a zahrnoval jak básníky, spisovatele, tak i výtvarné umělce, vědce nebo překladatele. Tento přístup nepochybně trpí jistou subjektivitou, jelikož šedesátníci, ať v širším, či užším smyslu tohoto pojmu, nevydávali žádné manifesty ani společná prohlášení. Nejednalo se tedy o kulturní nebo literární „hnutí“ v pravém smyslu tohoto slova.

Na základě výše uvedených přístupů lze definovat šedesátníky jakožto „skupinu přátel“, která byla na přelomu padesátých a šedesátých let aktivní v kulturním dění, byla provázaná osobními vazbami a podobnými světonázorovými postoji, které byly formovány na základě společných nebo podobných historických zkušeností a které vyústily do společných kulturních aktivit ve vymezeném období. Pod uvedenou definici šedesátníků v užším smyslu tohoto pojmu spadají Ivan Džuba, Ivan Svitlyčnyj, Jevhen Sveršuk, Mychajlyna Kocjubynská, básníci Vasyl Symonenko, Mykola Vinhranovskij, Ivan Drač, Lina Kostenko, Vasyl Stus, výtvarníci Alla Horská, Ljudmila Semykina, Opanas Zalyvacha, překladatelé Mykola Lukaš a Hryhorij Kočur, divadelní režisér Les Taňuk a další. Pokud uvedenou definici omezíme na literární proces²⁷⁹ (ve smyslu poezie a literární kritiky), tak pojem „šedesátníci“ zahrnuje I. Džubu, I. Svitlyčného, J. Sveršuka a básníky L. Kostenko, V. Symonenka, V. Stuse, M. Vinhranovského a I. Drače. Těmto osmi klíčovým postavám literárního procesu v době tání v sovětské Ukrajině je věnována má studie.

²⁷⁶ Василь СТУС, *Пам'ями А.Г.* Dostupné online: <http://poetyka.uazone.net/stus/stus13.html>. (20. 2. 2021).

²⁷⁷ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. XVIII.

²⁷⁸ Tamtéž, s. XIX.

²⁷⁹ Je nezbytné zdůraznit, že se jedná o kulturní procesy v době tání, tedy do roku 1964. V pozdějším období lze do této skupiny šedesátníků zařadit i další osobnosti, které však sahají za rámec stanovených cílů disertační práce.

Ukrajinští šedesátníci, nehledě na jisté společné historické zkušenosti, na jejichž základě je lze definovat jako kulturní generaci, byli fenoménem různorodým, který byl formován různými výraznými individualitami, jejichž osobní zkušenosti, ale i kulturní postoje se mohly lišit, než našly na začátku šedesátých let relativně sourodého jmenovatele. Již zmiňovaný Ivan Košelivec poněkud zjednodušeně definoval šedesátníky jako generaci, která byla zformována reakcí na Chruščovův tajný projev na XX. sjezdu v roce 1956 a politiku destalinizace.²⁸⁰ Zahájení destalinizace mělo nepochybně velký význam pro formování postojů nové generace, nejednalo se však o jedinou zkušenost takového typu. Názory a přesvědčení šedesátníků, kteří byli narozeni v rozmezí let 1928–1938, byly formovány řadou historických událostí. Jelikož na formování osobnosti člověka mají největší dopad události a zkušenosti, které člověk zažívá a získává v mladém věku, kdy „vrůstá do společnosti“,²⁸¹ lze u generace šedesátníků definovat několik základních formativních zkušeností: prožívání války v dětství, Stalinova smrt v roce 1953 a již zmíněný tajný Chruščovův projev v roce 1956. Pokud souhlasíme s I. Košelicem, že postoje šedesátníků byly formovány především usnesením XX. sjezdu KSSS, je nezbytné mít na paměti, že v roce 1956 již všichni šedesátníci dosáhli plnoletosti, někteří dokonce absolvovali studium na vysokých školách. V tomto smyslu se v době vyhlášení politiky destalinizace jednalo o generaci dospělých lidí, kteří již měli částečně zformované jisté hodnotové prvky a postoje. Do roku 1956, který v jistém smyslu opravdu propojil postoje mnoha šedesátníků, již jednotliví literáti získávali zkušenosti ze škol, z rodinného a sociálního prostředí, vysokých škol, ale i v rámci stranické indoktrinace. Je celkem zřejmé, že jejich postoje se v jednotlivých případech lišily.

Pokud prožívání války (traumatické zážitky) a rodinná výchova (úcta k národním tradicím) byly pro nastupující generaci relativně sourodými zkušenostmi, v rovině vnímání sovětského stranického systému se šedesátníci mnohdy lišili. Jevhen Sverstjuk v pozdějších vzpomínkách konstatoval, že šedesátníci „jednali v sovětském systému souřadnic“²⁸², jelikož jiný systém neexistoval. Další šedesátník Roman Korohodskij dokonce tvrdil, že „jsme všichni byli leninovci“, i když vzápětí sám vysvětloval, že situace byla poněkud komplikovanější a zdaleka ne všechny šedesátníky je možné takto označit.²⁸³ Toto tvrzení je tedy nepochybně

²⁸⁰ Іван КОШЕЛІВЕЦЬ, *Сучасна література в УРСР*. s. 278–280.

²⁸¹ Ярослав ШЕВЧУК, *Проблема самоідентифікації поколінь в сучасній польській та українській «молодій» літературі*.

²⁸² Євген СВЕРСТЮК, *Система радянських координат*. dostupné online: <https://krytyka.com/ua/articles/systema-radyanskykh-koordinat>. (19. 1. 2021).

²⁸³ Роман КОРОГОДСЬКИЙ, *З інтерв'ю 24.1. 1991 року*. In: Василь Овсієнко (eds.), *Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів*. Київ 2013. s. 209.

správné vnímat jako jistou nadsázku, současně ale vystihuje skutečnost, že světonázor mladých lidí byl, navzdory jistým odlišnostem, do značné míry ovlivněn historickým kontextem a stranickou propagandou. Geografická specifika se promítla zejména v tendenci, kdy šedesátníci ze západní Ukrajiny často zastávali ostřejší názory v národnostní politice než jejich kolegové z Kyjeva nebo východní Ukrajiny. Dospívání šedesátníků probíhalo v období pozdního stalinismu, které bylo charakterizováno přísnou stranickou indoktrinací, což se nemohlo nepromítnout do chápání světa nastupující generací. Vliv rodiny byl často omezen obavami o prozrazení skutečných názorů na veřejnosti. Děti, které postupně procházely systémem stranické indoktrinace, často ani neměly možnost dozvědět se alternativní názor ani v rodinném prostředí. Charakteristický příběh v rozhovoru pořízeném pro tuto studii vyprávěla manželka Ivana Drače Marija: „Když zemřel v roce 1953 Stalin, byla jsem ještě malé dítě, školačka ve druhé třídě. Ve škole nám vyprávěli, jak velká tragédie se stala, že zemřel Vůdce a každému z nás dali Stalinovu fotku. Tak jsem pod tímto dojmem šla domů za babičkou. Doma jsem jí se slzami v očích vyprávěla o Stalinově smrti a požádala ji, aby tu Stalinovu fotku políbila. Babička řekla, že jsem se snad zbláznila. Matka, která to celé slyšela, na ni křikla, ať tu fotku políbí, protože já bych je pak mohla ve škole prozradit. Tehdy jsem vůbec nechápala, co se to právě odehrálo. Taková ale byla atmosféra ve společnosti.“²⁸⁴

Právě Stalinova smrt v březnu 1953 se stala prvním kolektivním formativním zážitkem pro mladou generaci. Fyzická Stalinova smrt nejenže nezastavila formování kultu osobnosti, naopak ho do jisté míry posílila.²⁸⁵ Generální tajemník strany zemřel na vrcholu procesu, který bude již za několik let označen za formování „kultu osobnosti“.²⁸⁶ Stalinův pohřeb se proměnil v obecnou demonstraci oddanosti sovětského lidu svému vůdci a u mladé generace, která vyrůstala v atmosféře pozdního stalinismu, vyvolával pocit nejistoty a často upřímného zármutku.²⁸⁷ Tak zásadní událost a masivní reakce společnosti měly výrazný dopad na postoje mladší generace a rovněž se jednalo o událost, podle které lze rozlišit názorový pluralismus mezi budoucími šedesátníky. Leonid Pljušč, budoucí šedesátník a disident, v roce 1953 patnáctiletý školák, rovněž ve svých vzpomínkách popisoval zprávu o Stalinově smrti: „... přišla strašlivá zpráva, 5. března zemřel Vůdce. Celá třída společně s učitelkou vzlykala. Chápal jsem hrůzu toho, co se stalo, a představoval si, jak teď budeme žít v kapitalistickém

²⁸⁴ Rozhovor s Marií Drač, Kyjev 2. 7. 2020.

²⁸⁵ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma: Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union, 1953-70*. s. 4.

²⁸⁶ Tamtéž.

²⁸⁷ Vladislav ZUBOK, *Zhivago Children: The last Russian Intelligentsia*. Cambridge and London 2009. s. 45.

obklíčení.²⁸⁸ V podobném smyslu na Stalinovu smrt vzpomínal i Ivan Džuba, tehdy student na Stalinově Pedagogickém institutu, který podle vlastních slov upřímně plakal nad Stalinovou smrtí²⁸⁹ a tuto událost detailně popisoval v pozdějších rozhovorech: „Když zemřel Stalin a rozhlas to v šest ráno oznámil, otřásla se celá kolej pláčem. Plakali všichni. Proč? To je záhada. Na jedné straně totiž všichni už měli dost toho, co se dělo, nikdo neměl žádný důvod k radosti, ale když umřel Stalin – přesto plakali. Zdálo se nám, že na Stalinovi stojí celý svět a bylo nepředstavitelné, co s námi teď bude. Jak je vůbec možné žít, když Stalin už není? [...] Můj přítel Valentyn Skoryk běhal venku jako blázen a házel si na hlavu sníž, ačkoli se na Stalina za jeho života díval také kriticky.“²⁹⁰ Jevhen Sverst'uk naopak v pozdějších vzpomínkách tvrdil, že poté, co v rádiu slyšel zprávu o Stalinově smrti, měl „slzy radosti v očích.“²⁹¹ Sverst'ukova reakce byla kvůli regionu, ve kterém vyrůstal, ale i díky rodinné výchově spíše výjimkou v obecné tendenci, kdy byla Stalinova smrt vnímána mladou generací jako trauma, nebo dokonce tragédie. V posledních letech Stalinovy vlády jeho kult v sovětské společnosti nabýval místy až náboženských rozměrů²⁹², Stalin se stal středobodem sovětského systému a s jeho smrtí logicky mohlo dojít (alespoň podle obav mnoha sovětských občanů) ke zhroucení samotného systému. Pocit nejistoty a strachu, které vyvolala u mladé generace Stalinova smrt, svědčí o výrazném vlivu ideologie na formování šedesátníků.

Další formativní událostí pro generaci šedesátníků byl nepochybně XX. sjezd KSSS, tajný Chruščovův projev a částečné odhalení Stalinových zločinů. Následné šíření Chruščovova projevu vyvolalo ve společnosti rozporuplnou reakci²⁹³, pro většinu mladých lidí a budoucích šedesátníků, kteří se stále ve většině nacházeli pod výrazným vlivem stranické ideologie, byl tajný projev šokem a pro některé i skutečně zlomovým okamžikem.

Bohdan Horyň, který se dostal do popředí hnutí šedesátníků na začátku šedesátých let především díky vydávání samizdatu, byl v roce 1956 studentem Lvovské státní univerzity Ivana Franka. Jakožto člen „stranického aktivu“ patřil mezi pozvané studenty, když se na Lvovské univerzitě předčítala pověstná červená knížečka – distribuovaná verze textu

²⁸⁸ Leonid PLJUŠČ, *Na karnevalu dějin*. Praha 2018. s. 17.

²⁸⁹ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взятє життя*. s. 90.

²⁹⁰ Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouřa generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*. Praha 2011. s. 113.

²⁹¹ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* Київ 2015. s. 125.

²⁹² Anita PISCH, *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929-1953: Archetypes, inventions and fabrications*. ANU Press 2016. s. 443.

²⁹³ Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma: Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union, 1953-70*. s. 43–56.

Chruščovova tajného projevu. Na tento zážitek vzpomíná jako na moment osvětlení, kdy se „nevěřící navrátili k víře“²⁹⁴, a „konec deziluzí ohledně sovětského zřízení“.²⁹⁵ Spolužák Vasyla Stuse Anatolij Lazorenko byl společně s budoucím disidentem přítomen na podobné stranické schůzi na opačném konci sovětské Ukrajiny na Stalinově Pedagogickém institutu, kde bylo na podzim 1956 předčítáno usnesení ÚV *O překonání kultu osobnosti*. Své dojmy popisoval následovně: „Ze sálu jsme vycházeli krajně rozpačití. Jak to? Co se stalo?! Ještě jsme si pamatovali březnové dny roku 1953. Jak na smutečních setkáních lidé upřímně plakali, ptali se jeden druhého: co s námi bude dál? Vůdce národů už není... Studovali jsme dějiny strany podle jediné příručky *Stručný kurz VKP(b)*, poctivě jsme konspektovali *Otázky leninismu*, podívovali jsme se nad prozíravostí Stalinova myšlení...“²⁹⁶ V podobném smyslu na události kolem Chruščovova projevu vzpomínala i Mychajlyna Kocjubynská: „První reakce na Chruščovův projev byla, že to je neuvěřitelné, že to nemůže být pravda. Já osobně jsem na to nebyla připravená. Pamatuji si, jak to přijala moje matka, dospělá žena, která v životě ledacos viděla. Byl to pro ni blesk z čistého nebe. Až časem, s novou četbou a poznáním spousty věcí, které se předtím nevěděly, se tomu začínalo věřit.“²⁹⁷ Jako doslova na formativní zážitek a „ústřední moment svého vnitřního růstu“²⁹⁸ na tajný projev později vzpomínal Leonid Pljušč: „Jednou po vyučování ke mně přišla moje dobrá kamarádka, ‚spolubojovnice‘ z nejrůznějších komsomolských akcí, dcera významného velitele pohraniční stráže, a řekla, že mi chce povědět něco velmi důležitého a tajného. Vyprávěla mi o Chruščovově tajném referátu. Neznala sice ani desetinu z toho, co Chruščov řekl, ale i tak toho napovídala dost, aby se v jediný okamžik od základů zhroutila veškerá má ideologie – víra v genialitu soudruha Stalina a v jeho nekonečnou dobrotu vůči pracujícím. Až do večera jsem chodil rozrušený po ulicích, pak jsem se obrátil na přítele a všechno mu vylíčil (byl rovněž zapálený pro velké ideje, a proto s ním bylo možné mluvit). Celou noc jsme prochodili, probrali vše z různých stran, a nakonec dospěli k závěru, že ‚jsou to všechno mizerové‘. Věděli o tom, ale mlčeli – jsou to zbabělci, a ne komunisté, Chruščov klesl v mých očích hned po Stalinovi. A jestliže byl Stalin lump, pak bylo třeba v tichosti napravit to, co způsobil, a nemluvit o tom nahlas.“²⁹⁹

²⁹⁴ Rozhovor s Bohdanem Horyněm, Kyjev 13. 10. 2019.

²⁹⁵ Tamtéž.

²⁹⁶ Анатолий ЛАЗОРЕНКО, *Штрихи до портрета Василя Стуса*. In: Олег Орач (eds.), *Не відлюбив свою тривогу ранню: Василь Стус, поет і людина*. Київ 1993. s. 17.

²⁹⁷ Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouera generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*. s. 180.

²⁹⁸ Leonid PLJUŠČ, *Na karnevalu dějin*. s. 20.

²⁹⁹ Tamtéž.

Chruščovův projev nepochybně vyvolal šok ve společnosti a zpochybnil pro mnohé lidi samotnou podstatu sovětského zřízení, jak to dosvědčuje i řada svědectví samotných šedesátníků. Světonázorový přechod byl pro mnohé lidi komplikovanější, bylo by tudíž přehnané považovat tajný projev za jakýsi definitivní zlom, pochybnosti ohledně sovětského systému se již do názorů mladé generace promítaly i před tím. Ivan Džjuba na XX. sjezd vzpomínal následovně: „O roce 1956 se zpravidla mluví jako o začátku ‚tání‘. Pro mne to období začalo dřív – doslova několik měsíců, možná pouhý měsíc po Stalinově smrti, kdy v novinách *Pravda* vyšly dva materiály. První byl velice opatrný úvodník, v němž bylo převelice opatrně napsáno něco o kultu osobnosti a o nezbytnosti kolektivního vedení. Nějak to přispělo k mým dávným představám ještě ze školních let o tom, že všechno nelze svádět na Stalina. Druhý text, kterému snad nikdo nevěnoval pozornost a který je dnes už úplně zapomenutý, ale tehdy se mi zdál velmi významný, byl text Dwighta Eisenhowera, tehdejšího prezidenta USA. Byly to nějaké úvahy o mezinárodní situaci a mezi jiným tam padla věta, že skončila Stalinova éra. Ta věta pro mne představovala klíč k pochopení toho, co se dělo, k pochopení, že určitá epocha skončila a že začíná nová. Nebylo ještě jasné, jaká epocha to bude, ale bylo jasné, že něco nového. [...] Kdo aspoň trochu přemýšlel, byl na XX. sjezd psychicky připravený. Proto jsme to, co se na něm opravdu stalo, přijali jako něco samozřejmého a nezbytného. Byli jsme přesvědčeni, že je to opravdový začátek nové éry...“³⁰⁰ Tuto myšlenku Ivan Džjuba upřesnil v rozhovoru, poskytnutém pro moji studii: „Zaprvé, všichni pochopili, že jejich pochybnosti, které již existovaly, i když skrytě, nebyly neopodstatněné. Lidé pochopili, že by si měli věřit [...] Jak to vypadalo předtím? Máš pochybnosti, vidíš, že něco je špatně, ale vždyť všichni kolem ti říkají a píšou, že je všechno v pořádku. A člověk si za takových okolností začíná myslet, že se mýlí, že problém je v něm samotném. Tenkrát jsem pochopil, že si musím důvěřovat. Pokud máš pochybnosti, máš argumenty, musíš si věřit, a ne poslouchat propagandu. Je to trochu zjednodušené, ale obecně tak jsem to tehdy vnímal.“³⁰¹ Tajný projev byl pouze dalším, ale zdaleka ne jediným článkem procesu kritického vnímání sovětské reality. Na druhou stranu XX. sjezd KSSS a Chruščovův projev opravdu znamenaly velké změny a důvod pro mladé lidi věřit v lepší budoucnost. Mykola Vinhranovskij k této události poznamenal, že se „odehrála duchovní a duševní událost a mohlo se zdát, že se převrátila země a kutálí se někam v jiném směru. Co, kde, jak? – je možné, že jsme byli tak strašně slepí a omámení, a jak to všechno vůbec mohlo být?!

³⁰⁰ Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouřila generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*. s. 117–118.

³⁰¹ Rozhovor s Ivanem Džjubou, Kyjev 26. 12. 2018.

Kdo věřil a kdo ne, a po tom sjezdu duch obnovy a víry v lepší život uchvátil všechny generace.³⁰²

Všechny uvedené dojmy, nehledě na to, do jaké míry definují tajný projev jako „bod zlomu“, mají společný rys, a sice poukazují na fakt, že před odhalením Stalinových zločinů se naprostá většina šedesátníků i budoucích disidentů nacházela, navzdory jistým pochybnostem, pod výrazným vlivem stranické ideologie. Marharyta Dovhaň, další postava z širšího okruhu šedesátníků, konstatovala, že v padesátých letech byli „vskutku sovětskými lidmi“.³⁰³ V jistém smyslu se XX. sjezd strany opravdu stal klíčovým formativním zážitkem pro celou kulturní generaci (jak to zdůrazňuje již zmiňovaný I. Košelivec), na jehož základě se postoje jednotlivých šedesátníků výrazně navzájem přiblížily, a to především ve smyslu kritičtějšího vnímání sovětského zřízení.

Nehledě na jisté společné světonázorové prvky šedesátníků, i mezi touto skupinou lze nalézt různé postoje v ideologické rovině, ale i vnímání sovětského systému obecně. Pokud je tvrzení R. Korohodského, že šedesátníci byli „všichni leninovci“ jistou nadsázkou, současně je ale nepochybné, že značná část této generace se opravdu dá označit za „leninovce“, tedy ty, kteří věřili v možnost vylepšení sovětského systému na základě Leninových principů a upřímně se o to snažili. Mezi tento proud lze zařadit hned několik stěžejních postav šedesátníků. Zejména Ivan Dzjuba podotýkal, že „se nikdy nepovažoval za protisovětského nebo antikomunistického“.³⁰⁴ Tomu nasvědčují i jeho aktivity v padesátých i šedesátých letech. Aktivní angažmá v komsomolu a stranických organizacích, stejně jako publikované texty na obhajobu sovětské kultury v dobovém tisku. Nakonec, i stěžejní text rodícího se disentu, *Internacionalismus nebo rusifikace?* nehledě na ostrou rétoriku, byl koncipován jako snaha o vylepšení stávajícího sovětského systému, nikoli jeho zrušení. Do stejného proudu šedesátníků lze zařadit Ivana Drače, který se aktivně angažoval v mládežnických stranických organizacích a po vyhlášení tajného projevu, podle vlastních slov, „upřímně věřil v souboj dobrých leninovců proti záludným stalinistům“.³⁰⁵ Pro tuto část kulturní generace ukrajinských šedesátníků zůstávala jistá opoziční naladěnost v rámci snahy o vylepšení systému. V tomto smyslu lze souhlasit s tezí S. Bellezzy, který ve své studii tvrdí, že

³⁰² Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Ми всі з одного часу і одного народу. Слово про Василя Симоненка*. In: Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко (eds.), *Василь Симоненко: Вибрані твори*. Київ 2012. s. 678.

³⁰³ Rozhovor s Marharytou Dovhaň, Kyjev 3. 1. 2020.

³⁰⁴ Rozhovor s Ivanem Dzjubou, Kyjev 26. 12. 2018.

³⁰⁵ Михайло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, *Іван Драч: знамениті українці*. Харків 2012. s. 19.

„šedesátníci zůstávali oddáni sovětským ideálům spravedlnosti“ navzdory postupnému nárůstu stranického tlaku na mladou generaci spisovatelů.³⁰⁶ Toto tvrzení je ale opodstatněné pouze pro jistý okruh šedesátníků. Na druhé straně pomyslné škály ideologických přístupů se nacházeli jiní zástupci generace šedesátníků, jejichž postoje místy zahrnovaly až prvky ukrajinského nacionalismu. V této souvislosti je pozoruhodný komentář Jevhena Sveršťuka ohledně používání pojmu „disidenti“ pro generaci šedesátníků: „Já jsem tu [sovětskou] vládu nikdy nepovažoval za svoji, pro mě byla vždy nepřátelská. Snad se ten pojem [disident – R.M.] ještě dá použít pro Ivana Dzijubu, a stejně je to pochybné. Disidentem je ten [...], kdo se se systémem konfrontuje a snaží se ho vylepšit. Já jsem chtěl úplnou likvidaci systému.“³⁰⁷ Takto vyhraněný postoj pro šedesátníky ve většině nebyl charakteristický. Jevhen Sveršťuk, jehož opoziční naladěnost se opravdu projevovala ještě dlouho před přednesením tajného projevu v roce 1956, nepochybně patřil jako jeden z mála do výrazněji opozičně naladěných šedesátníků. Je příznačné, že stejně vyhraněný názor lze nalézt jen u mála šedesátníků v raném období, a pokud se podobné prvky objevují, jedná se o šedesátníky ze západní Ukrajiny, kromě Sveršťuka zejména v případě Valentyna Moroze. Tato skutečnost je do značné míry daná tím, že západní regiony Ukrajiny byly do SSSR definitivně začleněny až v průběhu druhé světové války, proces sovětizace tedy v mládí šedesátníků neprobíhal tak intenzivně jako ve východních částech země. Mezi těmito dvěma protikladnými postoji lze definovat největší skupinu šedesátníků, která v různé míře propojovala prvky těchto dvou postojů. Jejich postoje zahrnovaly elementy sovětské a ukrajinské národní identity, jedná se tedy o jistý „střední“ proud šedesátníků. I když se ukrajinská identita postupně stávala prioritou na úkor nadnárodního konceptu sovětské identity, v naprosté většině případů se nejednalo o extrémně vyhrocené postoje. Do takové střední skupiny lze zahrnout Linu Kostenko, Vasyla Stuse, Vasyla Symonenka, Ivana Svitlyčného a řadu dalších. I v tomto případě se jednalo o aktivity „uvnitř sovětského systému souřadnic“. Tyto různé přístupy získaly jistou podobu společných přesvědčení po odhalení Stalinových zločinů v roce 1956, kdy se postupně navzájem začaly prolínat poté, co se šedesátníci stali součástí literárního procesu na sovětské Ukrajině. Společné aktivity a vzájemné ovlivňování spisovatelů nakonec vyústily ve formování kulturního fenoménu šedesátníků, který se stále skládal z různých individualit a přístupů k sovětské kultuře i politickému systému. Současně ale nabyl společných rysů, které se dají označit za jistou podobu nacionálního komunismu, tedy

³⁰⁶ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 322.

³⁰⁷ Олександр ТКАЧУК, *Чи був Іван Світличний дисидентом?* Dostupné online: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/12/156684>. (20.3.2020).

prosazování ukrajinské identity a kultury uvnitř sovětského systému, přičemž se zřejmou tendencí k postupnému prosazování ukrajinské identity na úkor sovětského prvku v kultuře.³⁰⁸

Kromě společné historické zkušenosti a prožívání jistých formativních zážitků je důležitým prvkem pro vymezení kulturní generace její provázanost s předešlou generací, zpracování odkazu předchůdců. Pro takové procesy je často charakteristická konfrontace mezi zástupci starší a mladší generace, podle slov R. Svjato je proces střídání často charakterizován tlakem mladší generace na generaci starší.³⁰⁹ Mapování takových tendencí je charakteristické i pro studie, které se věnují ukrajinským šedesátníkům. Ivan Košelivec vztahy mezi šedesátníky a jejich předchůdci označuje za konflikt „otců a dětí“,³¹⁰ který z literárního hlediska často vyznívá jako „pohrdání starších mladšími“.³¹¹ K podobnému závěru dochází i S. Bellezza, který analyzuje šedesátníky v širším kulturologickém kontextu a stejně jako Košelivec vidí hlavní tendenci literárního vývoje v době tání jako „konfrontaci mladší generace s literární sovětskou nomenklaturou“.³¹² Tento přístup, nehledě na to, že jistá tradiční konfrontace mezi mladšími a staršími spisovateli opravdu existovala, trpí jistou tendencí k zobecnění velice komplikovaných a různorodých vztahů mezi zástupci obou generací.

Na úvod je nezbytné upozornit na specifikum předchůdců šedesátníků, generaci ukrajinských spisovatelů, kteří byli literárně aktivní v meziválečném období a během války. Tato generace se stala jedním z terčů Stalinova velkého teroru ve třicátých letech, řada spisovatelů a kulturních činitelů byla popravena a po Stalinově smrti následně rehabilitována. Tato část meziválečné generace, která vešla ve známost v historiografii jako generace popraveného obrození, měla výrazný vliv na světonázor šedesátníků. Jevhen Sverst'uk později vzpomínal, že Lavrinenkova kniha o popraveném obrození byla „hvězdou ve tmě padesátých let“.³¹³ Chruščovovy rehabilitace, i když v omezené míře, rovněž povolily vydávání jednotlivých literárních textů spisovatelů popraveného obrození. V podobném smyslu jako Sverst'uk se vyjádřil i Ivan Džuba, podle něhož měly rehabilitace a s nimi spojené objevení literárního odkazu popraveného obrození obrovský význam, jelikož se „najednou ukázalo, že ukrajinská literatura je mnohem hlubší a mnohem různorodější, je zdrojem, ze kterého můžeme

³⁰⁸ Tento proces je detailně zmapován v kapitole *Mezi sovětskou a ukrajinskou identitou*.

³⁰⁹ Роксолана СВЯТО, *Проблема літературних поколінь: період безчасся і українська поезія 70-х років ХХ століття*.

³¹⁰ Іван КОШЕЛІВЕЦЬ, *Сучасна література в УРСР*. Мюнхен 1964. s. 278.

³¹¹ Tamtéž.

³¹² Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 103.

³¹³ Tamtéž, s. 29.

čerpat“.³¹⁴ Zpracování odkazu popraveného obrození se stalo pro šedesátníky i jistým pokusem o překonání historických traumat, v řadě dobových deníků a dopisů představitelů mladé generace se objevuje motiv „odpovědnosti za popravené ve třicátých letech“.³¹⁵ Právě osobnosti z generace popraveného obrození se staly jedním z hlavních motivů kulturních akcí pořádaných v rámci Klubu tvůrčí mládeže (KTM) v Kyjevě na začátku šedesátých let. Nakonec, samotní šedesátníci se sami začali vnímat jako pokračovatelé tradice popraveného obrození.³¹⁶ Inspirace spisovateli popraveného obrození se nakonec promítla jak v podobných hodnotových postojích, tak i v jistých společných literárních tendencích. Již zmíněná definice obecného rámce světonázoru šedesátníků v definovaném období jakožto „nacionálního komunismu“ byla rovněž do jisté míry inspirována meziválečnou generací a postoje šedesátníků lze vnímat jako jakousi reinterpetaci nacionálního komunismu z dvacátých let, který byl rozšířen právě mezi spisovateli popraveného obrození. Tento přístup se zformoval ve dvacátých letech především jako politický koncept, který prosazoval autonomii (v dobovém kontextu se používaly rovněž pojmy „suverenita“ i „nezávislost“) Ukrajiny jako jedné z republik Sovětského svazu, a dobovými politiky byl nazýván buď „nacionální-bolševismus“ anebo „nacionální-kunismus.“³¹⁷ V jeho rámci se jednalo především o snahu autonomně kontrolovat politické a kulturní procesy v Ukrajinské sovětské socialistické republice.

Představa o politické autonomii nebo dokonce nezávislosti se od poloviny dvacátých let rozšířila do kulturní roviny. V ryze kulturní a literární podobě se tento fenomén často definuje pojmem „chvylovismus“ podle předního ukrajinského spisovatele dvacátých let Mykoly Chvylového. Hlavní prvky své představy o kulturním vývoji Ukrajiny M. Chvylovij vymezil v řadě publicistických článků z let 1923–1925, které se staly základem tzv. „literární diskuze“ v sovětské Ukrajině.³¹⁸ Chvylového názory nebyly striktně vymezeny jako pevný koncept, zakládaly se ale na několika hlavních pilířích: směřování ukrajinské kultury k „psychologické Evropě“³¹⁹; tvůrcem kultury měla být talentovaná osobnost (na rozdíl od názoru jeho kritiků, kteří prosazovali masovost „proletářské kultury“), tedy princip individualismu; svébytnost ukrajinské kultury, která se měla zakládat na vlastních zdrojích

³¹⁴ Rozhovor s Ivanem Dzubou, Kyjev 26. 12. 2018.

³¹⁵ Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том V*. Київ 2006. s. 472.

³¹⁶ Олена ЧЕКАН, *Високовольтна лінія духу*. Dostupné online: <https://tyzhden.ua/Culture/31403>. (20. 3. 2020).

³¹⁷ Мирослав ШКАНДРІЙ, *Модерністи, марксисты і нація: Українська літературна дискусія 1920-х років*. Київ 2015. s. 33.

³¹⁸ Tamtéž, s. 38.

³¹⁹ Tamtéž, s. 85-97.

(podle Chvylového by ukrajinská kultura měla „projevit vlastní národní zbarvení“).³²⁰ Tento důraz na svébytnost ukrajinské kultury Chvylovij podporoval razantní tezí o nezbytnosti odpojit se od odkazu ruské kultury jakožto kultury dominující v Sovětském svazu.³²¹ Tyto myšlenky spisovatele nakonec vedly k vyhlášení emotivního hesla „Pryč od Moskvy“,³²² které rovněž vyznívalo konfrontačně vůči stranickému centru. Mykola Chvylovij poněkud idealisticky a upřímně vnímal USSR jako nezávislou součást Sovětského svazu, proto se z jeho úhlu pohledu ani nemělo jednat o konfrontaci jako takovou, ale o oprávněný a přirozený směr vývoje ukrajinské kultury. V tomto smyslu spisovatel prosazoval celkovou kulturní nezávislost ukrajinské kultury v rámci SSSR. Americký historik J. Mace později shrnul tento koncept v poněkud zjednodušené, ale ze své podstaty správné tezi o nacionálním komunismu dvacátých let jako formě kultury, která měla stále zůstat socialistická, ale oddělená od národní kultury dřívějšího kolonizátora.³²³

Podle literární vědkyně Oksany Pachlovské³²⁴, právě toto evropské směřování kultury bylo charakteristické jak pro kulturní generaci dvacátých, tak i šedesátých let a promítlo se ve společných narativích „Evropy, individuální svobody, svobody uměleckého projevu, otevřené a integrované identity Ukrajinců, lidských práv a práv menšin, jazyka jako hybatele duchovních hodnot a korelace mezi tradicí a modernitou.“³²⁵ I tento vývoj byl ale podmíněn „fungováním uvnitř sovětského systému souřadnic“, nejednalo se tedy o snahu otevřené konfrontace se sovětskou kulturní politikou, ale o snahu ji změnit a posunout blíže k evropským tendencím. V rámci tohoto konceptu se měl zachovat i svébytný nacionální prvek v kultuře. Podle této logiky byli šedesátníci skutečně pokračovateli tradice generace popraveného obrození. V rovině mezigeneračního kontaktu se jednalo o celkem jednoznačný vztah, který byl založen na účtě a pokračování, nejednalo se ale o tradiční situaci pro zkoumání mezigenerační provázanosti, jelikož tento vztah byl narušen hromadnou popravou spisovatelů starší generace.

³²⁰ Tamtéž.

³²¹ Tamtéž.

³²² Микола ХВИЛЬОВИЙ, *Україна чи Малоросія?* In: Микола ХВИЛЬОВИЙ: Вибрані твори. Київ 2011. s. 727–777.

³²³ Джеймс МЕЙС, *Комунізм та дилеми національного визволення: національний комунізм в радянській Україні 1918–1933*. Київ 2018. s. 243.

³²⁴ Oksana Pachlovská je profesorkou která působí na univerzitě Sapienza v Římě a dlouhodobě se věnuje tématu ukrajinských šedesátníků. O. Pachlovská je dcerou jedné z nejvýznamnějších reprezentantek generace šedesátníků Liny Kostenko a jejího prvního manžela, polského spisovatele Jana Jerzy Pachlowského.

³²⁵ Oхана ПАЧЛОВСКА, *The Poetry of the Sixtiers and Europe: Between Culture and Politics*. In: Giovanna Brogi Berkoff, Marko Pavlyshyn, Serhii Ploky (eds.), *Ukraine and Europe: Cultural Encounters and Negotiations*. University of Toronto Press 2017. s. 393.

Druhá část meziválečné generace, která přežila teror třicátých let, se nezbytně musela přizpůsobit politickému kontextu, což deformovalo jak jejich literární dílo, tak i navenek projevované politické postoje. Současně byl ale literární kompromis, na jehož základě se spisovatelé více či méně přizpůsobovali dominujícímu kánonu socialistického realismu, vynahrazen stranickou podporou, rozsáhlým vydáváním jejich děl a státními vyznamenáními. Díky takové tendenci se postupně zformoval jistý kánon sovětské ukrajinské literatury, který zahrnoval především Pavla Tyčynu, Maksyma Rylského, Volodymyra Sosjuru, Mykolu Bažana a Andrije Malyška.³²⁶ Vztahy šedesátníků s těmito spisovateli byly charakterizovány jak literárním vlivem, tak i osobními kontakty, které se vyvíjely individuálně a procházely různými fázemi. Proto je pro pochopení vztahů mezi dvěma generacemi nezbytné alespoň ve zkratce popsat jednotlivé postavy starší generace a jejich vztahy s jednotlivými šedesátníky.

Největší a nespornou autoritou starší generace a oficiálního kánonu byl Pavlo Tyčyna. Z literárního i světonázorového hlediska se jednalo o nejednoznačnou postavu, přestože byl Tyčyna autorem stěžejní básnické sbírky *Sluneční klarinety*³²⁷(1918), která byla jedním z vrcholných děl generace dvacátých let. Na druhou stranu právě Tyčyna se již ve třicátých letech stal hlavním strůjcem kánonu socialistického realismu, jehož básně *Strana vede* nebo *Traktor v poli* kvůli přemrštěné snaze psát v oficiálním diskurzu zněly spíše jako výsměch vlastnímu talentu. Tento Tyčynův estetický přerod se stal předmětem důsledné analýzy v rozsáhlém eseji Vasyla Stuse *Fenomén doby*³²⁸ a měl výrazný dopad i na vnímání Tyčyny jinými šedesátníky. Zejména Leonid Pljušč vlastní vnímání Tyčynova přerodu popisoval následovně: „Sbírka *Sluneční klarinety*, vydaná na počátku dvacátých let, je vrcholem Tyčynovy geniality, jež dále už upadá, zpočátku k ne vždy zdařilé formální vytříbenosti a slovotvorbě, a potom k estetickému a politickému popírání sebe sama – až k nule, a možná ještě níž, proměňuje se v záporného Tyčynu, a antikulturní socrealismus.“³²⁹ Tyčyna opravdu udělal kariéru nejen jako významný spisovatel, ale i jako politik, mimo jiné byl do roku 1958 předsedou Nejvyšší rady USSR, z funkce poté odstoupil kvůli kontroverznímu školskému zákonu.³³⁰ Ale ani za podmínek Chruščovova tání Tyčyna nezměnil svůj stranický postoj v literatuře a politice, dokonce šedesátníky otevřeně kritizoval v tisku. Současně by však bylo nesprávné vymezit Tyčynu jako postavu nepřátelskou vůči šedesátníkům, a to ze dvou

³²⁶ Микола КІПОРЕНКО, *В мене власна погорда єсть*. In: Анатолій Ткаченко Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 724.

³²⁷ Соняшні кларнети.

³²⁸ Феномен доби.

³²⁹ Leonid PLJUŠČ, *Na karnevalu dějin*. s. 141.

³³⁰ Ігор КОЛЯДА, Юлія КОЛЯДА, *Павло Тичина*. Харків 2019. s. 114.

důvodů. Zaprvé, Tyčynova tvorba a autorita, ať již ze začátku století, nebo i díla z čtyřicátých a padesátých let, měla na šedesátníky nesporný vliv. Zadruhé, Tyčyna měl autoritu i jako kulturní činitel a politik. S některými šedesátníky osobně a často komunikoval. Příkladem takové komunikace mezi generacemi může být Tyčynův vliv na Mychajlynu Koncujuvskou, jednu ze stěžejních postav v rovině literární kritiky mezi šedesátníky. Kocjubynská nejednou popisovala osobní pouto k Tyčynovi, které se dá označit až za obdiv. Podle slov samotné Kocjubynské měla ještě jako malá ve vlastním pokoji místo ikonky Tyčynův obrázek.³³¹ Tento postoj se v případě Kocjubynské nezměnil ani poté, co se Tyčyna se šedesátníky na začátku šedesátých let světonázorově rozešel. Vasyl Stus hned v úvodu svého eseje o Tyčynovi *Fenomén doby* popisoval jediné setkání s Tyčynou (pravděpodobně v roce 1963), při kterém byla přítomna i Kocjubynská. Podle Stusových slov v okamžiku, kdy spatřili Tyčynu, jeho kamarádka „pobožně zašeptala“ doslova: „Jaké má jemné rysy, obličej opravdového básníka.“³³²

Podobné uchvácení Tyčynou lze do jisté míry pozorovat u dalšího šedesátníka – Vasyla Symonenka. Symonenkův spolužák z univerzity Mykola Kiporenko ve svých vzpomínkách na básníka popisoval následující důležitou epizodu, která charakterizovala nejen Symonenkovo osobní vnímání Tyčyny, ale i chápání Tyčyny mezi inteligencí a studenty generace šedesátníků: „Když Vasyl slyšel, jak nevzdělanci recitovali ‚A Tyčyna píše básně čím dál horší a horší‘, byl až rudý hněvem. Tyčynovu ideologickou poezii *Strana vede* jsme studovali dvakrát. Ve škole námi byla chápána jako hymna komunistické strany. Na univerzitě jsme ji však chápali jako ironizování strany. ‚Tyčyna se vysmál snobům,‘ přemýšlel Vasyl. [...] Dvojakost této Tyčynovy básně jsme pochopili, až když jsme dospěli rozumem, navzdory tomu, že byla oficiálně uznána za stranický žalm. Co se Vasyla Symonenka týče, pronikal do detailů. A proto předčítal *Strana vede* na kolejním pokoji s ďábelským úsměvem v očích, se zvláštní intonací, s jejíž pomocí Tyčynovy řádky nabývaly celkově jiného, nestranického významu.“³³³ Uvedená vzpomínka poukazuje na jistou snahu mezi šedesátníky ospravedlnit stranický přístup jejich předchůdců k poezii. Je celkem zřejmé, že Symonenkova interpretace Tyčynovy klasické básně nebyla opodstatněná, avšak navzdory

³³¹ Михайлина КОЦЮБИНСЬКА, *Легше жити тоді, коли знаєш, що є на світі щось таки справжнє*. Dostupné online: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/osobistist/mihaylina-kocyubinska-legshe-zhiti-todi-koli-znaiesh-shcho-ie-taki-u-sviti-shchos>. (20.2.2021).

³³² Василь СТУС, *Феномен доби*. Київ 2005. s. 3.

³³³ Микола КІПОРЕНКО, *В мене власна погорда єсть*. s. 725.

zřejmým světonázorovým rozporům³³⁴, Symonenko Tyčynu hájil. Tyčyna zasahoval i do tvorby Vasyla Symonenka, a to zprostředkovaně, například v situacích, kdy vedl setkání spisovatelů, kde mladý Symonenko přednášel svoje básně, nebo i bezprostředně hodnotil Symonenkovy texty před jejich vydáním (v archivech se dochovala verze Symonenkovy první sbírky *Ticho a hrom* s Tyčynovými poznámkami).³³⁵

Vasyl Stus v případě Tyčyny zaujal kritičtější přístup. Stus si vysoce cenil jeho rané tvorby, dokonce Tyčynu považoval za jednoho z nejlepších básníků 20. století³³⁶, ostře však odsuzoval Tyčynův socrealistický přerod. Stusovy úvahy o Tyčynovi nakonec vyústily do již zmíněného rozsáhlého eseje *Fenomén doby*, který se na začátku sedmdesátých let stal jedním z důvodů pro Stusovo zatčení a následné odsouzení za údajnou antisovětskou činnost.

Pavlo Tyčyna měl jistý vliv, zejména v raném období, i na Linu Kostenko. K seznámení Liny Kostenko s Tyčynou došlo již v roce 1944. Komunikace mezi začínající básnířkou a zkušeným spisovatelem pokračovala i v průběhu studia Kostenko v Moskvě. Začínající básnířka konzultovala s Tyčynou svoji poezii a jejich osobní korespondence nasvědčuje tomu, že v tomto období se Tyčyna těšil u Kostenko značné autoritě.³³⁷ Nesporný vliv měl Tyčyna i na Ivana Drače, který se s Tyčynou poprvé setkal během prvního ročníku studia na univerzitě v roce 1958 a ve svých vzpomínkách toto setkání popisuje s velkou úctou k Tyčynově autoritě. I když k přátelství v pravém slova smyslu Drač s Tyčynou nenavázal, Tyčynova autorita byla v případě Drače patrná.³³⁸ Tyto okolnosti potvrzují složitost a nejednoznačnost vztahů mezi generacemi, ale i snahu šedesátníků, zejména v raném období, jistým způsobem hájit odkaz svých předchůdců.

Řada šedesátníků rovněž upozorňovala na to, že nehledě na jistou Tyčynovu odtažitost by jeho přílišné „demonizování“ a jednostranné vnímání bylo chybou. Tyčyna sice zastával stranickou oficiální politiku, v některých případech, i když méně výrazných a veřejných, se však snažil prosazovat vlastní představu o ukrajinské svébytné kultuře uvnitř sovětského

³³⁴ Pavlo Tyčyna byl jedním z mála opravdu uznávaných spisovatelů, který v průběhu tání otevřeně a ostře kritizoval šedesátníky v tisku, zejména v článku *Být oddaným velké ideji do konce* (*Бути відданим великій ідеї до кінця*) v časopise *Dnipro* № 4, 1963.

³³⁵ Poznámky k dílům mladých spisovatelů. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Pavla Tyčyny № 464, složka 8503.

³³⁶ Микола МАЛЯХУТА, *За гріхи наші*. In: Василь Овсієнко (eds.), Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів. Київ 2013. s. 276.

³³⁷ Osobní korespondence Liny Kostenko a Pavla Tyčyny. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond 464, složka 8503.

³³⁸ Михайло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, *Іван Драч: знамениті українці*. Харків 2012. s. 15.

kánonu. Dmytro Horbačov, jeden z nejmladších členů KTM v Kyjevě, který měl možnost pozorovat soudobé literární dění zevnitř, výstižně charakterizoval starší generaci ukrajinských spisovatelů, a zejména rozporuplnost Tyčynovy postavy: „Pochopil jsem, že dvacátá léta u nás byla opravdu evropská. Pomyslel jsem si: postříleli je, a vždyť jich bylo alespoň několik stovek. Všechny postříleli, kromě Bažana, Rylského (i když byly snahy) a Tyčyny. Ale jen s podmínkou, že budou opěvovat stranu, jinak by zakázali ukrajinštinu. Proto Ukrajinci byli tak snaživí. Ukrajinštinou se strana opěvovala tak, jako žádným jiným jazykem. Báli se, že ukrajinštinu úplně zakážou, a dělali všechno, co po nich bylo žádáno. Dějiny jim dají za pravdu. Jediného, koho totálně psychicky zlomili, byl Tyčyna.“³³⁹

Dmytrem Horbačovem zmíněný Mykola Bažan rovněž patřil mezi generaci popraveného obrození, stejně jako Tyčyna zastával vysoké stranické funkce a stejně tak patřil mezi největší talenty meziválečné generace. Na rozdíl od Tyčyny se ale v období tání příliš neangažoval v budování kanonického socialistického realismu, v této době publikoval jednu sbírku *Italská setkání* (1961), která se věnovala osobním meditativním zamýšlením nad básnickovou cestou po Itálii. Stejně jako Tyčyna, i Bažan se osobně znal s šedesátníky, zejména se přátelil s Ivanem Dračem a Lesem Taňukem. Nejenom Bažan osobně, ale i jeho dílo bylo předmětem inspirace pro šedesátníky – Vasyl Stus vzpomínal, že ho během let na vojně (1961–1963) „uchvátila Bažanova poezie“.³⁴⁰ Stejně jako Vasyl Symonenko v případě Tyčyny, Vasyl Stus bránil před svými kolegy básně Mykoly Bažana navzdory tomu, že Bažan byl mezi šedesátníky kritizován jako „Stalinův služebník“ kvůli svým stranickým básním.³⁴¹ Ostatně právě Mykola Bažan byl tím, koho si šedesátníci pozvali na literární večer věnovaný Bažanovu popravenému kolegovi Mykolu Kulišovi na konci roku 1962, a na tomto večeru Bažan prokázal svoje umění ideologického manévrování, když sice promluvil o popravách ukrajinské inteligence ve třicátých letech, ale obecně se snažil držet stranické interpretace dějin a zdůrazňoval komunistickou podstatu Kulišova odkazu.

Slovy o „otcovském opatrovnictví“ lze popsat vztah mezi další klíčovou postavou starší generace Maksymem Rylským a Mykolou Vinhranovským.³⁴² Rylskij nejenže korigoval Vinhranovského básně, ale pokud se mladší z básníků obracel pro radu na svého staršího

³³⁹ Дмитро ГОРБАЧОВ, *Магічний реалізм*, Dostupné online: <https://inkyiv.com.ua/2017/05/magichniy-realizm>. (11. 11. 2020).

³⁴⁰ Микола МАЛЯХУТА, *За гріхи наші*. s. 277.

³⁴¹ Микола КІПОРЕНКО, *В мене власна погорда єсть*. s. 726.

³⁴² Rozhovor s Lidijí Vinhranovskou, Kyjev 10. 7. 2020.

kolegu, podporoval ho i v publikační činnosti. Nakonec, nehledě na věkový rozdíl, se básníci spřátelili. Rylskij se odmítl zapojit do kampaně proti šedesátníkům v roce 1963 a ve svých sloupcích v novinách *Večerní Kyjev*³⁴³ šedesátníky bránil.³⁴⁴ Rylskij se dokonce připojil k akci šedesátníků pořádané po Ševčenkově večeři v květnu 1963, kdy šedesátníci uspořádali průvod s pochodněmi v centru Kyjeva.³⁴⁵ Vzájemný vztah Rylského a šedesátníků lze tedy definovat, pokud ne jako přátelský, tak minimálně jako vztah, který se zakládal na vzájemné sympatii. V kontextu provázanosti generací je nutné rovněž zmínit i fakt, že na začínající kariéru Vasyla Stuse měl vliv další, nepochybně „oficiální“ básník starší generace Andrij Malyško, s jehož úvodním slovem byly publikovány první Stusovy básně v literárních novinách na konci roku 1959.³⁴⁶

Čím samostatnějšími se šedesátníci stávali, tím kritičtějšími byli vůči starší generaci umělců. A čím dál více se upínali k napůl zakázaným spisovatelům, zejména těm z generace popraveného obrození. To se promítlo jak v odstupu samotných šedesátníků od stranického konceptu literatury socialistického realismu, tak i v kritičtějším vnímání někdejších autorit. Ku příkladu, když v roce 1958 Tyčyna požádal Linu Kostenko o napsání básně k výročí Dne vítězství, básnička sarkasticky odmítla se slovy, že „Vám jdou básně k výročím mnohem lépe“.³⁴⁷ Podobným způsobem se vyvíjel i vztah Stuse a Malyška. Když se Stus snažil Malyška informovat o konfliktu kolem politiky rusifikace na Donbasu, Malyško na Stusův dopis ani neodpověděl.³⁴⁸ K otevřené konfrontaci mezi generacemi ale nedocházelo, tudíž nelze definovat vztah mezi šedesátníky a jejich předchůdci jako konflikt, i když se světonázorové postoje a estetické priority představitelů obou generací postupně vzdalovaly. Uvedené postoje klíčových osobností šedesátníků ale spíše nasvědčují snaze vytvořit kontakt se starší generací, pochopit ji a v jistém smyslu navázat na její odkaz.

Důležitou osobností, o které je nezbytné se zmínit v souvislosti s propojeností generací a která měla výrazný dopad na vývoj šedesátníků, byl Oleksandr Dovženko. Dovženko byl člověkem s komplikovanou biografií a složitým vztahem k Sovětskému svazu. Díky filmům ještě z konce dvacátých a třicátých let *Zvenyhora*, *Arsenál*, a především *Země* byl Dovženko

³⁴³ Вечірній Київ.

³⁴⁴ МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ, *Вечірні розмови*. In: Вечірній Київ 1962

³⁴⁵ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 318.

³⁴⁶ *В добру путь. Вірші Василя Стуса*. In: Літературна газета, 12. 12. 1959.

³⁴⁷ Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*. Київ 2016. s. 242.

³⁴⁸ Osobní korepondence Andrije Malyška a Vasyla Stuse. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Andrije Malyška № 22, složka № 419.

řazen mezi největší kapacity sovětského filmu společně se Sergejem Ejzenštejnem. Dovženko nepochybně patřil mezi „kanonické“ kulturní činitele, kteří utvářeli socialistický realismus, v neposlední řadě díky enormnímu tlaku cenzury a nejvyššího stranického vedení včetně samotného Stalina, který byl na Dovženka vyvíjen.³⁴⁹ Na druhou stranu se v jeho dílech promítaly i motivy, které zdaleka ne vždy vyvolávaly nadšení sovětského vedení. Zejména Dovženkovu dílo *Ukrajina v ohni*³⁵⁰, které bylo zakázáno přímo Stalinem ještě v době války, vypovídalo o tom, že ukrajinské vlastenecké motivy mohly u Dovženka přesahovat loajálnost vůči straně. Díky krásné literatuře a kinematografii Dovženko získal nespornou autoritu mezi mladší generací šedesátníků. Neméně důležité ale byly i Dovženkovy vzpomínky na válku. Od roku 1941 si režisér vedl deník, ve kterém popisoval krutou realitu války a zamýšlel se nad postavením Ukrajiny v sovětském státě. Dovženkovy deníky byly po Stalinově smrti vydány společně s dalšími, dříve zakázanými texty (*Ukrajina v ohni* vyšla v ukrajinštině). Postava Oleksandra Dovženka se tedy ocitla v situaci, kdy režisérův odkaz byl na jednu stranu neodmyslitelnou součástí oficiální kultury socialistického realismu, jeho občasně „deviace“ a nacionální motivy z něj ale na druhou stranu dělaly kultovní postavu pro mladší generaci.

Tato dvojítoť se promítla i v tom, jak byla Dovženkovu postava a jeho dílo interpretovány různými stranami v době tání po jeho smrti v roce 1956. Ku příkladu Pavlo Tyčyna ve své předmluvě k vydání Dovženkovu díla v roce 1962 psal, že „Oleksandr Dovženko vždy postupoval v prvních řadách v boji proti zarytým nepřátelům sovětského lidu, nepřátelům našeho pokroku ke komunismu, postupu komunistické strany“³⁵¹, a přidával, že Dovženko jako nikdo jiný uměl sjednotit lidi v boji proti „nepřátelským silám Západu, které již delší dobu [...] ohrožovaly svobodu a nezávislost ukrajinského lidu, a zejména teď ohrožují jeho štěstí v bratrské rodině sovětských národů.“³⁵² Další literární autorita své doby, Andrij Malyško, interpretoval Dovženkův odkaz v duchu destalinizace, kdy ve svém projevu na večeru věnovaném Dovženkovi v šedesátých letech tvrdil, že režisér „jako jeden z prvních pochopil škodlivost Stalinova kultu, věděl o hromadných zatýkáních inteligence v době kultu a vnímal tragismus těch poctivých komunistů, kteří byli zatčeni a popraveni.“³⁵³

³⁴⁹ Євген СВЕРСТЮК, *Ми обирали життя*. In: Богуміла Бердиховська, Оля Гнатюк, Бунт покоління. Київ 2004. s. 72-73.

³⁵⁰ Україна в огні.

³⁵¹ Павло ТИЧИНА, *Про творчий подвиг О. Довженка*. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Pavla Tyčyny №464, složka № 3226.

³⁵² Tamtéž.

³⁵³ Андрій МАЛИШКО, *Виступ на вечорі Довженка*. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Andrije Malyška №22, složka № 331.

Mladší generace ale pro sebe artikulovala jinou stranu Dovženkovy osobnosti, vlastenecké nálady *Ukrajiny v ohni* a deníkové zápisky, které mezi řádky skrývaly řadu opozičních myšlenek. Tyto Dovženkovy zápisky měly na mladé intelektuály snad ještě větší dopad než filmy a literární díla a upevňovaly v jejich očích jeho autoritu. Mykola Vinhranovskij, Dovženkův žák, se později nechal slyšet, že právě v denících je „pravý Dovženko“. Pro Vinhranovského se Dovženko stal učitelem i vzorem, bez něhož si, podle jeho vlastních slov, nemohl představit ani svoji tvorbu, ani budoucnost.³⁵⁴ Kromě Vinhranovského na Dovženkův vliv vzpomínají i další šedesátníci. Jedna z nejmladších představitelk generace šedesátníků Iryna Žylenko 11. září 1961 si ve svém deníku zapsala: „Koupila jsem si tři svazky Dovženka, o nichž jsem dávno snila. Čtu, šílím, přepisuji. Hodně přemýšlím o Ukrajině. Jako nádor na mozku. I deníku se bojím svěřit, co se mi teď točí hlavou. Tolik hněvu, hrdosti, hořkosti!“³⁵⁵ K Žylenko se ale Dovženkovy deníky dostaly relativně pozdě. Manželka Ivana Svitlyčného Leonida ve svých pamětech podotýká, že na proměnu pohledu Ivana Svitlyčného na sovětskou realitu měly velký dopad právě Dovženkovy deníky, které přečetl v plném znění ještě v roce 1954, kdy pracoval jako vedoucí oddělení literární kritiky a publicistiky v časopise *Dnipro*.³⁵⁶ Největší vliv měl Dovženko nepochybně na Mykolu Vinhranovského, který byl v Moskvě jeho žákem, na seznámení s Dovženkem v ruské metropoli ale příznačně vzpomínala i Lina Kostenko: „Zatáhla mě k němu kyjevská scenáristka, která právě dotočila film, což považovala za dostatečný důvod pro seznámení s Dovženkem. Bylo to v Dovženkově moskevském bytě. Četla mu svůj scénář. On nijak moc neposlouchal a najednou začal číst svůj. Úryvek z *Poemy o moři*³⁵⁷, tu fantastickou nemotorně něžnou milostnou scénu pod hvězdami. Četl báječně. Scenáristka se již pak ani nesnažila nic přečíst. Byla jsem ohromena jeho bolestí, dramatismem jeho vyprávění o tom, jak natáčel *Ščorse*. Jak mu nedovolili natočit film, potom, co už byl napsaný scénář a hrdinové filmu se kolem něj shromažďovali. Jak ho nutili natočit jiný film. Na zdi visel obraz kvetoucích jabloní. Říkal, že starší lidé by měli dožívat v sadech. Na mě mluvil ukrajinsky. Zval mě na daču, abych mu přijela ukázat své básně...“³⁵⁸ Oba šedesátníci, kteří měli možnost osobně se s Dovženkem

³⁵⁴ *Сімдесятники, Микола Вінграновський – український Орфей*. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=-Lw3-xTrIQ>. (30. 7. 2020).

³⁵⁵ Ирина ЖИЛЕНКО, *Ното feriens*. s. 97.

³⁵⁶ Леоніда СВІТЛИЧНА, *Поруч з Іваном*. In: Леоніда Світлична, Надія Світлична (eds.), *Доброокий: спогад про Івана Світличного*. Київ 1998. s. 29.

³⁵⁷ *Поема про море*.

³⁵⁸ Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*. Київ 2016. s. 161.

poznat, tedy popisují jejich seznámení s úctou a sympatií, která se promítla i v jejich další popularizaci Dovženkovy osobnosti a jeho kulturního odkazu.

Nesporný vliv měl Dovženko i na mnohem mladšího Vasyla Stuse. Stus si oblíbil jeho dílo, četl jeho knihy a vyhledával příležitosti zhlédnout Dovženkovy filmy. Oblíbeným Stusovým filmem byla Dovženkova *Země*.³⁵⁹ Ostatně, svoji úctu režisérovi Stus vyjádřil v dramatické básni *Poslední Dovženkův dopis*³⁶⁰ z roku 1964.³⁶¹ I v případě Ivana Drače, který se na přelomu padesátých a šedesátých let začal čím dál víc zajímat o kinematografii, a nakonec se nechal Vinhranovským a Paradžanovem přesvědčit k nástupu na scenáristické kurzy v Moskvě, hrála postava Dovženka veledůležitou roli. Sice se básníkovi nedostaly do ruky Dovženkovy deníky, ale byl to právě Drač, kdo společně se svojí manželkou Marijí, překládal do ukrajinštiny Dovženkovo – z hlediska oficiálního kánonu problematické – dílo *Ukrajina v ohni*.³⁶² Dovženkova osobnost se tedy stala dalším spojujícím bodem mezi generacemi a vypovídá spíše o propojenosti generací nežli konfliktu mezi nimi.

Dovženko byl pro šedesátníky inspirací, Jevhen Sveršťuk dokonce tvrdil, že „jsme všichni vzešli z Dovženka“³⁶³ a rovněž ho s jistou nadsázkou označoval za „prvního disidenta“³⁶⁴. „Dovženko pro nás byl hádankou, která nás velmi přitahovala. Myslím, že v šedesátých letech nebyla nejlepší duchovní potravou antikomunistická literatura, ale to, co jsme mohli najít v literatuře oficiálně uznávané. V básních kanonizovaných klasiků, jako byl Rylskij, Tyčyna, Sosjura, jsme se snažili nalézt nějaké prvky vzdoru. Velmi pečlivě jsme vyhledávali jednotlivé básně a verše a sbírali všelijaké klepy týkající se těchto básníků. O Dovženkovi se povídalo ledacos. Šířily se legendy, že se jím zabýval sám Stalin, že měl zakázáno bydlet na Ukrajině, že byl pod stálým dohledem KGB. Nevěděli jsme všechno, ale bylo pro nás samozřejmé, že Dovženko patří k nám. Cítili jsme v něm velkou sílu protestu. [...] Byly pro nás důležité jeho texty, které učily mluvit, učily cítit, učily jinak hledět na svět. Svobodné slovo má neobyčejný význam, může změnit všechno. Dovženko poskytoval čerstvý vzduch, širší rozhled. Jeho antibolševismus byl založen na estetické opozici a na šíři obzoru. [...] Pravdu jsme v něm hledali především. To byla potrava, kterou jsme moc potřebovali. A v

³⁵⁹ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 22. 7. 2020.

³⁶⁰ Останній лист Довженка.

³⁶¹ Василь СТУС, *Останній лист Довженка*. Dostupné online: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=355>. (30. 7. 2020).

³⁶² Rozhovor s Marijí Drač, Kyjev 13. 7. 2020.

³⁶³ Євген СВЕРСТІОК, *Ми обирали життя*. s. 71-74.

³⁶⁴ Tamtéž.

Dovženkoví jsme tu pravdu nacházeli, navíc podbarvenou legendou. Dovženko úroveň myšlení převyšoval všechny své současníky.³⁶⁵ Uvedená pasáž ze Sveršťukových vzpomínek do značné míry vysvětluje nejenom Dovženkův obecný vliv na generaci šedesátníků, ale rovněž poukazuje na jistou spřízněnost jejich postojů a přístupů, jelikož i kulturní opozičnost šedesátníků zejména v době tání se zakládala na „estetické opozici a šíři obzorů“, jednalo se o jakési manévrování uvnitř oficiálního diskurzu se snahou zdůraznit ty kulturní prvky, které byly pro šedesátníky důležité. Stejně jako v Dovženkově případě, jednalo se především o zdůraznění ukrajinské identity a svébytnosti, v tomto smyslu je inspirace Dovženkem u šedesátníků velice výrazná.

Další klíčovou postavou, která propojovala meziválečnou generaci s šedesátníky a současně přidávala svým mladším kolegům jistou podobu protestu, byl Borys Antonenko-Davydovyč. Tento spisovatel, který byl ve třicátých letech vězněn a do Kyjeva se vrátil po letech ve vyhnanství až v roce 1957, se postupně stal hlavním pojítkem mezi generacemi a současně i zdrojem informací ohledně represí ze třicátých let, ale i obecně o ukrajinských dějinách. Mychajlyna Kocjubynská Antonenka-Davydovyče dokonce popisovala jako svého „duchovního otce“³⁶⁶: „Pro mě [...] byl prvořadým zdrojem informací o ukrajinské revoluci, o manifestech Centrální rady, o 22. lednu.“³⁶⁷ To on nám vyprávěl o represích třicátých let a bylo to vyprávění „zevnitř“, protože i on byl jejich obětí. Vyprávěl nám i o vězněných a vražděných autorech.³⁶⁸ Taková vyprávění Antonenka-Davydovyče nepochybně posouvala šedesátníky ke kritičtějšímu vnímání sovětského zřízení. V podobném smyslu o ideologickém a opozičním náboji vyprávění rehabilitovaného spisovatele referoval i Bohdan Horyň v rozhovoru poskytnutém pro předkládanou studii. Horyň popisoval jedno konkrétní společné setkání šedesátníků (s Ivanem Svitlyčným a Vasylem Symonenkem) s Antonenkem-Davydovyčem v roce 1962 v Kyjevě: „Seděl před námi a za ním byla zeď, na níž byl ikonostas aktérů popraveného obrození. Zerov, Plužnyk, Pidmohylnyj, Chvylovyj, všichni jeho nejbližší přátelé. Když jsme za ním přišli – já, Symonenko a Svitlyčnyj – začal nám Antonenko-Davydovyč ve svém velice artistickém stylu vyprávět: ‚S tím jsem byl ve vězení, s tímhle jsem byl ve skupině *Lanka*... No, a víte, Chvylovyj spáchal sebevraždu, ministr

³⁶⁵ Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouř generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*. s. 76–78.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 185.

³⁶⁷ Centrální Rada Ukrajinské lidové republiky vyhlásila svým výnosem (tzv. Čtvrtým univerzálem) z 22. ledna 1918 nezávislost Ukrajinské lidové republiky.

³⁶⁸ Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouř generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*. s. 185.

osvěty Skrypnyk spáchal sebevraždu... A ptá se nás: –, Co myslíte, proč?‘ My se začínáme hádat – kvůli perzekucím, kvůli tomu, že v takové atmosféře se nedalo pracovat. A Antonenko-Davydovyč nám vysvětloval – ne, nejenom to. Šlo o velice hluboké rozčarování z toho, že za podmínek sovětského systému a komunistické ideologie bylo naprosto nemožné rozvíjet svébytnou ukrajinskou kulturu. Bylo to nemyslitelné – ukrajinská kultura vstupovala do konfliktu s existujícím komunistickým programem rusifikací, úplnou denacionalizací národa [...] šlo tedy především o celkové chápání naprosté nemožnosti seberealizace za těchto podmínek.³⁶⁹ Je celkem zřejmé, že jak „hledání pravdy“ v díle Oleksandra Dovženka, tak i odhalení historických událostí za pomoci Boryse Antonenka-Davydovyče inspirovalo šedesátníky k vlastnímu bádání jak v historické, tak i v literární činnosti, čímž se provázanost a vliv starší generace na šedesátníky stávala ještě výraznější.

Všechny uvedené historické události a osobnosti kultury formovaly šedesátníky jako kulturní generaci. Na základě uvedených přístupů, které zahrnují jak historický, tak i kulturní kontext,³⁷⁰ lze generaci šedesátníků definovat jako skupinu mladých lidí, kteří se aktivně zapojili do kulturního dění na sovětské Ukrajině na přelomu padesátých a šedesátých let a byli propojeni společnou historickou zkušeností (prožití války a formativní politické události Stalinovy smrti a následné destalinizace), byli propojeni jistými společnými světonázorovými přístupy, které se v případě šedesátníků v době tání dají obecně označit za nacionální komunismus. Jejich dílo se zakládalo na snaze o prosazení ukrajinské kultury a identity v rámci sovětského systému. V užším smyslu tohoto pojmu se jednalo o omezený kruh kulturně aktivních lidí, „skupinu přátel“, kteří se zasazovali o formování ukrajinské sovětské kultury v návaznosti na odkaz předešlé generace popraveného obrození a v raném období i pod vlivem obecně kulturního odkazu meziválečné generace.

³⁶⁹ Rozhovor s Bohdanem Horyněm, Kyjev 24. 10. 2019.

³⁷⁰ Агнешка МАТУСЯК, Матеуш СВІТЛИЦЬКІ, *Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях*. In: Тамара Гундорова, Агнешка Матусяк (eds.), *Покоління, Генерації, Культура*. Київ 2014. s. 132.

Kapitola III. Děti války

Dětství je nepochybně jedním z nejdůležitějších období pro formování identity jedince jak ve smyslu jeho sebeidentifikace, tak i reflektování sociálních rolí a okolí.³⁷¹ V průběhu dospívání se postupně formuje vlastní individuální identita, začíná proces sebevnímání a orientace na cíle, kterými se dospívající děti budou řídit pro dosažení úspěchu ve škole, práci a životě obecně.³⁷² V raném věku má na formování osobnosti vliv řada faktorů, především rodinná výchova, studium na škole a sociální prostředí. Nejvýraznější roli v tomto období sehrává rodinné prostředí, výchova a vyprávění rodinných příběhů. Role rodičovské výchovy a rodinného zázemí výrazně stoupá za válečných podmínek, což je situace, ve které se ocitli ukrajínští šedesátníci. Právě rodiče formují základní představu dítěte o okolním světě. Fragmentární povaha rodinného vyprávění, v němž rodiče zdůrazňují ty úseky rodinných příběhů, které považují za podstatné, umožňuje dětem poskládat vlastní, „unikátní obraz své kolektivní identity.“³⁷³ Z hlediska formování vlastních postojů a identity, dětství šedesátníků mělo hned několik specifik, která jsou předmětem zkoumání v této kapitole.

Osm námi studovaných šedesátníků se narodilo v rozmezí let 1928–1938. Jejich dětství, i když v různé míře, probíhalo v období války, což mělo za následek jak samozřejmé osobní traumatické zážitky, tak i posílení role rodiny ve vývoji osobnosti, jelikož v době válečných konfliktů jak škola, tak i obecná socializace často ustupují do pozadí ve smyslu formování reflexe okolního světa.³⁷⁴ Šedesátníci se v dětství nacházeli pod výrazným vlivem svých rodičů, případně sourozenců, kteří měli nejvýraznější dopad na jejich formování. Na základě dostupných zdrojů nelze detailně vymezit všechny aspekty a vlivy, které měly dopad na formování osobností šedesátníků v době dospívání, lze ale zmapovat ty prvky rodinné výchovy, které oni sami zpětně považovali za stěžejní. Pro definování těchto vlivů zůstávají důležitým zdrojem vzpomínky samotných šedesátníků, jejich rodinných příslušníků a spolužáků ze základních škol, tedy lidí, kteří formovali jejich sociální prostředí v dětském věku. Na základě poznatků získaných z těchto zdrojů lze konstatovat, že nejvýraznější dopad na jejich vývoj měla bezprostřední osobní zkušenost války. Rodinné prostředí naopak

³⁷¹ Pamela ROBURU, *The Self- Who Am I? Children's Identity and Development through Early Childhood Education*. In: *Journal of Educational and Social Research*, № 5, 2015. s. 95-96.

³⁷² Jacquelynne ECCLES, *The Development of Children Age 6 to 14*. In: *The Future of Children*, № 9, 1999. s. 31.

³⁷³ Danielle D. MCGEOUGH, *Family Stories, Fragments and Identity*. In: *Storytelling, Self, Society*. № 8, 2012. s. 21.

³⁷⁴ Linda SHIELDS, *The effect of war on children: The children of Europe after World War II*. In: *International Nursing Review*, № 2, 2002, s. 87 – 98.

formovalo dva hlavní prvky – úctu k národním tradicím (čímž výrazně přispívalo k formování ukrajinské identity) a jistou, i když povrchní, reflexi ohledně sovětského státu. Všechny tyto prvky byly charakteristické pro všech osm šedesátníků, kteří jsou předmětem analýzy v dané kapitole, a formovaly jistou společnou tendenci v jejich dospívání. Patrné jsou ale i jisté odlišnosti mezi nimi, které se týkají především regionu původu a individuálních rysů jejich rodin.

Dětské osudy námi studovaných šedesátníků se odehrávaly za různých podmínek, v odlišném rodinném prostředí a v různých regionech Ukrajiny. Již na těchto základech je možné vnímat odlišnosti mezi mladými lidmi, kteří se za několik desítek let zapojili do opozičního hnutí na sovětské Ukrajině. Zmiňovaní spisovatelé a literární kritici se narodili v různých regionech Ukrajiny: Ivan Džuba a Ivan Svitlyčnyj na Donbasu (Vasyl Stus se narodil ve Vinnycké oblasti na střední Ukrajině, dětství ale rovněž strávil v dnešním Doněcku), Lina Kostenko, Ivan Drač a Vasyl Symonenko se narodili a vyrůstali na střední Ukrajině, Mykola Vinhranovskij na jihu Ukrajiny a Jevhen Sverst'uk jako jediný pocházel z Volyně na západě země (tehdy součást Polska). Stereotypní interpretace regionálních ukrajinských specifik, zejména zjednodušené vnímání dichotomie „nacionalistický západ“ – „ruský východ“, které se rozšířilo zejména po získání nezávislosti v roce 1991, v případě analýzy období třicátých let, na které připadlo dětství budoucích spisovatelů, neplatí. I když sociokulturní kontext regionu, ve kterém se budoucí šedesátník narodil, měl nepochybně svůj vliv, bylo by zjednodušením rozlišovat rodinný původ šedesátníků pouze podle geografického měřítka.

Kupříkladu v případě Jevhena Sverst'uka, který se narodil na konci dvacátých let na Volyni, jehož rodina měla přímé vazby na aktéry nacionalistického odboje, tyto okolnosti napomáhaly ke kritickému vnímání sovětského zřízení na Ukrajině. To platí i v případě bratří Horyňů a dalších šedesátníků ze západní Ukrajiny. Politická situace v regionu měla zajisté svůj vliv, nejdůležitější ale byla bezprostřední rodinná výchova a atmosféra, která panovala doma. Rodina Vasyla Stuse, která se na přelomu třicátých a čtyřicátých let přestěhovala na Donbas, kde se prakticky mluvilo jen rusky, si uchovávala ukrajinské tradice i jazyk ve stejné míře jako rodiny šedesátníků ze západní a střední Ukrajiny. V rodině Stusů se mluvilo ukrajinsky, zpívaly se ukrajinské písně a probíraly otázky ukrajinských dějin. Ve škole a ve společnosti se ale mluvilo rusky, což stavělo již odmalička mladého Stuse do určité opozice vůči většině. Další budoucí disident, o několik let starší Ivan Džuba, jenž rovněž vyrůstal v Donbasu, takový problém naopak neměl. Ve společnosti od dětství mluvil převážně rusky a

v jistém smyslu se po nějakou dobu považoval za Rusa. Oba doněčtí budoucí disidenti po absolvování střední školy nastoupili na stejný institut – Stus si zvolil ukrajinskou filologii, Dzijuba naopak ruskou. Uvedené příklady poukazují pouze na skutečnost, že vliv regionu, kde mladí šedesátníci vyrůstali, nelze přeceňovat. Pokud tedy geografický prvek nebyl primární pro formování světonázorů v dětském období, klíčovou roli hrála rodina, válečná zkušenost a první obecná reflexe ohledně sovětského státu.

3.1. Rodinné zázemí

Součástí rodinných příběhů šedesátníků byla často negativní zkušenost se sovětskou realitou, jelikož se rodiny podrobovaly procesům kolektivizace, zažily hladomor v letech 1932–1933 a v ojedinělých případech se rodiče šedesátníků stali obětí bezprostředních represí. Současně ale zůstává otázkou, zda si rodiče plně uvědomovali roli sovětského státu v těchto procesech a zda byla artikulována v jejich rodinných příbězích. Je nezbytné mít na paměti, že zejména hladomor v letech 1932 a 1933 patřil mezi zakázaná témata a o umělé podstatě tohoto hladomoru se v ukrajinských rodinách (zejména s dětmi) otevřeně nehovořilo. Samotný fakt bídy a hladu byl v rodinách nejednou zmiňován, do širších souvislostí státní politiky byl ale mladými šedesátníky zapojen až v pozdějším období.³⁷⁵

Hladomor v letech 1932–33 jen málokdo z šedesátníků zažil bezprostředně, za výjimku lze považovat Ivana Svitlyčného, jehož rodina pocházela z Luhanské oblasti, která byla hladem zasažená. Svitlyčnému byly v době vrcholícího hladomoru pouhé čtyři roky. Matka dokázala rodinu uživit, ale těžké roky hladu zůstaly částí rodinného příběhu.³⁷⁶ Hladomor a kolektivizace byly též součástí příběhu rodiny Vasyly Stuse, která pocházela z Vinnycké oblasti na střední Ukrajině. I když rodina nehladověla, pocit křivdy vůči ukrajinskému obyvatelstvu přetrvával, příběhy o hladu vyprávěla svému synovi hlava rodiny Semen Stus, který měl na synovu výchovu největší vliv.³⁷⁷ Hlad a kolektivizační kampaň zasáhla i rodinu Mykoly Vinhranovského, jenž pocházel z jihu Ukrajiny, kde se v roce 1936 narodil v městečku Pervomajsk do rodiny Stepana a Zinaidy Vinhranovských. Ve dvacátých letech za NEPu rodina podnikala a po skončení tohoto období tak byla zařazena mezi kulaky.

³⁷⁵ Микола КІПОРЕНКО, *В мене власна погорда єсть*. s. 714.

³⁷⁶ Надія СВІТЛИЧНА, *Родинний спогад*. In: Леоніда Світлична, Надія Світлична (eds.), *Доброокий: спогад про Івана Світличного*. Київ 1998. s. 10.

³⁷⁷ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 18. 12. 2019.

V roce 1930 se rodina přestěhovala do Murmansku, kde otec pracoval na stavbě Belomorkanálu. Na Ukrajinu se vrátili v roce 1933, kdy podle slov matky budoucího básníka panoval „hlad a vraždění“.³⁷⁸ Taktéž rodiče Ivana Drače utíkali před hladem z východní Ukrajiny a usadili se v centrální Ukrajině v městečku Teliženci, kde se v roce 1936 Ivan Drač narodil, podle jeho slov v období „mezi velkým hladem a velkou válkou“.³⁷⁹ Stejně to bylo i v případě V. Symonenka. I když kvůli svému věku sám hladomor nezažil, jeho matka mu vyprávěla o hladovění v kolchozech a o tom, že na jejich vesnici v roce 1933 lidé umírali hladem.³⁸⁰

Ještě výraznější dopad mělo meziválečné dění na ty šedesátníky, kteří pocházeli ze západní Ukrajiny, která se ve třicátých letech stala základnou ukrajinského osvobozenického hnutí, zprvu protipolského a později i protisovětského. Jevhen Sverst'uk, nejstarší z kohorty šedesátníků, se narodil v roce 1928 ve vesnici Silce na Volyni, která tehdy spadala pod polskou vládu. Rodina Oleksandra Sverst'uka (Zablockého) patřila mezi zabezpečené podnikatelské rodiny, vlastnila velký pozemek a dům byl opatřen plechovou střechou, což ve třicátých letech na venkově svědčilo o značném bohatství. Jevhen Sverst'uk měl z dětství bezprostřední zkušenost se sovětskou vládou – na západní Ukrajině nebyl hlad, ale jeho rodina byla zařazena mezi „kulaky“ a po příchodu Sovětů na Volyň v roce 1939 byla rodině větší část majetku odebrána. Rodina se ocitla na seznamu těch, kteří měli být odesláni na Sibiř, a jen shodou okolností tomuto osudu unikla.³⁸¹ Na vesnicích ale trvala kolektivizace a známí a sousedi rodiny Sverst'uků se stávali terčem perzekuce. Sovětský režim se na Volyni popularitě netěšil. Samotný Sverst'uk později ve vzpomínkách psal, že všudypřítomná lež byla základem pro morální nepřijetí sovětského zřízení a slova „sovětský“ se lidé štítily stejně jako slova „Stalin“, to se, podle slov budoucího disidenta, doma ani nepoužívalo.³⁸²

V ojedinělých případech šedesátníci získávali i osobní zkušenosti se sovětskými represivními zásahy ve třicátých letech. Podle slov Liny Kostenko představoval teror a válka traumata, která člověka poznamenají na celý život. Právě rodina Kostenků byla represemi bezprostředně zasažená: otec Vasyl Kostenko byl zatčen na začátku třicátých let a třináct

³⁷⁸ *У Первомайськ, до Вінграновського*. Dostupné online: <https://litgazeta.com.ua/articles/u-pervomajsk-do-vingranovskogo/>. (15. 11. 2020).

³⁷⁹ *Іван Драч: знамениті українці*. Dostupné online: https://www.youtube.com/watch?v=J_RX3zZrEDg. (5. 5. 2020).

³⁸⁰ Микола КІПОРЕНКО, *В мене власна погорда єсть*. s. 714.

³⁸¹ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* Київ 2015. s. 57.

³⁸² Тамтєж, s. 38.

měsíců držen ve vězení, bez řádně uvedeného důvodu byla několikrát vyslýchána i matka.³⁸³ Vasyl Kostenko, který měl na rozdíl od matky vyhraněnější názor na národní problematiku, byl perzekuován i v prvních poválečných letech, z vyhnanství se vrátil až po vlně rehabilitací v roce 1956, kdy dceru navštívil v Moskvě.³⁸⁴ V důsledku toho měla Kostenko problém dostat se na univerzitu, kdy jí bylo po přijímacím řízení řečeno, že „takové jako vy nebereme“.³⁸⁵ Označení za dceru nepřítelů lidu působilo další komplikace i v profesní kariéře.

Lze konstatovat, že z hlediska vnímání sovětského státu se rodinné příběhy v dětství nestaly základem pro kritickou reflexi. V neposlední řadě proto, že rodinná vyprávění, jakkoli kritická vůči sovětskému státu, byla vyvažována stranickou indoktrinací, která v Sovětském svazu občany ovlivňovala od útlého dětství.³⁸⁶ Stěžejní osobní zkušenosti pro budoucí šedesátníky se v době dospívání stala druhá světová válka.

3.2. Válečné zkušenosti

Lina Kostenko na začátku šedesátých let publikovala báseň *Moje první báseň byla napsaná v zákopu*.³⁸⁷ Generace spisovatelů-šedesátníků ve své většině vyrůstala za válečných podmínek a zkušenost války v tak mladém věku se promítla hned v několika rovinách i do jejich pozdější literární tvorby, od samozřejmých traumatických zážitků až po jistý sovětský poválečný patos vítězství, ale i humanistické přístupy v jejich textech. Traumatické válečné zážitky z dětství se staly jedním z leitmotivů i nejranějších literárních pokusů šedesátníků. První báseň napsaná v zákopu v případě Kostenko nebyla metaforou, později tento zážitek básniřka detailně popsala v rozhovorech, jednalo se o příběh, kdy se Kostenko ještě jako dítě ocitla v zákopech během bojů o Dněpr.³⁸⁸ Kostenko se k tématu války neustále vracela, a to jak ve své nejranější tvorbě (básních napsaných bezprostředně v letech 1944–1945), tak v pozdějších obdobích. Pokud byla v pozdější tvorbě šedesátníků válka předmětem zpětné reflexe, v případě Kostenko se dochovaly básně, které zachycují bezprostřední prožívání válečných událostí. Mezi nejznámější první texty tohoto typu patří u Kostenko později

³⁸³ Іван ДЗЮБА, *Є поети для епох*. s. 112.

³⁸⁴ Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*. Київ 2016. s. 166.

³⁸⁵ Tamtéž.

³⁸⁶ Více v páté kapitole *Stranickost a vnímání sovětského systému*.

³⁸⁷ *Мій перший вірш написаний в окопі*.

³⁸⁸ Іван ДЗЮБА, *Є поети для епох*. s. 120.

publikované *Ohnivě cypřiše*,³⁸⁹ anebo texty, které se dochovaly v osobní korespondenci s Pavlem Tučynou: „Гриміли гармати, тріщав кулет / Відважно без страху ішли ми вперед / Навколо гриміло, навколо гуло / попереду сумно горіло село...“; „Стою над згарищем німим / Кружляє тихо сніг над ним ...“.³⁹⁰ Pro další šedesátíky se válka a nacistická okupace sovětské Ukrajiny staly složitou zkušeností.

Budoucí literární kritik Ivan Dzjuba, narozený v roce 1931, který vyrůstal na ukrajinském Donbasu, na válku vzpomíná především ve spojitosti s okupací a utrpením, které s sebou příchod Němců na sovětské území přinesl. Největší dopad na obyčejné vesničany mělo vykořisťování. Příchod Němců na Donbas v roce 1941 byl spojen s rekvizicemi potravin a verbováním lidí na práci v Německu. Dzjuba rovněž vzpomínal, že po tom, co Němci sebrali vesničanům veškerý dobytek, se jeho vesnice ocitla na pomezí hladové smrti.³⁹¹ Samozřejmostí okupace byla nejen chudoba a zima, ale i usazení Němců v domech na vesnici. Budoucí spisovatel vzpomínal, že i v jeho rodině „se zabydlelo“ asi dvacet Němců, bydleli tam tři dny a snědli všechno, co bylo k mání: „Ve dne i v noci ‚hosté‘ jedli palačinky z naší mouky a naší marmelády, máma a babička jim musely neustále péct další. Ti jen seděli u stolu, řehtali se a zpívali.“³⁹² Pro Ivana Dzjubu ale válka znamenala i velkou osobní ztrátu, kterou nezhojila ani radost z vítězství: „Jednoho krásného květnového dne do školy přišla zvěst: válka skončila! Vítězství! Jak učitelé, tak i žáci vyběhli na nádvoří, křičeli, skákali, tančili, vyváděli radostí. Já jsem však měl slzy v očích, ale ne radostí: představoval jsem si, jak můj táta uhořel v tanku.“³⁹³ Otec Ivana Dzjubu, Mychajlo Dzjuba, opravdu 21. září 1944 při postupu sovětských vojsk směrem na Rigu uhořel v tanku. Dzjubou popsán nadšení ze sovětského vítězství opravdu zůstalo pro několik poválečných let inspirací pro mladé lidi, posílilo jejich sovětskou identitu. Na druhou stranu ztráty, které děti utrpěly během války, se staly jejich stěžejní tragickou zkušeností.

Dramatické podmínky, chudoba a utrpení zasáhly i pro dalšího budoucího spisovatele Ivana Drače. Drač vzpomínal na válku jako na první seznámení se světem: „Hlavně mi utkvělo v paměti, že všude byly miny, náboje, výbuchy. Chlapci pásli kozy, krávy. Pořád nacházeli miny a pořád někdo umíral. Takové bylo dětství, spojené s tím, že přišla válka. Když přišli

³⁸⁹ *Вогненні кипариси.*

³⁹⁰ Dopisy Liny Kostenko Pavlu Tučynovi. Centrální státní archiv-muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Pavla Tučyny № 464. složka 8503.

³⁹¹ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя.* s. 36.

³⁹² Tamtéž, s. 33.

³⁹³ Tamtéž, s. 41.

Němci, vyhodili všechno ze školy a dali tam koně, proměnili školu na konírnu. Vyhodili knihy a pálili je. A já si pamatuji, jak jsem z toho ohně tahal knihy a nesl je domů. Ještě jsem ani neuměl číst, ale všechno jsem tahal domů. I jako dítě jsem to vnímal.³⁹⁴ Stejně tak i první roky na škole v rodném městě Teliženci, na kterou Drač nastoupil v roce 1944, nebyly jednoduché, absence papíru, knih, ale i učitelů působila místy až existenční potíže pro dospívající generaci, nejenom co se vzdělání týče. Samotný Drač realitu svého dětství shrnul v lakonickém tvrzení, že se nejednalo o normální podmínky pro dospívání dítěte.³⁹⁵

Rodinu dalšího šedesátníka, Vasyly Stuse, válka zastihla ve východní části Ukrajiny v Doněcku. Rodina Stusů se přestěhovala do Doněcku v květnu 1941, těsně před zahájením německé agrese vůči Sovětskému svazu. Hlava rodiny Semen Stus pracoval jako nástrojář v místní vojenské továrně. Továrna byla evakuována dál na východ, Semen Stus se ale odmítl stěhovat bez rodiny. Na válečné zkušenosti rodiny Stusů vzpomínala starší dcera Marija:

„Když Sověti ustupovali, tak buď všechno ničili, nebo nechávali pro civilisty. Přímo naproti místu, kde jsme bydleli, se nacházel krámk s potravinami a se vším možným. Nevím, zda na něj vojáci zapomněli, nebo ho záměrně nechali pro místní. No a všichni tam šli a brali, co jen mohli. Matka říkala: ‚Semene, pojď tam taky, vždyť vidíš, že si tam každý může vzít cokoliiv‘. A on nic, že si nic cizího nevezme. Otec byl poctivý a strašně tvrdohlavý, to Vasyl zdědil po něm. Až když tam skoro nic nezbylo, matka šla a přinesla jen vědro ovsu [...] Pak jsme se přestěhovali do baráčku, co otec pronajal. Na frontu otec nešel, nebyla ani práce. Dva roky jsme žili v bídě. Nějakou dobu se sestra snažila ušít nějaké věci a prodat je, abychom se uživil. Později to vypadalo tak, že otec se starším bratrem Váňou jel na vesnici a prodávali tam cokoli, o co byl zájem. Vlastně ani neprodávali, prostě vyměňovali za brambory, pšenici nebo cokoliiv, co bylo k snědku. Tak jsme žili. Postupně jsme takhle vyměnili všechno – polštáře, oblečení... Úplně všechno.“³⁹⁶

Na rok 1943 jako na nejtěžší období, kdy „fronta neustále přecházela z jedné strany na druhou, vláda (nebo spíš bezvládí) se měnila, ani lékařská pomoc nebyla“,³⁹⁷ vzpomíná i Nadija Svitlyčná, sestra budoucího literárního kritika Ivana Svitlyčného, která se

³⁹⁴ *Іван Драч: знамениті українці*. Dostupné online: https://www.youtube.com/watch?v=J_RX3zZrEDg (5. 5. 2020).

³⁹⁵ Tamtéž.

³⁹⁶ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 22. 7. 2020.

³⁹⁷ Надія СВИТЛИЧНА, *Родинний спогад*. s. 12.

v šedesátých letech rovněž zapojila do opozičního hnutí. Ivan Svitlyčnyj si tehdy jako čtrnáctiletý kluk z války odnesl nejenom traumatické zážitky, ale i fyzický úraz. Jednoho dne se mladý Svitlyčnyj rozhodl pomoci odboji a vyhodit do povětří náklad se zbraněmi, který se nacházel u domu rodiny Svitlyčných. Stejně jako u Dzubovy rodiny se totiž v domě u Svitlyčného zabydlelo několik německých vojáků. Společně s kamarádem budoucí spisovatel nasbíral v poli munici a snažil se s její pomocí zničit menší sklad zbraní. Operace neproběhla úspěšně, munice explodovala dříve, než ji kluci stihli nastražit. Svitlyčnyj si z této příhody odnesl fyzický úraz na celý život – na pravé ruce měl zmrzačené všechny prsty a musel se znovu naučit psát.³⁹⁸

Specifické vzpomínky na válku měl Jevhen Sverst'uk, jelikož dětství trávil v regionu, který se stal prostředím války všech proti všem – nejenom přemístování frontové linie, příchod Sovětů, později Němců a návrat Sovětů poznamenaly Volyň v době války, ale především ukrajinsko-polské napětí, partyzánské a ukrajinské nacionalistické hnutí – ti všichni o region bojovali. Sverst'uk na tento kolotoč bojových akcí za války později vzpomínal: „Obecně byla partyzánská válka pochybná z hlediska morálního. Kupříkladu v Silci připravili léčku na Němce. Boj trval až do noci. Ráno přijely obrněné transportéry, odtáhly poničené vozy a odvezly zraněné. Bylo jasné, že po několika dnech přijede trestní expedice, proti níž se nelze bránit. Tato expedice vesnici vypálila. Sousední vesnice vypalovali za pomoci letadel i tanků – i s lidmi, kteří se nestihli ukrýt v lesích... V Horochově oběsili na sloupech padesát lidí, kteří se jim náhodně dostali do rukou...“³⁹⁹ Navzdory krutostem v tomto válečném chaosu byla rodina Sverst'ukových, pokud se nesnažila držet stranou válečného konfliktu, spíše na straně ukrajinského osvobozenického hnutí, zastoupeného Ukrajinskou povstaleckou armádou (UPA). Nedá se říct, že by rodina byla v ideologickém smyslu nacionalisticky vyhraněná, ale starší bratr J. Sverst'uka Jakiv patřil k členům mládežnického křídla Organizace ukrajinských nacionalistů (OUN) a zapojoval se i do některých akcí UPA. Následně byl na osm let poslán do lágru. V této atmosféře otec Jevhena Sverst'uka – i když nijak zvlášť nepřeháněl nacionalistickou výchovu svých dětí – pomáhal povstalcům, jelikož tam „byly jeho děti“.⁴⁰⁰ Pro Jevhena Sverst'uka tedy válka představovala nejenom zdroj traumatických zážitků, ale stala se i jakousi ideologickou školou, která formovala jeho životní postoje, jež byly od počátku kriticky zaměřeny vůči sovětskému zřízení. Důležitá je rovněž Sverst'ukova poznámka ohledně války i z morálního hlediska. Obecně se humanistické etické

³⁹⁸ Tamtéž.

³⁹⁹ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* Київ 2015. s. 73.

⁴⁰⁰ Tamtéž.

principy staly základnou hnutí šedesátníků. Válka tedy představovala pro mladé lidi první zkušenost s nespravedlností, utrpením civilistů, což se promítlo v obecně humanistickém vnímání světa a zaměření tvorby šedesátníků.

Tento princip se v době tání nejvýrazněji promítl v díle Vasyla Symonenka. Básník, narozený v roce 1935 v centrální Ukrajině, se ve svém díle rovněž nejednou vracel k tématu války. Jeden z nejbližších Symonenkových přátel Mykola Som poněkud pateticky popisoval jejich dětství jako „válku, strach, hlad a zimu, každodenní strach pod křížem ... výkop u chaty, chudá škola, inkoust z bezinky a nedostatek papíru a inkoustu, vytoužené vítězství a slzy matek“.⁴⁰¹ Podobně jako Kostenko i Som vzápětí rovněž dodal, že pokud jsou první dětské vzpomínky tak úzce spojeny s válkou, bude se k nim člověk vracet po celý život.⁴⁰² Tyto válečné zkušenosti byly výrazně artikulovány v literárních textech šedesátníků.

Válečné zkušenosti nastupující generace spisovatelů se do jejich literárního díla promítly především ve formě melancholických až existenciálních motivů. Tato tendence nebyla zvláštností ukrajinských šedesátníků, podobný vývoj literatury se obecně promítal i do tvorby spisovatelů v jiných republikách Sovětského svazu. Tendence k sebereflexi, „sebeponoření“ a hledání odpovědí na existenciální otázky byly reakcí spisovatelů na traumatické zážitky z války. Již na začátku padesátých let byl tento přístup kritizován příslušnými stranickými orgány,⁴⁰³ v tvorbě zejména ukrajinských šedesátníků ale přetrvával. Válka zůstávala pro lidi z generace šedesátníků existenciálním zážitkem, setkáním se smrtí a „mezní situací“,⁴⁰⁴ což se samozřejmě promítlo i do jejich textů. Pokud ale v oficiálním diskurzu byly podporovány především texty, které oslavovaly kolektivní vítězství nad nacismem, šedesátníci se zaměřovali především na osobní zkušenost a utrpení řadového člověka během válečného období.

Jak již bylo zmíněno, Lina Kostenko se ve svých nejranějších básních z let 1944 a 1945 pochopitelně často vracela k tématu války a popisovala vlastní osobní zkušenosti z válečného dětství. Kostenko patřila mezi nejstarší šedesátníky (narozená v roce 1930, v době vypuknutí války na území Sovětského svazu jí bylo již dvanáct let, tudíž mohla válečné události chápat

⁴⁰¹ Микола СОМ, *З матір'ю на самоті*. Київ 2005. s. 21.

⁴⁰² Tamtéž, s. 22.

⁴⁰³ Биргит МЕНЦЕЛЬ. *Советская лирика сталинской эпохи: мотивы, жанры, направления*, In: Ханс Гюнтер, Евгений Добренко (eds.), *Соцреалистический канон*. Санкт-Петербург 2000. s. 964.

⁴⁰⁴ Alfons GRIEDER, *What Are Boundary Situations? Jaspersian Notion Reconsidered*. Dostupné online: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00071773.2009.11006692?journalCode=rbsp20>. (7. 1. 2021).

a vnímat v souvislostech). Na začátku padesátých let ustupovalo v jejím díle bezprostřední téma války postupně do pozadí, motiv dětství zničeného válkou ale zůstal přítomný. Kupříkladu v básni bez názvu ze začátku padesátých let napsala: „Я з дитинства не знаю ласки / тільки знаю серпневу теплиню / і сумну тополину казку / про бездонну одвічну синю. / Восени збігала до броду, / проводжать журавлині ключі. / І дванадцяти літ від роду, / не могла заснути вночі. / І дванадцять літ від роду, / я узріла природу зла. / Та не скоро я ту природу / зрозуміла і прокляла...“⁴⁰⁵ Snaha překonat válečnou traumatickou zkušenost se u Kostenko nakonec promítla v motivech dětství a přírody, které byly básnířkou často používány jako jistý způsob sebereflexe a soustředění se na vlastní emoce. Jistý pocit osamělosti, snahy o „útek do přírody“ jakožto zdroje přirozenosti a nezkaženosti, zamýšlení se nad svými pocity a pocity vlastní náležitosti k přírodě se nakonec stal jedním z hlavních leitmotivů tvorby Kostenko. Všechny tyto motivy různým způsobem prohlubovaly stejný přístup, snahu vymezit se vůči okolnímu světu a věnovat se sebereflexi místy až s existenciálními prvky. Tento motiv se promítl v celé řadě textů L. Kostenko typu *Byla jsem maličká a úzkostlivá* (1950)⁴⁰⁶, *Vyrostla jsem v sadech* (1957)⁴⁰⁷ nebo *Pole mého dětství* (1961).⁴⁰⁸ Zdroje tohoto motivu je patrně správné hledat právě v propojenosti těchto témat s válečnými zážitky z dětství. Tento přístup Kostenko, jak již bylo zmíněno, odpovídal poválečným tendencím v sovětské literatuře navzdory tomu, že nebyl podporován v oficiálním diskurzu.⁴⁰⁹

Pokud Kostenko používala pro interpretaci války osobní zkušenosti, další básníci, zejména Symonenko a Vinhranovskij, popisovali válečné utrpení řadových občanů, ustupovali od osobní formy a zaměřovali se na antropocentrismus jako hlavní princip interpretace válečné zkušenosti. Pro Symonenkovo vnímání války byla charakteristická báseň *Babička Onysja* (1961).⁴¹⁰ Babička Onysja byla reálnou postavou, sousedkou rodiny Symonenkových na vesnici Bijivci, kde Symonenko vyrůstal, a během války na frontě ztratila tři syny. Nehledě na to, že báseň Symonenko zakončil tezí, že by babičce Onysje měl být postaven v Moskvě pomník (což rozhodně zapadalo do oficiálního kánonu „oslavování pracujícího lidu“),

⁴⁰⁵ Osobní korespondence Liny Kostenko a Pavla Tyčyny. Centrální státní archiv–muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond 464, složka 8503.

⁴⁰⁶ Ліна КОСТЕНКО, *Я була маленька й стривожена*. In: Ліна Костенко, *Проміння землі*. Київ 1957. s. 44.

⁴⁰⁷ *Я виросла в садах*.

⁴⁰⁸ *Поля мого дитинства*.

⁴⁰⁹ Биргит МЕНЦЕЛЬ. *Советская лирика сталинской эпохи: мотивы, жанры, направления*. In: Ханс Гюнтер, Евгений Добренко (eds.), *Соцреалистический канон*. Санкт-Петербург 2000. s. 965.

⁴¹⁰ *Баба Онися*.

stěžejní Symonenkovou tezí zůstávalo utrpení člověka ve válce: „У баби Онисі було три сини. / У баби Онисі синів нема. / На кожній її волосині / морозом тріщить зима. / Я горя на світі застав багато. / Страшнішого ж горя нема, / ніж те, коли старість мати / в домівці стрічає сама.“⁴¹¹ Obdobně interpretoval válku ve svých pozdějších básních i Mykola Vinhranovskij. Stejně jako Symonenko se zabýval motivem osamělosti ženy, která ztratila manžela ve válce: „Сумні без батька двоє діток цих. / На пагорбах, на вицвілім стерниці / Одна пасе козу, / друге пасе корову, / А мати із сапою день при дні / На буряках на школу, і одержу, / Та на харчі вже грішми заробляє / Ї поволі старіє щовечора сама...“⁴¹² Motiv války, i když v raném období nepatřil pro Vinhranovského mezi hlavní, byl básníkem interpretován také v textu *Jiřiny* (1955).⁴¹³ Takové vnímání války, které zdůrazňovalo lidské utrpení, soustředilo se na člověka a cenu, již musel řadový občan zaplatit za vítězství ve válce, postupně formovalo základní rys rané tvorby ukrajinských šedesátníků – antropocentrismus.

Válečné zkušenosti a zejména konečné vítězství Sovětského svazu a osvobození vlastních území rovněž ovlivnilo šedesátníky a v jejich nejranější tvorbě se promítlo v motivu jistého optimismu a očekávání lepšího života. Kupříkladu, podle literárního vědce Leonida Brjuchoveckého „lásku k člověku si Symonenko nesl celým svým životem, v jeho dílech *Pec*, *Babička Onysja*, *Osamělá matka*, *Děda zemřel*, *První*, *Žernov*, *Rudé konvalinky* a v mnoha dalších se objevuje celá galerie obrazů našich současníků, kteří zvítězili v boji nad fašismem a pokračovali v životě na úsvitu kosmické éry“.⁴¹⁴ Brjuchoveckij má nepochybně pravdu v tom, že Symonenko propojoval vlastní antropocentrický pohled na literaturu, ale zároveň byl člověkem své doby a sovětského kulturního kontextu. I interpretace války proto byla v jeho podání často novým začátkem, „úsvitem kosmické éry“. Oslava řadového občana a jeho přínosu pro vítězství ve válce byly v básníkově díle velice důležitými motivy.

Symonenkův přístup je v jistém smyslu charakteristický pro světonázor ovlivněný válečným a poválečným obdobím. I z výše uvedených vzpomínek šedesátníků lze pochopit, že nehledě na chudobu a všední bídu v poválečném Sovětském svazu bylo vítězství nad Německem vskutku vytoužené a formovalo pocit sovětského vlastenectví, potažmo sovětské identity a

⁴¹¹ Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори*. Київ 2011. s. 216–217.

⁴¹² Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Вибрані твори у трьох томах, том 1*. Тернопіль 2005. s. 294.

⁴¹³ Tamtéž, s. 64–65. V ukrajinštině *Жоржини*.

⁴¹⁴ В'ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ, *Хто найдужче любить життя (штрихи до портрету Василя Симоненка)*. Dostupné online: <https://md-eksperiment.org/post/20170518-hto-najduzhe-lyubit-zhittya-shtrihi-do-portreta-vasilya-simonenka>. (20. 3. 2020).

solidarity mezi sovětskými lidmi. Pojem „sovětský lid“ se začal často používat pro sjednocení různých národností SSSR za účelem vítězství ve válce. Nakonec i v pozdějším oficiálním diskurzu bylo vítězství ve válce interpretováno jako „hrdinský čin a zásluha sovětského lidu“.⁴¹⁵ Masivní propaganda společně s neustálým zdůrazňováním zásluhy sovětského lidu (někdy zaměňováno za národ ruský) na vítězství nad nacismem měla zřejmý účinek. Ostatně sovětská armáda opravdu osvobodila okupovanou Ukrajinu a tím zbavila místní lid utrpení z nacistické nadvlády. Není tedy náhoda, že ještě v roce 1944 po osvobození Kyjeva Lina Kostenko napsala báseň *Ruský voják je neporazitelný*⁴¹⁶, příznačně v ruštině. Je logické, že národní odlišnosti mezi sovětskými národy šly stranou, pokud se jednalo o vítězství a ukončení válečných utrpení. Stejně tak i v pozdějších obdobích se k svátku vítězství v umělecké formě vyjadřovali další šedesátníci. Jednalo se o celkem logické a přirozené emoce.

3.3. Škola

Studium na školách za válečných podmínek pro děti ustupovalo svým vlivem rodinné výchově. Současně ale i za těchto okolností nástup na školy znamenal formování prvních sociálních kontaktů a začátky osobní reflexe ohledně sovětské reality. Ve smyslu nabývání vlastních zkušeností byla škola pro mladé šedesátníky důležitá jak ve smyslu bezprostředního studia a nabývání znalostí, tak i v souvislosti s prvními reflexemi ohledně národnostní problematiky v Sovětském svazu.⁴¹⁷

Za společný rys budoucích šedesátníků během jejich školních let lze označit zvědavost, nadšení pro studium, a především literaturu. Sestra M. Vinhranovského později vzpomínala, že během let na škole budoucí básník skoro nikdy nebyl doma, po škole neustále chodil na divadelní zkoušky a do dramatického souboru, který vystupoval i na městské úrovni. Neustále četl, hodiny trávil v městské knihovně.⁴¹⁸ Zajímavé je, že na školní divadelní představení vzpomíná Vinhranovského spolužák Oleksa Riznykiv jakožto na součást

⁴¹⁵ Олександр ЗІНЧЕНКО, Володимир В'ЯТРОВИЧ (eds.), *Війна і міф*. Київ 2017. s. 246.

⁴¹⁶ „Русский солдат непобедим“. Dopisy Liny Kostenko Pavlu Tučynovi. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě.

⁴¹⁷ Další důležitou osobní rovinou, která chronologicky spadá do tohoto období, jsou začátky stranické indoktrinace, které jsou analyzovány v kapitole *Stranickost a vnímání sovětského systému*.

⁴¹⁸ Оксана ДОРОШЕНКО, *Микола Вінграновський у спогадах земляків з Первомайщини*. In: Краєзнавство, №1, 2008. s. 127.

rusifikační politiky, vzápětí ale dodává, že právě Vinhranovskij se tomuto přístupu vzepřel. A jako jediný přednášel básně Tarase Ševčenko a další básně v ukrajinštině.⁴¹⁹ Na stejné nadšení ze čtení vzpomíná i sestra Vasyla Stuse Marija, podle níž bratr trávil veškerý volný čas v knihovně.⁴²⁰ Stejně tak příběh o tom, jak musel malý Vasyl Symonenko chodit každý den pěšky sedm kilometrů do školy a zpátky domů, je zmiňován v každé básníkově biografii, jedná se ale o příběh zcela pravdivý. Ivan Džuba sám sebe během posledních let na střední škole popisuje jako „politika“: „Od sedmé třídy jsem vždy po vyučování šel na ‚elektrickou stanici‘, dost daleko, byl tam stranický výbor, v jedné relativně velké místnosti, a byly tam noviny. Zamířil jsem tam hned po škole a denně jsem četl všechny noviny. Kolik zajímavých věcí se ve světě odehrávalo!“⁴²¹ Toto nadšení pro studium bylo skoro u všech šedesátníků oceněno i na jejich školách. Lina Kostenko vystudovala střední školu v Kyjevě, Ivan Svitlyčnyj ve Starobilsku, Vasyl Symonenko na vesnici Tarandynci s nejvyšším možným vyznamenáním pro sovětského školáka – zlatou medailí. Stříbrnou medaili po absolvování školy obdrželi rovněž Ivan Džuba a Vasyl Stus. Ve srovnání s životem na vesnici se dal studentský život i za poválečných podmínek na sovětské Ukrajině považovat za vstupenku do lepšího života,⁴²² školní medaile umožňovala nastoupit na univerzitní studium na základě pouhého pohovoru, což mohlo sloužit jako výrazná motivace pro úspěšné studium na škole. Další pokračování studia bylo pro mladé lidi samozřejmostí. Díky těmto vyznamenáním si mohli vybírat vysoké školy, na přelomu padesátých let pak všichni nastoupili na studium na nejlepších školách sovětské Ukrajiny, někteří později pokračovali ve studiu v sovětské metropoli Moskvě.

Obecně probíhalo studium na školách v poválečné Ukrajině za složitých podmínek, válka zapříčinila absenci příruček, sešitů, ale i učitelů. Kormě samotného postupného vzdělávání škola ale poskytovala pro budoucí šedesátníky prostor i k prvním reflexím ohledně národnostní otázky v Sovětském svazu. L. Kostenko při vzpomínkách na svá školní léta popisovala školu na Truchanově ostrově⁴²³ jako „ukrajinskou, [kde] již tehdy o přestávkách žáci mluvili převážně rusky“.⁴²⁴ Na druhou stranu ale podotýkala, že to nevyvolávalo vážnější konflikty, taková situace se vnímala jako normální věc, „ruština dominovala, ale učitelé

⁴¹⁹ Олекса РІЗНИКІВ, *Наши Микола*. In: Павло Вольвач (eds.), *Маршал Вінграновський*. Київ 2011. s. 173.

⁴²⁰ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 18. 12. 2019.

⁴²¹ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 69.

⁴²² Іван БАЖІНОВ, *Університетські роки Івана Світличного*. s. 63.

⁴²³ V ukrajinštině Труханів острів, ostrov na Dněpru v Kyjevě.

⁴²⁴ Іван ДЗЮБА, *Є поети для епох*. s. 115.

mluvili ukrajinsky“.⁴²⁵ Ivan Džuba naopak ze svých školních let vzpomíná na změnu z doby německé okupace, a to zavedení ukrajinštiny jako hlavního jazyka ve školách.⁴²⁶ Jeho osobní deníky ze čtyřicátých let však byly vedeny převážně v ruštině.⁴²⁷ Podle slov sestry Vasyla Stuse Marije přešel její bratr definitivně na ukrajinštinu až v prvním ročníku studia na Pedagogickém institutu ve městě Stalino.⁴²⁸ Jinými slovy, jazyková otázka nepředstavovala pro náctileté začínající spisovatele ve čtyřicátých letech a během školních let ještě tak silné konfrontační pole, což bylo za složitých okolností v poválečné sovětské Ukrajině a vzhledem k mladému věku budoucích spisovatelů celkem pochopitelné.⁴²⁹

Nehledě na to, že šedesátníci, jejichž životní příběhy se staly předmětem dané kapitoly, pocházeli z různých regionů Ukrajiny, vyrůstali v rodinách s různým zabezpečením a odlišnými ideologickými přesvědčeními, lze u nich již od dětství vymezit několik propojujících prvků. Všechny rodiny ve třicátých letech zažily různé formy utlačování spojené se sovětským programem kolektivizace a následného hladomoru. Tyto zážitky se v různé míře staly součástí rodinných příběhů, které se předávaly i mladší generaci. Jen v ojedinělých případech se ale jednalo o prvky antisovětského postoje. Hlad a bída, které panovaly na ukrajinských vesnicích, nebyly v tomto období spojovány se záměrem sovětské vlády nebo zločiny Stalinova režimu. Proto se pro děti, které v těchto rodinách vyrůstaly, jednalo především o jakési pozadí (i když spíše negativní), které však nebylo přímo spojováno se sovětským systémem. Společným bezprostředním zážitkem se stala druhá světová válka, která měla na mladé lidi dvojí dopad. Jednalo se o traumatickou zkušenost, ke které se šedesátníci vraceli po celý život i ve svém literárním díle a která je posouvala k humanistickému pohledu na svět; za druhé ale bezprostřední vítězství ve válce, které zastihlo budoucí spisovatele ve velice raném věku, napomáhalo pozitivnímu vnímání sovětského systému jakožto systému vítězného. To se promítlo i v jakési podobě sovětské identity, která ve druhé polovině čtyřicátých let přesahovala identitu národní. Společné vítězství ve válce propojovalo sovětské národy, a tedy posilovalo i pocit solidarity a princip internacionalismu, který se promítl i v některých nejranějších textech šedesátníků. Školní léta, která pro šedesátníky připadla buď na období války anebo na první poválečná léta, měla rovněž společného jmenovatele: nadšení pro studium, zvědavost a zálibu v knihách

⁴²⁵ Tamtéž.

⁴²⁶ ІВАН ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 34.

⁴²⁷ Tamtéž.

⁴²⁸ Dnešní Doněck.

⁴²⁹ Více v páté kapitole *Stranickost a vnímání sovětského systému*.

projevovali všichni šedesátníci. To se ostatně promítlo i v jejich vyznamenáních – všichni absolvovali základní školu buď se zlatou nebo stříbrnou medailí. Prvky, které se staly pro šedesátníky stěžejními v době tání, tedy národní identita, jazyková otázka, opoziční kultura – všechny tyto elementy se projevovaly buď v mírně podobě, anebo v tomto období prozatím pro mladé lidi nehrály hlavní roli.

Kapitola IV. Na vysokých školách

System vysokých škol a vzdělávání v Sovětském svazu se výrazně lišil od západního konceptu. V době pozdního stalinismu a prvních let po Stalinově smrti, tedy v období, kdy se na vysoké školy postupně dostávali šedesátníci, lze v systému vyššího vzdělání v SSSR vymezit několik hlavních rysů. Klíčovou charakteristikou, stejně jako i v jiných odvětvích společenského života, byla ideologická a stranická angažovanost. Podle ruského badatele Alexeje Kurajeva „sovětský systém vyššího vzdělání představoval nezvyklý organizační konstrukt s pevnou vazbou na ideologii komunistické strany a sovětskou autokracii.“⁴³⁰ Takové vazby se v praxi promítaly v přílišné ideologizaci vyučování a prosazování ideologické doktríny na úkor svobodné akademické diskuse. Stranická indoktrinace na univerzitách byla zabezpečována jak lokálními univerzitními organizacemi, tak především komsomolem⁴³¹, jehož členy se stávala naprostá většina studentů vysokých škol. Ideologický přístup ke vzdělání byl zabezpečován řadou povinných předmětů typu *Stručné dějiny VKS(b)* (v roce 1957 pozmeněný na *Stručné dějiny KSSS*), *Základy marxismu-leninismu*, *Politická ekonomie*. Kromě jednotlivých předmětů byly i dílčí přednášky zejména v humanitních vědách podřízeny ideologické doktríně. Takový přístup ke vzdělání měl formovat ideologicky správný světonázor studentů a napomáhat formování sovětské identity jedince.⁴³² Prosazování státní politiky a oficiální ideologie na vysokých školách rovněž zahrnovalo i popularizaci konceptu „přátelství národů“ a jistého tlaku v národnostní otázce. Podle některých badatelů bylo již v padesátých letech možné zejména na Ukrajině pozorovat zneužívání školství pro účely rusifikační politiky strany, jednoduše zejména tím, že se vyučování provádělo převážně v ruštině.⁴³³

Kromě ideologického rámce se důležitým rysem vyššího vzdělání v padesátých letech stalo postupné upřednostňování technických oborů a důraz na získávání praktických zkušeností ve výrobních odvětvích.⁴³⁴ Upřednostňování technických oborů na úkor humanitních věd nepřispívalo ke kvalitě výuky v oborech, které si zvolili pro studium ukrajinští šedesátníci. K podprůměrné úrovni vzdělání přispíval i pochopitelný praktický aspekt poválečného období: Sovětský svaz v době druhé světové války utrpěl obrovské ztráty na životech, to se následně

⁴³⁰Alex KURAEV, *Soviet Higher Education: an Alternative Construct To the Western University Paradigm*. In: *Higher Education*. № 2, 2016. s. 181.

⁴³¹ Více v kapitole *Stranickost a vnímání sovětského systému*.

⁴³² Více v kapitole *Mezi národnostní a sovětskou identitou*.

⁴³³ Іван КОЛЯСЬКА, *Освіта в радянській Україні*. s. 19.

⁴³⁴ Donald FITZLER, *The Khrushchev Era: De-Stalinization and the Limits of Reform in the USSR 1953–1964*. s. 18.

promítlo i v nedostatku vyučujících a expertů v řadě oborů, kteří zahynuli anebo byli zraněni v době války a nemohli pokračovat ve své profesi.

Uvedené tendence v sovětském vzdělávacím systému způsobily podprůměrnou úroveň samotného vzdělání. Současně ale vysoké školy často poskytovaly prostor pro uměleckou a literární tvorbu ve smyslu organizací různorodých seminářů a vzdělávacích skupin, kroužků, které utvářely prostor pro vzájemné seznamování nadaných studentů mezi sebou a jejich zapojení do literárního a obecně kulturního procesu. Tento aspekt sovětského vzdělávacího systému měl velký dopad právě na inteligenci, mezi níž patřili i ukrajinští šedesátníci.

Uvedené tendence a jejich vliv na šedesátníky v době jejich studia na vysokých školách jsou předmětem bádání v dané kapitole. Jedná se o obecný vliv sovětského vzdělávacího systému na šedesátníky; vliv ideologie v rámci vysokých škol; formování společenství a vstup do literárního prostředí; vnímání národnostní problematiky šedesátníky během studia na vysokých školách a formování jisté podoby nonkonformismu, která se poprvé výrazně promítla právě v době studií na vysokých školách.

Studentská léta se pro většinu šedesátníků překrývají s lety pozdního stalinismu. Po úspěšném absolvování středních škol všichni šedesátníci nastoupili studium na vysokých školách. Všech osm spisovatelů a literárních kritiků, kteří jsou předmětem studie, si zvolili humanitní a umělecké obory na prestižních univerzitách nebo institutech na Ukrajině. Ivan Svitlyčnyj studoval ukrajinskou filologii na Charkovské univerzitě, stejný obor absolvoval Vasyl Stus na Pedagogickém institutu v Doněcku, Ivan Drač zahájil studium stejného oboru na Kyjevské univerzitě a Lina Kostenko na Pedagogickém institutu v Kyjevě. Ivan Dzjuba studoval naopak ruskou filologii na Pedagogickém institutu v Doněcku, Vasyl Symonenko žurnalistiku na Kyjevské univerzitě (na stejný obor se snažil dostat i Vasyl Stus, kvůli mladému věku ale nebyl přijat). Jevhen Sveršuk nastoupil na studium psychologie na Lvovskou univerzitu a Mykola Vinhranovskij studoval na Kyjevském divadelním institutu. Za různých okolností trojice L. Kostenko, M. Vinhranovskij a I. Drač pokračovala ve studiu v Moskvě. Po roce studia Kostenko přestoupila na Moskevský literární institut, Ivan Drač nastoupil na studium dramaturgických kurzů a Vinhranovskij se stal žákem Oleksandra Dovženka na Všeruském institutu kinematografie Gerasimova v Moskvě.

Situace na různých vysokých školách se lišila, zejména moskevské zkušenosti měly velký dopad na postoje šedesátníků. Univerzity poskytovaly prostor pro kritickou reflexi sovětského systému. Dobové deníky i pozdější vzpomínky šedesátníků umožňují konstatovat, že právě v době studia na vysokých školách si začali být vědomi rozporu mezi hesly oficiální politiky a všední realitou. Přílišná ideologizace vzdělání, první náznaky akademické cenzury i tlaku na studenty kvůli mimouniverzitním aktivitám se postupně staly základem pro vznik jisté podoby nonkonformismu, který ale v případě většiny šedesátníků v tomto období ještě nenabyl výrazně opozičních rysů. Kromě bezprostředního studia na univerzitách šedesátníci v tomto období již dosahovali věku, kdy byli schopni kriticky reflektovat i obecné společenské dění.

Právě společenská atmosféra měla na všední život studentů výrazný dopad. Situace se v různých institucích (zejména v Kyjevě a Moskvě) samozřejmě lišila od regionálních univerzit v Charkově, ve Lvově nebo v Doněcku, obecná poválečná atmosféra zůstávala komplikovaná. Samotná úroveň vzdělání byla vzhledem k nedostatku kvalifikovaných profesorů a vyučujících v poválečné Ukrajině relativně chabá. Ideologizace dosahovala vrcholu, každý předmět se měl přednášet v přísném duchu marxismu-leninismu. Jak podotýkala ve svých vzpomínkách Lina Kostenko, „v Pedagogickém institutu byla nuda, každé ‚ň‘ bylo nasáklé ideologií“,⁴³⁵ obdobně na Stalinský Pedagogický institut vzpomínal také Ivan Džjuba.⁴³⁶ Ani na Lvovské univerzitě nebyla situace o nic lepší, podle Jevhena Sveršťuka byla univerzita pochmurná, „pokrytá prachem války“, přednášky byly „nudné, soustředěné na agitaci a jednotvárné“.⁴³⁷ Přílišná ideologizace, která místy nabývala až groteskních forem,⁴³⁸ již u některých mladých lidí vyvolávala skepsi. Odstup od ideologie se tvrdě trestal, tím víc v době pozdního stalinismu, která byla prosáklá konspiračními teoriemi kosmopolitismu (fakticky antisemitskou kampaní), nacionalismu a hledáním „nepřátel lidu“. Tíživou atmosféru posilovaly i bezprostřední represe, podle L. Kostenko na konci čtyřicátých let na Kyjevské univerzitě proběhlo zatýkání. Básnířka později vzpomínala, že během prvního ročníku na univerzitě byla svědkem, jak na fakultě žurnalistiky sebrali několik „nesprávných“ studentů a jejich nástěnné noviny byly poničeny.⁴³⁹ Nejednalo se o výjimečné situace, zatýkání probíhalo i na Lvovské univerzitě,⁴⁴⁰ kvůli údajnému nacionalismu se běžně

⁴³⁵ Иван ДЗЮБА, *Є поети для епох*. s. 132.

⁴³⁶ Иван ДЗЮБА, *Неокремо взятє життя*. s. 69.

⁴³⁷ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 93.

⁴³⁸ Иван ДЗЮБА, *Неокремо взятє життя*. s. 72.

⁴³⁹ Иван ДЗЮБА, *Є поети для епох*. s. 131.

⁴⁴⁰ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 101.

do problémů dostávali jak studenti, tak i přednášející.⁴⁴¹ Takové tendence, i když v mírnějších formách, ostatně přetrvávaly do konce padesátých let a na tyto kampaně doplatil i jeden z předních básníků-šedesátníků Ivan Drač.

Při vykreslování atmosféry v poválečné ukrajinské společnosti hraje důležitou roli jeden postřeh Ivana Džjuby ohledně jeho motivace zvolit si právě ruskou filologii jako obor studia. Tento obor si budoucí disident a stěžejní postava hnutí na obranu ukrajinského jazyka vybral na úkor ukrajinské filologie, což byla další možnost při volbě studijního oboru: „Šel jsem na ruské oddělení filologické fakulty. Ruské, protože to bylo prestižnější. Tehdy probíhala bouřlivá kampaň ‚za prioritu ruského‘, kterou nastartoval Josif Vissarionovič svým pověstným přípitkem ‚na velký ruský národ‘ [...] Stejně jako většina mých vrstevníků jsem tehdy nebyl imunní proti tak masové intoxikaci. Hanba na to vzpomínat, ale tak to bylo: když jsem ještě na škole nastupoval do komsomolu, v dotazníku ve sloupci ‚národnost‘ jsem napsal ‚Rus‘, tak to bylo napsáno i v mém komsomolském průkazu (můžu jenom hádat, kolik takových ‚Rusů‘ tehdy po celé Ukrajině bylo [...]).“⁴⁴² Nutno upozornit, že zmíněná kampaň se netýkala pouze východní Ukrajiny, podle tvrzení Jevhena Sverst'uka i západoukrajinský Lvov, který je často vnímán jako základna nacionalistického hnutí, se v době pozdního stalinismu proměnil na město, kde se mluvilo skoro výhradně rusky.⁴⁴³ Tendence k prosazování ruštiny na úkor ukrajinštiny nebyla výsledkem represivních akcí nebo centralizovaných nařízeních. Především se jednalo o jakýsi étos sovětského internacionalismu, jehož přirozeným základem byl ruský jazyk jakožto jazyk komunikace mezi různými národy Sovětského svazu. V poválečném období prosazování takové vize sovětské identity (ve které ruština a ruská kultura hrály hlavní roli) nepochybně kromě zmíněných Stalinových tezí napomáhal samotný fakt vítězství ve válce, jakožto společné, sovětské zkušenosti, která propojovala různé národy napříč Sovětským svazem.

Nehledě na postřehy šedesátníků ohledně přílišné ideologizace vzdělávání a v některých případech i zatýkání jejich spolužáků, bylo by ale zjednodušením vnímat roky na vysoké škole jako jakési „temné“ období doprovázené pouze ideologickým tlakem a stínem pozdně stalinských represálií. Chabou úroveň přednášek si šedesátníci vynahrazovali sebevzděláváním a kulturními aktivitami. Ke studentskému životu přirozeně patří nejenom vzdělání, ale i formování přátelského společenství. Kupříkladu spolužák Vasyla Symonenka

⁴⁴¹ Іван БАЖІНОВ, *Університетські роки Івана Світличного*. s. 65.

⁴⁴² Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 70.

⁴⁴³ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 92.

Mykola Som na společné studentské roky vzpomínal skoro výhradně pozitivně a přidával další důležité rysy doby, zejména společné studium s válečnými veterány, ke kterým mladí lidé vzhlíželi,⁴⁴⁴ ale také na formování literárního prostředí. Som a Symonenko skutečně studovali žurnalistiku ve stejném ročníku jako celá řada budoucích spisovatelů.⁴⁴⁵ Prostor na vysoké škole a zejména na fakultě žurnalistiky v Kyjevě nepochybně přispívalo k vývoji literárního talentu, je ale důležité podotknout, že samotný Symonenko ve svých sporadických deníkových zápiscích zdaleka nebyl tak nadšený jako jeho spolužák, když si do deníku poznamenal, že „během prvního ročníku se s nikým nesblížil“,⁴⁴⁶ ani „druhý rok na univerzitě nebyl šťastný“⁴⁴⁷ a „spolužáci z ročníku zůstávali cizími“.⁴⁴⁸ Postupně si ale mladý Symonenko Kyjev oblíbil a spřátelil se s dalšími studenty, zejména s Jurijem Jačejkinem a Olesem Kalichevyčem.

Samotné studium bylo šedesátíky vnímáno spíše skepticky, na druhou stranu ale právě postupné formování prostředí stejně smýšlejících lidí, získávání osobních kontaktů a vstup do literární společnosti se staly klíčovým přínosem pro vývoj budoucích spisovatelů a literárních kritiků v době jejich studia na univerzitách. Nejenom pro Symonenka se univerzitní roky staly odrazovým můstkem pro literární aktivity. Vasyl Stus, který nastoupil na Pedagogický institut v Doněcku (obor ukrajinská filologie) v roce 1954 (ve stejném roce tady dokončil studia ruské filologie Ivan Džuba), se ocitl v již poněkud uvolněnějším prostředí. Hned v prvním ročníku se rozhodl, že bude mluvit výhradně ukrajinsky, což také formovalo jeho opoziční postoj vůči rusky mluvící většině.⁴⁴⁹ Díky tomu kolem sebe postupně formoval okruh stejně smýšlejících přátel, mezi nimiž měl na budoucího básníka nejvýraznější vliv Ivan Prynčevskij, student pocházející z rodiny utlačované ukrajinské inteligence. Debaty na studentských kolejích přispívaly ke kritickému myšlení. Stusův spolužák Borys Dorošenko vzpomínal, že na koleji, „kde se shromažďovaly čtyři generace ukrajinských studentů, se hodně debatovalo o politických reáliích na Ukrajině, o úpadku kultury, o degradaci národního vědomí za podmínek kruté asimilační politiky státu“.⁴⁵⁰ Nejen to, na kolejích se poslouchaly „nepřátelské hlasy“ západního rozhlasu, které rovněž napomáhaly kritickému smýšlení. Na

⁴⁴⁴ Микола СОМ, *З матір'ю на самоті*. s. 36.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 34.

⁴⁴⁶ Василь СИМОНЕНКО, *Щоденники*. In: Анатолій Ткаченко Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 539.

⁴⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 540.

⁴⁴⁹ Rozhovor s Marijí Stus, 18. 12. 2019.

⁴⁵⁰ Борис ДОРОШЕНКО, *Остання зустріч*. In: Василь Овсієнко (eds.), Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів. Київ 2013. s. 141.

kolejích doněckého institutu V. Stus pravidelně poslouchal zejména západní zpravodajství referující o událostech v Budapešti na podzim roku 1956.⁴⁵¹ V případě Stuse, respektive jeho národního cítění a vyhraněnosti názorů, nelze opomenout ještě jeden specifický zdroj informací, jímž student disponoval během let na vysoké škole. Jeho přítel Anatolij Kulyk uvádí, že Stus měl přístup k zvláštním fondům místní knihovny, kde se nacházela zakázaná literatura, a tohoto privilegia neustále využíval.⁴⁵² Skutečnost potvrzuje i Stusova sestra Marija a vysvětluje i okolnosti, za kterých Stus tento přístup náhodně získal. Společně s jedním ze spolužáků si všimli chyby na stranickém transparentu, čerstvě vyvěšeném v univerzitní knihovně, a upozornili na ni ředitele knihovny. Jelikož ředitel díky tomu unikl možnému trestu, jako gesto vděčnosti zpřístupnil pro Stuse zvláštní fondy knihovny. Není sice známo, jaké knihy Stus přesně studoval, jelikož se ale jednalo o zakázanou a běžnému čtenáři nepřístupnou literaturu, je zřejmé, že svůj nonkonformismus mladý Stus čerpal rovněž odtud. Faktem zůstává, že již během studia si dovoľoval kritické poznámky vůči sovětskému zřízení obecně a zejména vůči národnostní politice strany.⁴⁵³

Kromě postupného formování kritického myšlení představoval pro šedesátníky hlavní přínos během studia vstup do literární společnosti a snahy zapojit se do veřejného života, nehledě na omezení, která byla vymezena v sovětském státě. I v menších univerzitách v regionálních městech existovaly možnosti pro kulturní sebevzdělávání. Ivan Džjuba zdůrazňoval, že nehledě na totální ideologizaci mládežnických hnutí nebyly jeho aktivity v komsomolu na Doněckém Pedagogickém institutu, jehož univerzitním tajemníkem se stal v průběhu studia, pouhou ideologickou rutinou, ale svým způsobem zřejmě jedinou možností občanské aktivity, možností se nějak odlišit od zbytku. Již od prvních let na univerzitě se Ivan Džjuba začal aktivně zapojovat do literárního dění, navštěvoval zasedání doněcké odnože Svazu spisovatelů. Postupně ho začali zvat k publikační činnosti v novinách *Socialistický Donbas*⁴⁵⁴, *Komsomolec Donbasu*⁴⁵⁵ aj., ve kterých pak publikoval své první recenze („hanba na ně vzpomínat“,⁴⁵⁶ jak později poznamenal sám Džjuba). Ve druhém ročníku studia dostal i nabídku práce v *Socialistickém Donbasu*, rozhodl se ale pokračovat ve studiu. Důležité v tomto procesu ale bylo, že hlubší seznámení s literaturou posouvalo Džjubu k ukrajinské

⁴⁵¹ Анатолий ЛАЗОРЕНКО, *Штрихи до портрета Василя Стуса*, In: Василь Овсієнко (eds.), Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів. Київ 2013. s. 245.

⁴⁵² Анатолий КУЛИК, *Мої зустрічі з Василем Стусом*, In: Василь Овсієнко (eds.), Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів. Київ 2013. s. 237.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 236.

⁴⁵⁴ Соціалістичний Донбас.

⁴⁵⁵ Комсомолець Донбасу.

⁴⁵⁶ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 74.

kultuře. Na univerzitě se sblížil s vyučujícími, mezi jeho největší autority patřil Tymofij Duchovnyj a Andrij Kločča, kteří disponovali velkými knihovnami ukrajinské literatury i tisku. Tady se, podle Džjubových vzpomínek, poprvé seznámil s díly Volodymyra Vynnyčenko nebo Mykoly Chvylového. Stejně jako v případě Stuse toto (sebe)vzdělávání posouvalo Džjubu k lepšímu chápání ukrajinské národní kultury, jejích zdrojů a úrovně.

Obdobný vývoj lze pozorovat i v případě Vasyla Stuse. V Doněckém Pedagogickém institutu vznikl v padesátých letech literární seminář pod vedením Tymofije Duchovného, jehož vliv na svoje přesvědčení zdůrazňoval i Džjuba. Právě pod vlivem tohoto semináře se Stus začal věnovat literatuře. V rámci semináře pod vedením Duchovného probíhaly přednášky, studenti si vyměňovali své literární pokusy a společně je analyzovali. Právě Stus se postupně stal snad největší literární autoritou mezi návštěvníky semináře.⁴⁵⁷ Později se právě na základě tohoto literárního semináře zrodila literární skupina *Horizont*⁴⁵⁸ (od roku 1961), ve které Stus hrál jednu z předních rolí.

V některých případech ale formování kriticky smýšlejícího prostředí zacházelo za povolené meze a stávalo se předmětem perzekuce. Ivan Drač, který po absolvování základní školy v městečku Tetijiv nějakou dobu vyučoval ruský jazyk a literaturu na střední škole, pracoval chvíli také jako tajemník místního Tetijevského výboru komsomolu, odsloužil tři roky v sovětské armádě, nastoupil ke studiu na filologické fakultě (obor ukrajinská filologie) na Kyjevské univerzitě až v roce 1958.⁴⁵⁹ Již během prvních ročníků studia si způsobil jisté komplikace kvůli národnostní otázce, jelikož stále doznívaly kampaně proti údajnému nacionalismu. V některých biografiích Ivana Drače se uvádí, že byl vyloučen z univerzity kvůli nezávislému jednání nebo nacionalismu,⁴⁶⁰ samotný básník tuto situaci ale popisuje mírněji: „Na univerzitě jsem se dostal pod tlak. Tam celou dobu hledali nacionalisty. A já jsem se dostal do takové situace, kdy poprvé přijeli kluci z Polska, Ukrajinci. Studovali spolu s námi, na filologické fakultě studovali ukrajinskou filologii. A začali nám vyprávět, kdo byli Sičovní střelci nebo co je to Ukrajinská povstalecká armáda. Jednoduše šířili mezi námi tu osvětu, kterou považovali za správnou. Samozřejmě že se našli udavači. Sebrali nás, ty kluky vyhnali zpátky do Polska. Každého potrestali po svém. Fakticky mě vyloučili z univerzity,

⁴⁵⁷ Олег ОРАЧ, *Вибір*. In: Олег Орач (eds.), *Не відлюбив свою тривогу ранню: Василь Стус, поет і людина*. Київ 1993. s. 44.

⁴⁵⁸ V ukrajinštině Обрій.

⁴⁵⁹ Михайло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, *Іван Драч: знамениті українці*. Харків 2012. s. 15.

⁴⁶⁰ Tamtéž.

musel jsem pozastavit studium. Dobří lidé mi řekli, že pokud nechci dostat vlčí lístek⁴⁶¹, tak se mám ‚schovat‘ na dálkových studiích a najít si práci. Protože jsem již dostal nálepku nacionalisty, že prý nesprávně smýšlím, ne tak jak smýšlí jiní.“⁴⁶² Tato epizoda představovala pro mladého básníka jistě stresující zážitek, jelikož se poprvé dostal i k výsledku KGB.⁴⁶³ Podobné zážitky výrazně nevyostřily básníkův opoziční postoj, posílily ale jeho zájem o ukrajinskou identitu a kulturu. Podle slov Dračovy manželky Marije se právě tito „polští kolegové“ a informace, které poskytovali o hladomoru v letech 1932–1933 či o osvobozeneckém boji, staly snad prvními výraznými impulzy pro začínajícího básníka, které ho posouvaly k dosud zakázaným tématům.⁴⁶⁴ Ve svých přesvědčeních ale Drač zůstával na pozicích nacionálního komunismu a podle vlastních slov „opravdu věřil v souboj upřímných leninců proti zákeřným nepřátelům – stalinistům“.⁴⁶⁵ Podle toho se i choval – původní dětské nadšení pro leninismus v mladém literátovi nevyprchalo ani po konfliktech na univerzitě – poté, co byl ještě na vesnici vedoucím místního komsomolu, v armádě ve své stranické činnosti pokračoval a byl zvolen hlavou místního armádního komsomolu a ještě coby student se stal členem KSSS.⁴⁶⁶ Na druhou stranu však právě tento konflikt uspil Dračův nástup do *Literárních novin*, kde začal pracovat jako vedoucí oddělení krásné literatury.

Univerzity poskytly budoucím spisovatelům vhodné prostředí pro postupný vývoj jejich talentu, jakousi aklimatizaci v literárním světě i první kontakty v prostředí ukrajinské literatury a novinařiny. Jak již ale bylo zmíněno v případě Ivana Džuby, toto poznávání literárního světa a vlastní kultury šlo ruku v ruce se seznamováním s ukrajinskou inteligencí. Následná sebereflexe pak vyvolávala problém sebeidentifikace, a tudíž i vnímání komplikované národní situace v sovětské Ukrajině. Cesty takových hledání vlastní identity byly pro každého odlišné, i když není pochyb, že právě studentská léta položila základ pro nonkonformismus šedesátníků. Každý k tomu dospěl různým způsobem, i když důvody byly podobné – postupně přicházející deziluze ze sovětského zřízení doplněná o vlastní zkušenost z univerzitního prostředí. Jak později podotýkala mladší šedesátnice Iryna Žylenko, jejich generace se stala „obětí sovětské pedagogiky“⁴⁶⁷ v tom smyslu, že stát vychovával ve svých

⁴⁶¹ Policejní záznam s označením dotyčného občana jako „nedůvěryhodného“.

⁴⁶² *Іван Драч: знамениті українці*. Dostupné online: https://www.youtube.com/watch?v=J_RX3zZrEDg (5. 5. 2020).

⁴⁶³ Михайло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, *Іван Драч: знамениті українці*. s. 19.

⁴⁶⁴ Rozhovor s Marijí Drač, Kyjev 25. 7. 2020.

⁴⁶⁵ Михайло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, *Іван Драч: знамениті українці*. s. 16.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 19.

⁴⁶⁷ Ірина ЖИЛЕНКО, *Номо feriens*. Київ 2011. s. 122.

občanech altruismus, obětavost a „hurá vlastenectví“, skromnost se považovala za hlavní ctnost.⁴⁶⁸ Tato výchova opravdu velice často zabírala, nicméně jejím „vedlejším účinkem“ se stal idealismus mladých lidí, kteří upřímně věřili systému, a pokud viděli, že se praxe s teoretickými zásadami míjí, vyvolávalo to u nich upřímnou snahu takovou situaci napravit. Tento přístup ve svých vzpomínkách popisoval budoucí disident Leonid Pljušč, který v témže období studoval na Kyjevské univerzitě: „Ke komsomolu jsem se v té době stavěl negativně, protestoval jsem proti demagogii, hurá optimismu, proti tomu, že účast v komsomolu se omezuje na platbu členských příspěvků. Jeden z mých přátel mě však přesvědčil, že je zapotřebí komsomol nikoli kritizovat, ale vlastní činností ho reformovat. Takovou vhodnou činnost spatřoval v ‚lehké kavalerii‘. [...] ‚Lehkou kavalerii‘ tvořili studenti a mladí dělníci. Její činnost spočívala v tom, že pronásledovala prostitutky, zloděje, spekulanty, ‚hejsky‘.“⁴⁶⁹ Podobný přístup byl pro šedesátníky, ve své naprosté většině idealisticky naladěné, charakteristický. Sice se ve své většině výrazně nezapojovali do uvedených aktivit jako Leonid Pljušč, upřímná snaha vylepšit systém byla ale u těchto mladých lidí zejména na vysokých školách patrná.

V praxi to ale znamenalo nonkonformismus, který se delší dobu ani nespojoval s národní problematikou a věnoval se obecnějším problémům sovětské reality. Proto se mladí lidé se vším jinošským idealismem snažili zapojovat do veřejného dění a pokoušeli se vylepšit stávající systém. Jejich kritické výstupy se střetávaly s nepochopením ze strany vedení vysokých škol. Právě nonkonformismus, i když stále uvnitř systému, byl rysem propojujícím budoucí šedesátníky ještě před tím, než se sami navzájem poznali. V době pozdního stalinismu – ale i „kolektivního vedení“ – se strana stále pevně držela principu jednomyslnosti, proto byl jakýkoliv projev nesouhlasu na stranických schůzích spíše výjimkou, která se zpravidla trestala. Právě takové výstupy ale zdaleka nebyly ojedinělými v případě začínajících spisovatelů.

Na podzim 1952 se na Doněckém institutu konala volební konference komsomolu, na které měl vystupovat také Ivan Džuba jakožto jeden z předních zástupců místního komsomolu. Potom, co Džubovi odsouhlasili text projevu, pronesl na samotné konferenci dvacetiletý Džuba proslov úplně jiný, ve kterém otevřeně kritizoval vedení institutu i stranické vedení, mluvil o zneužití pravomocí na škole, o špatných podmínkách na koleji, manipulacích při

⁴⁶⁸ Tamtéž.

⁴⁶⁹ Leonid PLJUŠČ, *Na karnevalu dějin*. s. 21.

přijímacích zkouškách atd. Tento proslov vyvolal doslova poprask a konference byla předčasně ukončena. Ředitel institutu dostal důtku a samotného Dzjubu taková upřímnost nakonec stála místo v komsomolu, ze studií ale vyloučen nebyl.

Jistý nonkonformismus projevoval během studia také Ivan Svitlyčnyj. Jeho univerzitní kolegové vzpomínají, že na komsomolské schůzi byl kritizován za to, že nenavštěvoval přednášky profesora ukrajinštiny Morhunova. Svitlyčnyj ale reagoval kritikou přednášejícího kvůli jeho údajné nekvalifikovanosti, a i nadále odmítal navštěvovat jeho přednášky, což mu nakonec bylo dovoleno.⁴⁷⁰ Podobné demarše si během studia dovozoval i Jevhen Sverst'uk. Během druhého ročníku studia se dostal do konfliktu s vedením univerzity, a to kvůli udání, že se prý nepatřičně vyslovoval o Stalinovi. Stranické shromáždění se zabývalo nejenom případem Sverst'uka, ale i dalšího studenta Rechmana, který se kvůli židovskému původu stal hlavním terčem kritiky v rámci „kosmopolitní kampaně“. Sverst'uk své názory otevřeně a veřejně bránil a oponoval stranickým „soudcům“, což nebylo v období pozdního stalinismu zvykem.⁴⁷¹ Jednalo se o nestandardní situaci, jelikož kritika Stalina po válce znamenala závažný čin. Díky tomu, že se však vedení neodhodlalo odhalit své zdroje a předložit konkrétní Sverst'ukova slova, byl tento konflikt uzavřen s tím, že student mohl zůstat na univerzitě a následně se mu dostalo pouze kritiky v univerzitních nástěnných novinách. Zcela jistě Sverst'ukovi pomohl i fakt, že hlavní pozornost se upínala na jeho kolegu „kosmopolitu“ Rechmana. V podobném chování Sverst'uk pokračoval i těsně po absolvování univerzity, když začal pracovat jako učitel ve městě Počajiv. Kvůli nestandardnímu přístupu k vyučování (který si žáci naopak oblíbili) se již po několika měsících Sverst'ukova působení na škole (v roce 1952) konala stranická schůze. Když předseda místní stranické organizace začal s kritikou mladého učitele, Sverst'uk se zvedl z první řady a demonstrativně odešel ze sálu.⁴⁷²

Podobnou demarši si ještě jako student dovolil i V. Symonenko. V průběhu druhého ročníku studia v roce 1953 se jeho přítel J. Jačejkin stal terčem kritiky v rámci kampaně proti kosmopolitismu, což nebylo v době pozdního stalinismu žádnou výjimkou. Jačejkin byl kritizován kvůli tomu, že četl „rasistu“ Marka Twaina a „amorálního“ Maupassanta. Na shromáždění komsomolu, kde se tento případ rozebíral, se Jačejkin bránil tím, že četl světové klasiky. Po své obhajobě prohlásil, že se nehodlá účastnit jednání, kde je Mark Twain označován za rasistu. Jediným, kdo Jačejkina podpořil, zvedl se ze svého místa a

⁴⁷⁰ Іван БАЖІНОВ, *Університетські роки Івана Світличного*. s. 72.

⁴⁷¹ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 99–101.

⁴⁷² Tamtéž, s. 113.

demonstrativně odešel ze sálu, byl právě Vasyl Symonenko. Toto gesto „vyšlo“ básníka draho, již ve třetím semestru byl vystěhován ze studentských kolejí a následně bydlel u rodiny Jačejkinových.⁴⁷³

Takové a podobné nezávislé chování u budoucích šedesátníků bylo ve své většině založeno nikoliv na antisovětských základech, ale především na obecně lidských etických principech, jejichž zdroj je možné nalézt již v rodinné výchově a ve válečných zkušenostech, jak již bylo uvedeno v předešlé kapitole. Ojedinele se ale již v průběhu studia vyskytovaly případy nonkonformismu, které přímo navazovaly na národnostní problém v Sovětském svazu. To platilo zejména v případě Vasyla Stuse. Hned několik jeho spolužáků uvádí charakteristickou epizodu ze studentských let. V roce 1958 navštívil Doněcký Pedagogický institut americký spisovatel a komunistický činitel Mykola Tarnovskij a vedení institutu uspořádalo setkání spisovatele se studenty. Stusův spolužák Volodymyr Miščenko na toto setkání vzpomíná následovně:

„20. prosince 1958 se v aule Stalinského Pedagogického institutu uskutečnilo setkání studentů a vyučujících se spisovatelem z USA Mykolou Tarnovským. V prezidiu tohoto shromáždění seděl kromě hlavního hosta také rektor institutu, tajemník stranické organizace a *komsorg*.⁴⁷⁴ Zaoceánský host vyprávěl o životě progresivních Ukrajinců v Americe, předčítal básně. Když ukončil svůj projev, ze sálu byla poslána otázka. Američan vzal papírek a nahlas přečetl: ‚Soudruhu Tarnovskij, jste si vědom toho, že ve městě Stalino není žádná ukrajinská škola? Student Vasyl Stus.‘ Zavládlo hrobové ticho. Rektor seděl bledý jako smrt. Stranický tajemník provrtával pohledem sál. Komsorg jen zmateně zíral. Tarnovskij vydržel pauzu a teatrálně pokrčil rameny: ‚K tomu bohužel nemůžu nic říct. Na Donbasu jsem nikdy nebyl, je to tady moje první návštěva.‘ Příjmení ‚Stus‘ bleskově obletělo celý institut. Někdo ho vyslovoval se strachem, někdo se skrývanou hrdostí. Znělo všude – v učebnách, na večerech, na kolejích, v čítárnách...“⁴⁷⁵

V ostrém vnímání národnostní problematiky v padesátých letech představoval Stus mezi budoucími šedesátníky spíše výjimku, postupná deziluze ohledně sovětského systému ale

⁴⁷³ Василь СИМОНЕНКО, *Щоденники*. In: Анатолій Ткаченко Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 782.

⁴⁷⁴ Vedoucí komsomolské organizace.

⁴⁷⁵ Володимир МИЩЕНКО, *Ночі Донеччини сині...* In: Василь Овсієнко (eds.), Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів. Київ 2013. s. 295.

nakonec vedla i ke kladení národnostních otázek. V padesátých letech mladí šedesátníci ještě zdaleka nebyli ve svém národním smýšlení tak jednotní, jak se ukázalo na začátku šedesátých let. Národnostní politika u nich však vyvolávala čím dál větší pochybnosti. Vasyl Stus, který vyrůstal v téměř zcela rusifikovaném Doněcku, se v jazykové otázce odmalička nacházel v podivném postavení, kdy v rodině mluvili ukrajinsky, ale škola i prostředí byly ruské. Jako školák prakticky neměl ukrajinsky hovořící přátele. Pod vlivem rodiny i několika pedagogů se však již od prvního ročníku studia rozhodl, že bude mluvit jedině ukrajinsky. Na vysoké škole se spřátelil s několika podobně smýšlejícími lidmi, zejména Ivanem Pryncevským a Viktorem Didkovským, kteří postupně formovali ukrajinskou komunitu na škole. O tom, že národnostní otázku vnímal Vasyl Stus velice vážně již od samotného začátku svých studií, vypovídá i fakt, že se hned po skončení prvního ročníku dostal do hledáčku KGB. Na slavnostním shromáždění u pomníku Tarase Ševčenka společně s Didkovským pronesl projev v ukrajinštině, a i když tento projev nebyl bezpečnostními službami definován jako nacionalistický, právě od roku 1955 se kvůli svému veřejnému vystupování v ukrajinštině Stus dostal na seznamy KGB.⁴⁷⁶ Již na přelomu padesátých a šedesátých let podle vzpomínek svých kamarádů a spolužáků Stus velice ostře vnímal národnostní problematiku a rusifikaci Donbasu, což potvrzuje i popsané setkání v institutu.

Naopak vývoj kritických postojů v národnostní otázce měl u Stusova staršího kolegy z Doněckého institutu Ivana Dzjuby složitější průběh. Jak již bylo zmíněno, Dzjuba se nacházel pod výrazným vlivem ideologické a nejednoznačné politiky v jazykové a národnostní otázce⁴⁷⁷, počátky národního cítění lze vystopovat právě během studia na univerzitě. Toto kolísání Dzjuba detailně popisoval ve svých vzpomínkách, kdy konstatoval, že právě osobní vazby na některé ukrajinské studentky a studenty ho vedly k prvním pochybnostem, ohledně této problematiky.⁴⁷⁸ Stejně jako Ivan Dzjuba, i jeho budoucí kolega z disentu, literární vědec Ivan Svitlyčnyj (v letech 1947–1952 studoval na Charkovské univerzitě) se za studentských let nacházel pod výrazným vlivem stranické ideologie. Jisté národní cítění bylo u mladého Svitlyčného zřejmé, na rozdíl od Dzjuby studoval ukrajinskou filologii, se spolužáky navštěvoval ukrajinské divadlo v Charkově tehdy vedené Marjanem Krušelnyckým,⁴⁷⁹ sháněl ukrajinskou literaturu a zajímal se o ukrajinské dějiny a kulturu.

⁴⁷⁶ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 22. 7. 2020.

⁴⁷⁷ Více v první kapitole *Táni*.

⁴⁷⁸ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 73.

⁴⁷⁹ Marjan Krušelnyckyj (1897–1963) byl významný divadelní režisér generace popraveného obrození, který se osobně znal s mnoha ukrajinskými literáty dvacátých let. V letech 1933–1952 byl hlavním režisérem Charkovského divadla Tarase Ševčenka, od roku 1952 působil jako režisér v Kyjevě a přednášel na vysokých

Zůstával ale produktem své doby. Podle jeho kamaráda ze studií I. Bažinova „nepatřil mezi komsomolské aktivisty [...] nebyl sice vzorným komsomolcem, ale minimálně zodpovědným komsomolcem – aktivně připravoval nástěnné noviny na koleji a na fakultě, byl členem redakční rady a studentského výboru na koleji...“⁴⁸⁰ Rovněž se aktivně zapojoval i do nejrůznějších rituálních stranických schůzí, i jeho studentské práce tomu napovídají: v roce 1951 pronesl referát *Učení J. Stalina o jazyku a myšlení*, který byl na univerzitní úrovni vyznamenán první cenou. Nejranější Svitlyčného známé texty (jak literárně-vědecké, tak i básně)⁴⁸¹ nasvědčují, že nadšení pro sovětský socialismus v případě mladého literárního kritika bylo celkem upřímné. Stejně jako v případě I. Džuby nastala konfrontace s režimem na základě národního citění až po přestěhování do Kyjeva po dokončení studia.

V odlišné situaci se nacházeli ti mladí lidé, kteří studovali v Moskvě. Jednalo se o Mykolu Vinhranovského, Ivana Drače a Linu Kostenko. Moskva jako hlavní město Sovětského svazu nabízela rozsáhlé možnosti pro kulturní sebevzdělávání a získání osobních vazeb v literárních kruzích. Kromě toho, na rozdíl od Ukrajiny, kde se stranické orgány důrazně věnovaly národnostní otázce a vyhledávání konspiračních nacionalistických organizací, v sovětské metropoli byla v tomto smyslu atmosféra výrazně uvolněnější.

Lina Kostenko studovala na Literárním institutu, který byl vnímán téměř jako opoziční (do té míry, do jaké lze obecně mluvit o opozičnosti uvnitř sovětského systému v první polovině padesátých let). Básniřka pozitivně vzpomínala na mnohonárodnostní složení institutu v metropoli a jeho „opoziční nádech“. Institut navštěvovali jeho absolventi, významné postavy sovětské a zahraniční kultury: Kostenko jmenuje mimo jiné Annu Seghers,⁴⁸² Louise Aragona,⁴⁸³ sestru Lilije Bryk Elsu Triolet,⁴⁸⁴ Nazima Chikmeta.⁴⁸⁵ Na rozdíl od jiných šedesátníků byla mladá Kostenko ještě v průběhu studentských let obklopena elitou sovětské kultury. Mezinárodní složení studentů vybízelo k větší toleranci v národnostní otázce, stejně tak dopad rusifikace nebo možné utlačování ukrajinštiny nebylo možné vnímat stejně jako na Ukrajině samotné. Nelze z toho ale vyvozovat, že národnostní třenice v uměleckém prostředí

školách, výrazný vliv jako pedagog měl i na svého studenta Lese Taňuka, prvního ředitele Klubu tvůrčí mládeže v Kyjevě.

⁴⁸⁰ Іван БАЖИНОВ, *Університетські роки Івана Світличного*, s. 72.

⁴⁸¹ Básně napsané Ivanem Svitlyčným v padesátých letech se měly stát základem pro jeho sbírku *Rodné kořeni (Рідний корінь)*. Rukopisy se nacházejí v Muzeu – archivu šedesátníků v Kyjevě a podle závěti Ivana Svitlyčného by neměly být publikovány.

⁴⁸² Anna Seghers (1900–1983) – německá spisovatelka.

⁴⁸³ Louis Aragon (1897–1982) – francouzský básník a spisovatel, aktivní podporovatel komunistické ideologie.

⁴⁸⁴ Elsa Triolet (1896–1970) – francouzská spisovatelka a komunistická aktivistka, manželka Louise Aragonese.

⁴⁸⁵ Nazim Chikmet (1901–1963) – turecký básník a dramatik.

Literárního institutu neexistovaly. L. Kostenko popisovala atmosféru jako snášenlivou, i když jedna její vzpomínka ze studentských let stojí za zvláštní pozornost, neboť se dotýká nejenom národnostní otázky, ale i politické roviny: „Vypadalo to různě. Jednou mi dokonce řekli: ‚Vždyť jste inteligentní člověk, na co je vám ten jazyk indických kmenů?‘ Anebo, kupříkladu, tohle: Literární institut slavil 300 let znovusjednocení Ukrajiny s Ruskem. Stranický organizátor mi poručil připravit plakát pro slavnostní večer. No a já jsem tam napsala ‚připojení‘. Když to viděl, až se třásl: ‚Jak jsi mohla něco takového napsat? Bylo to znovusjednocení!‘ Já mu říkám: ‚Ale vždyť znovusjednocení je horší. Učil jsi fyziku? Znovusjednocení, to je difuze. A připojení – to je čestné, může se pak i oddělit.‘“⁴⁸⁶ Tato situace dokládá, že jistý cit pro politické detaily, zejména co se týče rusko-ukrajinských vztahů, již u básničky existoval i během studia v Moskvě.

Neobvyklou cestu za vzděláním prodělal Mykola Vinhranovskij, který stejně jako Kostenko studoval v Moskvě. V roce 1955 byl devatenáctiletý Vinhranovskij odhodlán začít kariéru ve filmu, a proto složil přijímací zkoušky na Institutu divadelního umění v Kyjevě. Byl přijat, a ještě jako student prvního ročníku dostal nabídku navštěvovat i režisérské kurzy. Již v průběhu prvního ročníku studia však do jeho osudu výrazně zasáhl Oleksandr Dovženko. Jako režisér se světovým jménem si směl vybrat studenty pro vlastní třídu na Moskevském institutu kinematografie. A právě na Vinhranovského padla režisérova volba. Při návštěvě na institutu Dovženko požádal studenta, aby zopakoval dílo, které přednesl u přijímacích zkoušek. Je charakteristické, že se jednalo o Ševčenkovy *Hajdamáky*, text se silným nacionálním motivem. Dovženko se ihned rozhodl, že si devatenáctiletého Vinhranovského vezme do Moskvy. O vřelém vztahu, který vznikl mezi světoznámým režisérem a začínajícím divadelníkem, svědčí i fakt, že na cestu do Moskvy Dovženko sám koupil chudému studentovi nové boty.⁴⁸⁷ V Moskvě se Vinhranovskij stal Dovženkovým oblíbencem, režisér si svého studenta hlídal a pomáhal mu i finančně. O přízni mezi oběma muži a talentu Vinhranovského ostatně vypovídá i fakt, že po Dovženkově smrti v roce 1956 natočila podle jeho scénáře Dovženkova manželka Julie Solnceva film *Pověst plamenných let*,⁴⁸⁸ a to právě s Mykolou Vinhranovským v hlavní roli.

⁴⁸⁶ Іван ДЗЮБА, *Є поети для епох*. s. 138.

⁴⁸⁷ Данило КІТ, *Багатогранний талант*. In: Павло Вольвач (eds.), *Маршал Вінграновський*. Київ 2011. s. 404.

⁴⁸⁸ *Повість полум'яних літ*.

Nacionální problematika neměla v Institutu kinematografie, podobně jako v Literárním institutu, kde studovala Lina Kostenko, nijak výrazně vyhraněné rysy. Spolu s Vinhranovským studovali ve třídě Oleksandra Dovženka i další Ukrajinci, studentský kontingent na institutu byl z národnostního hlediska pestrý a nekonfliktní. Vinhranovského spolužák Mychajlo Cyba vzpomíná, „že v průběhu těch pěti let v Moskvě i na přednáškách odpovídal v ukrajinštině a ani slovo neřekl rusky. K jazyku se stavěl velice vážně a horlivě“.⁴⁸⁹ Další spolužačka, scénáristka Jevhenije Rudych přidává: „Všichni ho měli rádi a mysleli si, že žádný další jazyk kromě rodného neovládá. A proto mluví ukrajinsky, aby nemusel používat *suržyk*. Stávalo se, že někdo z Rusů a filmových umělců mu nerozuměl a žádal o vysvětlení nějakého slova nebo výrazu. A on vše vysvětloval opět v ukrajinštině, jen jinými slovy, to stačilo.“⁴⁹⁰ Manželka Mykoly Vinhranovského Lidija k tomu poznamenala, že žádné napětí ve smyslu národnostních problémů tam vůbec být ani nemohlo, „Mykola byl rozmazlený Dovženkem. Kolem sebe měl v ročníku samé výrazné osobnosti – Rolana Serhijenko, Larysu Šepitřkovou, byl to poslední Dovženkův ročník. Byli nerozluční, panovala jednota [...] Nijak se tam neřešilo, zda jsi Ukrajinec nebo Gruzínek. Všichni to byli tvůrčí lidé, měl to tam velice rád, četl jim své básně a tak. Byly to všechno Dovženkovy děti.“⁴⁹¹ V podobném smyslu vyprávěla o studiu Ivana Drače v Moskvě (i když v poněkud pozdějším období let 1962–1963) rovněž Dračova manželka Marije: „To byla snad jeho nejšťastnější léta. Dostal se k Dejčům,⁴⁹² mezi židovské intelektuály. V Moskvě se tehdy dost rozdělovali podle národnosti a on se dostal mezi židovskou inteligenci. Měl tam možnost dívat se na filmy, které jsme v Kyjevě ani neměli šanci shlédnout. A to moskevské prostředí ho velice pozvedlo.“⁴⁹³ I samotný Ivan Drač v jedné ze svých oficiálních autobiografií ze sedmdesátých let psal, že přijel do Moskvy jako „vesnický kluk“ a hned se vrhnul na všechny možné kontakty a schůzky: „Tehdy šlo všechno najednou. Poema *Ševčenkova smrt*, lyrické sbírky, seznámení (a později i překladatelské přátelství) s Jevtušenkem, Moricem, Vozněsenským. Právě tam a tehdy jsem se blíže seznámil, nejenom podle knih, s Otarem Čeladzem, Džansuhem Čarkviani... Zdálo se, že můžu obejmout všechno, všechno se zdálo být možné.“⁴⁹⁴ Na rozdíl od šedesátníků, kteří strávili studentská léta na Ukrajině, trojice

⁴⁸⁹ Олександр ГАНДЗІЙ, *Протягом п'яти років у Москві не промовив жодного слова російською*. Dostupné online: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_protyagom-pyati-rokiv-u-moskvi-ne-promoviv-zhodnogo-slova-rosijskoyu-movoyu/733581. (30. 7. 2020).

⁴⁹⁰ Tamtéž.

⁴⁹¹ Rozhovor s Lidijí Vinhranovskou, Kyjev 16. 7. 2020.

⁴⁹² Rodina Dejčů patřila mezi významné rodiny židovských intelektuálů. Oleksandr Dejč (1893–1972) byl profesorem uměleckých věd a známým divadelním kritikem.

⁴⁹³ Rozhovor s Marijí Drač, Kyjev 9. 2. 2020.

⁴⁹⁴ Rukopis Dračovy autobiografie ze soukromého archivu Ivana Drače.

spisovatelů, kteří studovali v Moskvě, paradoxně nepocítovala tlak, co se národnostní otázky týče. Studium v Moskvě nakonec v případě Mykoly Vinhranovského, stejně jako v případě Liny Kostenko a později Ivana Drače, přispívalo k jistému pocitu, pokud ne sovětské identity, tak minimálně národní solidarity. Studium v Moskvě vsutku znamenalo pro rozšíření kulturního vzdělání pro trojici šedesátníků nesmírně přínosné období a v tomto smyslu se Drač, Kostenko a Vinhranovskij nacházeli v mnohem výhodnějším postavení než jejich budoucí kolegové, kteří studovali na Ukrajině.

Studium na vysokých školách mělo pro šedesátníky, jejichž osudy jsou předmětem této části studie, řadu společných tendencí. Primárně se jednalo o studium v době pozdního stalinismu, kdy školství na Ukrajině bylo poznamenáno válkou, což se projevilo především v absenci kvalitního profesorského sboru a přílišnou ideologizací vzdělání. Doznívající represe, kampaně proti kosmopolitům a údajným nacionalistům doplňovaly i beztak složitou situaci na univerzitách. Všechny tyto prvky napomáhaly k formování skeptického postoje mladých lidí vůči sovětskému zřízení, v tomto období se ale nejednalo o vyhraněně kritický nebo konfrontační postoj. Jisté prvky nonkonformismu se projevily u některých šedesátníků právě během studia na vysoké škole (I. Džuba, V. Symonenko, I. Svitlyčnyj, J. Sverst'uk), který byl místy propojován i s národnostní problematikou (V. Stus). Hlavním přínosem se ale stalo především formování jistého společenství stejně smýšlejících lidí a prvních literárních pokusů (V. Symonenko, V. Stus). V naprosté většině sledovaných případů se období studia stalo především obdobím sebevzdělávání, s ním spojené reflexe a hledání národní identity. Ve stejnou dobu se řada budoucích disidentů pohybovala ve stranických organizacích a svoje aktivity vyvíjela výhradně v rámci stranického systému (I. Džuba, I. Svitlyčnyj, I. Drač). Všechny tyto tendence platí i v případě těch šedesátníků, kteří pokračovali ve studiu v Moskvě (L. Kostenko, M. Vinhranovskij, I. Drač), i když v tomto případě byly do jisté míry modifikovány. Moskva nabízela uvolněnější prostředí ve smyslu národnostní problematiky, ale i obecně ideologického tlaku na vzdělání. Ve stejnou dobu sovětská metropole poskytovala rozsáhlé možnosti pro kulturní sebevzdělávání budoucích spisovatelů. Obecně lze shrnout, že studium na vysokých školách výrazně posílilo zájem šedesátníků o ukrajinskou kulturu a identitu, stejně tak jako poskytlo první osobní skeptické postřehy, co se sovětského systému týče. Zároveň se ale nejednalo o přelomové období s ohledem na postoje mladých lidí, spíše pouze o stanovení základu kritického myšlení, který je v pozdějším období zavedl do opozičních proudů vůči sovětskému systému.

Kapitola V. Stranickost a vnímání sovětského systému

5.1. Rané období

Příběh šedesátníků, jak již bylo uvedeno v předešlých kapitolách, je především příběhem individualit. Tuto skutečnost je nezbytné mít na paměti i při používání přístupu kolektivní biografie. Celkem jistě je možné pozorovat posun postojů jednotlivých šedesátníků od celkem loajálního vnímání sovětského zřízení v raném věku až k otevřené opozici vůči sovětskému systému, který se definitivně zformoval až v polovině šedesátých let. Zároveň je nutné mít na paměti, že i v rámci tohoto vektoru osobního vývoje se postoje jednotlivých literátů lišily – od upřímného soucítění se sovětským vedením Chruščovova typu (v případě Ivana Drače) přes jistou vizi nacionálního komunismu (Ivana Džuby) až k od začátku relativně skeptickému vnímání SSSR (Jevhen Sveršťuk) a nacionální vyhraněnosti a konfrontační rétorice od mladých let (Vasyl Stus).

Hannah Arendt ve své práci *Původ totalitarismu* zdůrazňovala, že v případě Sovětského svazu hrálo „ideologické zpracování“ obyvatelstva a propaganda důležitější roli než bezprostřední teror.⁴⁹⁵ Sovětský svaz byl za Stalinovy vlády nepochybně totalitním státem, který dbal na propagandu a výchovu svých občanů, nejinak tomu bylo i v době, kdy byl u moci Chruščov. Loajalita vůči režimu se zakládala na faktické kontrole výchovy a vzdělání mladých sovětských občanů od samého dětství. Za tímto účelem byl v Sovětském svazu rozpracován komplexní systém stranických organizací, do kterých se mladí lidé zapojovali od nejmladšího věku. Prvním stupněm stranické výchovy byly tzv. *okťabrjata*⁴⁹⁶ do kterých se hromadně zapojovali sovětské školáci již ve věku sedmi let. Dalším stupněm stranické výchovy mládeže bylo pionýrské hnutí. Nehledě na to, že po formální stránce měl probíhat „konkurz pro přijetí“ a vstup do pionýrské organizace měl být dobrovolný, realita poválečného Sovětského svazu byla taková, že po dosažení devíti až desíti let se sovětský žák stával pionýrem automaticky, až na drobné výjimky. Jak v případě tzv. *okťabrjat*, tak i v případě pionýrů se nepochybně jednalo o stranickou indoktrinaci mládeže, schůze těchto organizací byly navýsost ideologické a vyžívaly se v šíření oficiální propagandy.⁴⁹⁷ Zároveň

⁴⁹⁵ Анна АРЕНДТ, *Истоки тоталитаризма*. Москва 1996. s. 451–455.

⁴⁹⁶ Rusky „октябрята“, ukrajinsky „жовтенята“. V Československu od roku 1958 tzv. *Jiskry*.

⁴⁹⁷ Iuliia SKUBYTSKA, *It Takes a Union To Raise a Soviet: Children's Summer Camps As a Reflection of Late Soviet Society*. Dostupné online: <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4721&context=edissertations>. (11. 11. 2020).

se ale jednalo o organizace dětské, a tudíž jejich aktivity často nabývaly forem hry. Třetí stupeň, tzv. komsomol (Všesvazový leninský komunistický svaz mládeže), byl mládežnickou odnoží KSSS již se všemi patřičnými prvky: legitimacemi, sjezdy, stranickými schůzemi atd. Členem komsomolu se rovněž stával skoro každý sovětský školák po dosažení čtrnácti let a v organizaci mohl setrvat až do dosažení dvaceti osmi let, kdy nastával poslední stupeň – členství v KSSS anebo jejich republikových odnožích. Členství v komsomolu bylo jakousi přípravou pro členství ve straně a rovněž bylo naprosto nezbytné pro mladého člověka v SSSR, pokud chtěl budovat kariéru a využívat výhod profesního růstu.

Všechny tyto organizace formovaly stranický světový názor mladých lidí, jejich akce a schůze byly doprovázeny neustálým opakováním stranických rituálů a šířením politických informací. V tomto smyslu skoro každý sovětský občan procházel sovětskou ideologickou indoktrinací od nejmladšího věku až po dosažení dvaceti osmi let. Činnost těchto mládežnických organizací byla spojená s vysoce ideologizovaným vzděláním na školách a univerzitách.⁴⁹⁸ Takovým způsobem se mladí lidé nacházeli v jakémisi informačním vakuu a výjimkou nebyli ani mladí šedesátníci. Oficiální orgány za pomoci propagandy a politických informací formovaly přesvědčení o jednoznačné správnosti socialistického systému, ostře kritizovaly jiné „nepřátelské“ ideologie a konstruovaly koncept optimistické budoucnosti. Alternativním zdrojem informací pro děti mohla být rodina. Rodiče šedesátníků, kteří zažili kolektivizaci, represe i hlad ve třicátých letech, se ale často jednoduše báli vyjádřit kontroverzní tvrzení doma, jelikož děti by je mohly nechtěně prozradit na veřejnosti.⁴⁹⁹ Kromě toho zůstává otázkou, do jaké míry si samotní rodiče budoucích šedesátníků byli vědomi souvislostí sovětských zločinů ze třicátých let. V tomto smyslu rodina, pokud poskytovala jisté „skeptické pozadí“ pro kritické vnímání sovětského systému mladými lidmi, tak pouze ve velice omezené míře. Reflexe ohledně událostí třicátých let pro šedesátníky přišla až po roce 1956, tedy po částečném odhalení Stalinových zločinů.

Šedesátníci se v raném věku obecně nijak nelišili od svých vrstevníků. Postupně procházeli stejnými stranickými mládežnickými organizacemi jako jejich vrstevníci. Propaganda a stranická výchova i v případě budoucích opozičních aktivistů obecně dosahovala požadovaného efektu. Charakteristická je v tomto smyslu vzpomínka sestry Vasyla Stuse Marije, jak ve velice raném věku šesti nebo sedmi let Vasyl Stus na jedné školní sešlosti

⁴⁹⁸ Více v kapitole *Na vysokých školách*.

⁴⁹⁹ Rozhovor s Marijí Drač, Kyjev 25. 7. 2020.

z vlastní iniciativy vylezl na židli a vykřikoval hesla na podporu Stalina a Lenina.⁵⁰⁰ Celkem jistě si Stus jako dítě nebyl vědom významu hesel, která sám vyhlášoval, tato epizoda ale dobře dokládá atmosféru a vliv, který měla propaganda na budoucího lidskoprávního aktivistu. Strana byla dětmi vnímána jako něco samozřejmého, k jinému názoru ani neměli důvod. Tvrzení Marharyty Dovhaň, že na začátku padesátých let byli „nepochybně sovětskými lidmi“,⁵⁰¹ je celkem opodstatněné. Stranická propaganda a patřičná ideologizace veřejného života a školství nenechávala prostor pro pochybnosti. Kupříkladu i Jevhen Sverst'uk, který jakožto rodák ze západní Ukrajiny měl nejvíce prostoru pro formování vlastního názoru v porovnání s jinými šedesátníky, rovněž vzpomínal, že v dětství nějakou dobu nosil odznáček s podobiznou Lenina.⁵⁰²

Takové „stranické“ pozadí z dětských let se často promítlo v aktivní činnosti ve stranických organizacích v době studií na vysokých školách, tedy ve věku přibližně sedmnácti až dvaceti pěti let. V tomto smyslu lze skupinu osmi šedesátníků rozdělit do několika proudů. Někteří budoucí šedesátníci se upřímně a aktivně angažovali ve stranických aktivitách. Především to platí v případě Ivana Drače, Ivana Dzijuby a Ivana Svitlyčného. Ivan Drač se kromě samozřejmého členství v komsomolu stal také tajemníkem lokální organizace komsomolu v městečku Tetijiv. Ve svých aktivitách pokračoval i během služby v sovětské armádě, kde se zhostil funkce vedoucího politických informací, jinými slovy byl člověkem, který měl na starosti šíření stranické vize světa a společnosti. Velice podobně se odvíjela stranická kariéra Ivana Dzijuby, který již od třinácti let v lokálním komsomolu zaujímal stejnou pozici jako Drač. Již v tak mladém věku jako aktivista komsomolu objížděl vesnice na Donbasu s politickými přednáškami. Jakkoli zvláště by mohla vypadat situace, kdy třináctiletý kluk přednášel před shromážděním dospělých lidí, takovým způsobem Dzijuba získával důležité řečnické zkušenosti. Současně se budoucí literární kritik seznamoval s životem na vesnicích a všímal si, že realita všedního života a chudoby v poválečné Ukrajině se liší od stranických hesel, která sám propagoval na svých přednáškách. V tomto období se ale takové postřehy pro Dzijubu nestaly základem pro pochybnosti o straně, jeho aktivity byly celkem upřímné. Po nástupu na univerzitu se Dzijuba stal vedoucím komsomolu na univerzitě a tuto pozici využíval především jako možnost zapojit se do veřejného života. Po konfliktu na stranické konferenci v institutu v roce 1952, která byla popsána v předešlé kapitole, Dzijubova kariéra v komsomolu na vysoké škole skončila. I když jistě pochybnosti ohledně stranického řízení

⁵⁰⁰ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 22. 7. 2020.

⁵⁰¹ Rozhovor s Marharytou Dovhaň, Kyjev 3. 1. 2020.

⁵⁰² Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 125.

měl mladý Dzjuba již v padesátých letech, až do začátku šedesátých let světonázorově zůstával v diskurzu nacionálního komunismu a upřímně se snažil o vylepšení socialistického systému za pomoci vylepšení národnostní politiky strany.

Stejně se odvíjel vztah ke straně v případě Ivana Svitlyčného. Podobně jako Drač a Dzjuba, i Svitlyčného stranická angažovanost v mladém věku nasvědčuje tomu, že i tento budoucí literární kritik a stěžejní postava disidentského hnutí v mladém věku upřímně věřil ve stranická hesla a vykonával stranické funkce v komsomolu. Jeho spolužáci na univerzitě popisovali Svitlyčného, pokud ne jako aktivistu, tak minimálně jako velice poctivého člena stranické organizace na univerzitě, který vytvářel nástěnné noviny a účastnil se stranických schůzí a diskusí. Stejně tak rukopisy Svitlyčného, které se dochovaly v archivech, nasvědčují tomu, že až do konce padesátých let zůstával celkem upřímným stoupencem socialismu a stranické politiky sovětského vedení.⁵⁰³

Pokud tito tři budoucí šedesátníci vynikali nadprůměrnou stranickou aktivitou, u většiny jejich budoucích kolegů se jednalo o mnohem mírnější přístup ke stranické politice. Vasyl Symonenko, Lina Kostenko, Mykola Vinhranovskyj, Vasyl Stus, prošli všemi stupni mládežnických stranických organizací a byli členy komsomolu, Stuse nevyjímaje.⁵⁰⁴ Nějakou zvláštní aktivitu ve stranických organizacích v mladém věku ale nevyvíjeli. Ani ve svých memoárech, dobových denících nebo dopisech nikdo z uvedených šedesátníků nevěnoval stranickým aktivitám pozornost, lze tedy usoudit, že se těmito tématy výrazně nezabývali, stranické organizace byly samozřejmou součástí života mladých lidí a nevyvolávaly u nich žádné zvláštní (ani negativní, ani pozitivní) emoce. Nutno podotknout, že veškerá literární nebo kulturní činnost, které se spisovatelé věnovali, byla rovněž zaštitěná stranickými orgány. V tomto smyslu se jednalo o jistý způsob koexistence se sovětským stranickým systémem, který v tomto období nenabýval konfrontačních rysů. Jedinou výjimkou v tomto smyslu byl Jevhen Sverst'uk, který jako student Lvovské univerzity až do posledního ročníku odmítal vstoupit do komsomolu, což nasvědčuje tomu, že jeho opoziční postoj byl zformován v době studentských let. Nakonec ale i Sverst'uk přistoupil na tento kompromis a během posledního roku na univerzitě do komsomolu vstoupil. Důvod tohoto jednání sám vysvětloval jednoduše, absence členství v komsomolu by prakticky znemožnila další pedagogickou

⁵⁰³ Іван БАЖІНОВ, *Університетські роки Івана Світличного*. s. 72.

⁵⁰⁴ Osobní spis Vasyla Stuse. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Vasyla Stuse № 1148, složka 5.

kariéru. Proto se i Sverst'uk, přestože sám přihlášku neseřsal, v roce 1951 stal členem stranického komsomolu.⁵⁰⁵

Pozdějši tvrzení Jevhena Sverst'uka, že ředesátníci fungovali uvnitř „sovětského souřadnicového systému“,⁵⁰⁶ jelikož se jednalo o jediný možný způsob existence, a jejich aktivity byly soustředěny na snahu tento systém vylepřit, je nepochybně opodstatněné i řspravedlivé. Minimálně dva ředesátníci ze skupiny, která je předmětem této studie, Ivan Drač a Vasyl Symonenko, po členství v komsomolu postupovali dál po stranickém řebříčku a stali se i členy komunistické strany. Symonenko dokonce jako novinář v několika novinách ve městě Čerkasy měl v náplni práce politické informování a propagandu. Nakonec se většina ředesátníků stala členy Svazu spisovatelů sovětské Ukrajiny: Vasyl Symonenko, Mykola Vinhranovskij, Ivan Drač a Lina Kostenko. Tato koexistence se sovětským systémem byla pro spisovatele skoro nezbytnou podmínkou pro publikaci vlastních literárních textů.

Obecně lze tvrdit, že v raném věku ředesátníci nevnímali stranu nijak negativně nebo konfrontačně, naopak s řůznou mírou upřimnosti se systémem spolupracovali, i když jejich osobní nálady se již začaly odlišovat. Tato tendence se promítla zejména i u klíčové události, která měla dopad na vývoj generace ředesátníků – smrti Josifa Stalina v březnu 1953. Nehledě na to, že u některých ředesátníků se již začalo formovat kritičtější vnímání sovětského zřízení, Stalinova smrt byla v dobovém kontextu nastupující generací vnímána, pokud ne jako tragédie, tak alespoň jako důvod ke ztrátě jistoty ohledně budoucnosti.⁵⁰⁷ To rovněž nasvědčuje tomu, že ředesátníci se nacházeli pod výrazným vlivem stranické ideologie. Tento typ smýřlení se celkem zjevně projevil i v jejich literárních textech z jinořských let.

V nejranějšich textech ředesátníků se promítaly tradiční stranické motivy, které byly nezbytnou součástí stranické kultury a literatury socialistického realismu. Jednalo se především o opěvování strany a motivy internacionalismu. Jako typická ukázka takových textů může sloužit báseň, která se stala prvním publikovaným textem Ivana Drače, jenž byl otiřtěn v okresních novinách v roce 1951. V tomto jednoduchém textu patnáctiletý začínající básník shrnul všechny nejdůležitějši prvky socrealistického kánonu: konfrontační rétoriku,

⁵⁰⁵ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 123.

⁵⁰⁶ Євген СВЕРСТЮК, *Система радянських координат*. Dostupné online: <https://krytyka.com/ua/articles/systema-radyanskykh-koordynat>. (20. 3. 2020).

⁵⁰⁷ Více v kapitole *Generace ředesátníků*.

oslavu komunistické strany a zdůraznil vůdčí postavení moskevského centra. Báseň *My jsme pro mír!*⁵⁰⁸ zněla následovně: „Розцвітає мила Україна / Щастям повниться моя земля, / І працює радісна людина / В сяйві сонця, що зійшло з Кремля... / Боротьба за мир усіх єднає, / “Ми за мир!” – так каже увесь світ. / Нас ніхто-ніхто не подолає, / Хай вже скалить зуби Уолл-стріт. / Ми за мир! Так каже Україна. / Ми за мир! – всміхається дитя. / Ми за мир! – говорить вся країна. / Ми за мир, за щастя, майбуття!”⁵⁰⁹ Podobné stranické motivy se objevovaly i v raných publikovaných textech Symonenka, kupříkladu v *Čerkaské pravdě*⁵¹⁰ v dubnu 1955 vyšla následující Symonenkova báseň: „Куди б мене дороги не манили / і хто б мене звернути не хотів / у мене хватить розуму і сили / іти по тій, що Ленін заповів.”⁵¹¹ Jisté stranické motivy, i když v méně výrazné formě, se v ojedinělém případě promítly i v jednom z prvních publikovaných textů Vasyla Stuse v roce 1959. V jedné z básní publikovaných v *Literárních novinách* v prosinci 1959 bylo napsáno: „... Веди нас, партіє! Хай юність пломенить / Ми віддані життю, / І нам воздасться в славі.”⁵¹² V rukopisu V. Stuse původně místo slov „вед’ нас, strano“ stálo „вперед, kormidelníку“, definitivní verzi podle všeho upravili redaktori novin. Obsahově se ale tyto řádky výrazně neliší, jelikož „kormidelník“ v původní verzi básně je pravděpodobně aluze na Lenina.⁵¹³

Z hlediska národnostní politiky byl stěžejním internacionální diskurz socialistického realismu, který měl stvrzovat koncept bratrství sovětských národů. Tento prvek, i když pouze v ojedinělých případech, byl rovněž přítomen v rané tvorbě šedesátníků. Tento diskurz podpořil zejména Symonenko ve své básni z roku 1956, která oslavovala propojenost Ukrajiny s Ruskem: „... Ми піснею славим дзвінкою / Москву, і Урал, і Сибір, / Ми завжди, Росіє, з тобою / У битвах за щастя і мир.”⁵¹⁴ Ještě výrazněji tento motiv zněl v jednom raném textu Liny Kostenko, který poslala Tučynovi. Jednalo se o text napsaný v roce 1944, tedy zanedlouho po osvobození Kyjeva Rudou armádou, což výrazně ovlivňovalo vnímání kulturní i politické situace, jejichž nezbytnou součástí bylo právě oslavování bratrství sovětských národů. V jistém smyslu smazával patos vítězství národnostní

⁵⁰⁸ *Ми за мир.*

⁵⁰⁹ Іван ДРАЧ, *Ми за мир.* In: Людмила Тарнашинська (eds.), Іван Драч: Література, кінематограф, політика. Київ 2011. s. 58.

⁵¹⁰ Черкаська правда.

⁵¹¹ Василь ЯРЕМЕНКО (eds.), *Василь Симоненко: Спадщина у 2. томах*, т. 2, кн. 1. Київ 2008. s. 416.

⁵¹² Андрій МАЛИШКО, *Поезії Василя Стуса.* In: Літературна газета № 102, 12. 12. 1959.

⁵¹³ *Два місяці з життя Василя Стуса: Гайворонщина*, Dostupné online:

<http://n-slovo.com.ua/2018/01/11/два-місяці-з-життя-василя-стуса-гайвор>. (7. 1. 2021).

⁵¹⁴ Василь ЯРЕМЕНКО (eds.), *Василь Симоненко: Спадщина у 2. томах*, т. 2, кн. 1. s. 444.

rozdíly, vyvolával patos sovětského vlastenectví a kultivoval pocit internacionalismu. Jedná se o báseň Kostenko *Všichni jsme jako jeden* (1944)⁵¹⁵: „Як брату брат потиснули ми руки, / Росії ти, а я України син. / З тих пір не знали ми розлуки, / а як закрили сонце круки, / Ми в бій пішли всі як один.“⁵¹⁶ Nutno podotknout, že právě takové sovětské vlastenecké a „bratrské“ motivy rád a často používal samotný Tyčyna, jehož vliv na mladou Kostenko je i v tomto případě patrný. Na druhou stranu již v době prvních publikací vymizely texty tohoto typu z básnířčina repertoáru, jednalo se tedy především o bezprostřední reakci začínající spisovatelky na konec války.

Uvedené texty poukazují na skutečnost, že i budoucí opoziční spisovatelé se v mládí nacházeli pod výrazným vlivem dobového kulturního kontextu. Současně by ale nebylo správné definovat socialistický realismus jakožto hlavní diskurz jejich tvorby. Již v raném období se většina šedesátníků v různé míře vzdalovala oficiálnímu kulturnímu kánonu.

5.2. Kulturní opozice

Kritický přístup k sovětskému systému se u jednotlivých šedesátníků formoval postupně na základě subjektivního vnímání a reflexe různých událostí na zlomu padesátých a šedesátých let. Nepochybně stěžejním bodem se pro vnímání strany a sovětského systému pro nastupující generaci stal Chruščovův projev na XX. sjezdu KSSS v roce 1956, většina šedesátníků v tomto roce již dosáhla věku dvaceti let. Bez ohledu na to, zda se jednalo o oddané sympatizanty strany, nebo již spíše skepticky naladěné spisovatele, Chruščovova odhalení Stalinových zločinů vyvolala v sovětské společnosti kontroverzní reakci. Nehledě na to, že tajný projev vyvolal jistou nedůvěru ke komunistickému vedení obecně, je nutné podotknout, že současně v jistém smyslu měl i pozitivní dopad, jelikož Chruščovovo odhalení slibovalo lepší budoucnost. Především ale umožnil relativně svobodný prostor pro diskuzi, a tudíž i kritickou analýzu jednotlivých fenoménů sovětské reality.

Chruščovova snaha vyzdvihnout tezi o „návratu k leninismu“ a takovým způsobem oddělit kritiku Stalina od kritiky strany byla v případě šedesátníků částečně úspěšná. V Symonenkových denících, které jsou celkově pojaty v ironickém stylu, je o Stalinovi

⁵¹⁵ *Всі ми як один.*

⁵¹⁶ Osobní korespondence Liny Kostenko a Pavla Tyčyny. Centrální státní archiv-muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond 464, složka 8503.

jediná zmínka, kdy Symonenko vysvětloval synovi, že Stalin „vylezl na pomník“ a Stalinova „životní sláva se proměnila v posmrtnou hanbu“.⁵¹⁷ Ivan Drač naopak podotýkal, že po XX. sjezdu upřímně věřil „v souboj mezi zrádnými stalinisty a opravdovými leninovci“.⁵¹⁸ V tomto smyslu, nehledě na to, že Chruščovův projev v jistém smyslu podkopal důvěru v komunistické vedení, pro šedesátníky se obecně nestal jakýmsi zlomovým bodem ve vnímání sovětského stranického systému.

Na změnu postoje vůči sovětskému systému, formování opozice, a dokonce vnímání komunistické strany jako něčeho nepřátelského, něčeho, čemu je nezbytné čelit, měly výrazný vliv Chruščovovy rehabilitace a navrácení vězňů z gulagu, jazyková politika sovětského vedení, která byla šedesátníky vnímána jako diskriminační, posílení cenzury od konce roku 1962 a řada jednotlivých událostí, které byly šedesátníky vnímány jako nepřátelské vůči ukrajinské kultuře obecně a šedesátníkům jako zastupitelům nové kulturní generace zvlášť.

Rehabilitace odsouzených vězňů ze třicátých let měla na generaci šedesátníků dvojí dopad. Pokud pomineme sociální změny, se kterými se v důsledku rehabilitací potýkala sovětská společnost,⁵¹⁹ hlavní význam byl hodnotový a kulturní. Ivan Džuba podotýkal, že rehabilitace zejména popravených nebo odsouzených ukrajinských spisovatelů (i když opět pouze částečně) otevřela před šedesátníky nové horizonty, najednou se ukázalo, že odkaz ukrajinské kultury je mnohem bohatší a různorodý.⁵²⁰ Šedesátníci tak najednou měli na co navazovat a sami se začali považovat za jakési pokračování tradic ukrajinské kultury, za pokračovatele díla tzv. popraveného obrození, o jejichž existenci před zahájením rehabilitací měli pouze omezené znalosti. Tento nepochybně pozitivní impulz měl nakonec ale výrazný vliv na formování opozičních nálad. Kromě rehabilitací již popravených umělců se z gulagu totiž vraceli i přeživší spisovatelé generace popraveného obrození, se kterými mladí lidé ochotně komunikovali. Stěžejní postavou se v této propojenosti generací stal Borys Antonenko-Davydovyč, který měl na šedesátníky výrazný vliv zejména díky vyprávění o vlastní zkušenosti se Stalinovým terorem.⁵²¹ Postupně se právě zkoumání Stalinových zločinů

⁵¹⁷ Василь СИМОНЕНКО, *Щоденники*. In: Анатолій Ткаченко Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 542.

⁵¹⁸ Михайло ЗАГРЕБЕЛЬНИЙ, *Іван Драч: знамениті українці*. s. 19.

⁵¹⁹ Miriam DOBSON, *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime and the Fate of reform after Stalin's Death*. New York 2011.

⁵²⁰ Rozhovor s Ivanem Džubou, Kyjev 28. 12. 2018.

⁵²¹ Více ve druhé kapitole *Generace šedesátníků*.

stalo jedním z hlavních motivů aktivit šedesátníků a jedním z hlavních zdrojů jejich opozičních nálad. Na konci léta 1962 se skupina tří šedesátníků (V. Symonenko, A. Horská a L. Taňuk) vypravila bádát o Stalinových zločinech do městečka Bykivňa (dnes součást Kyjeva). Na místě mladí lidé odhalili hromadné hroby, ale i nepohřbené kostry, děti hrály fotbal s lidskou lebku.⁵²² Místní obyvatelé ujišťovali návštěvníky, že za války tady Němci nikoho nepopravovali, muselo se tedy jednat o další oběti Stalinova teroru. Návrh šedesátníků na ustanovení vyšetřovací komise v místní radě neprošel. Tato epizoda ale upevnila mladé lidi v přesvědčení, že sovětská vláda jim zatajuje skutečné rozměry Stalinových zločinů.

Zároveň se tyto události v postojích mladých lidí začaly postupně propojovat s národní otázkou. Tato skutečnost se zakládala na přesvědčení, že poprava ukrajinských spisovatelů ve třicátých letech byla záměrným zločinem sovětské vlády proti ukrajinské inteligenci, měla tedy nacionální motiv. Les Taňuk nakonec ve svých dobových denících v září 1962 konstatoval, že i jeho velký vzor, divadelní režisér L. Kurbas, byl popraven právě proto, že byl Ukrajinec a soudobou kulturní situaci zachytil v dichotomii „Ukrajinizace–Rusifikace. Svěbytný nebo provinční kulturní život.“⁵²³ Lze tedy konstatovat, že již v roce 1962 nálady mezi šedesátníky nabývaly jistých opozičních rysů ve vztahu k sovětskému systému.

Jazyková otázka byla jednou z nejdůležitějších rovin, která propojovala všechny šedesátníky nehledě na jejich politické názory, kulturní odlišnosti nebo dokonce etnický původ.⁵²⁴ Politika podpory ruštiny na úkor ukrajinštiny,⁵²⁵ a zejména reforma školství, která byla zavedena na přelomu let 1958 a 1959, byla spisovateli vnímána jako tlak na národní identitu Ukrajinců. To se promítlo nejenom v poznámce Taňuka ohledně rusifikace, ale kupříkladu i v postoji Vasyla Stuse. Na konci roku 1962 napsal dopis svému literárnímu mentorovi Andriji Malyškovi, ve kterém detailně popisoval dopady rusifikace na Donbas a tvrdě kritizoval stranické vedení za tuto politiku. Podle Stuse taková stranická politika spustila proces „prudké denacionalizace“ většiny Ukrajinců, pro které to byla „tragédie“ a „šilenství.“⁵²⁶ Postřehy o postupném tlaku na ukrajinštinu se dochovaly i v zápiscích jiných šedesátníků než Taňuka a Stuse, například v denících Iryny Žylenko.⁵²⁷ Zůstává sice otázkou, do jaké míry

⁵²² Лесь ТАНЮК, *Зі щоденника: з Аллою Горською та Василем Симоненком в Биківні*. In: Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 682–687.

⁵²³ Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том VI*. Київ 2006. s. 264.

⁵²⁴ Rozhovor s Ivanem Dzubou, Kyjev 28. 12. 2018.

⁵²⁵ Více v první kapitole *Tání*.

⁵²⁶ Osobní korepondence Andrije Malyška a Vasyla Stuse. Centrální státní archiv-muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Andrije Malyška № 22, složka № 419.

⁵²⁷ Ірина ЖИЛЕНКО, *Homo feriens*. s. 39.

byla rusifikace násilným procesem a do jaké naopak přirozeným procesem šíření internacionální politiky sovětského vedení uvnitř SSSR, je ale nepochybné, že šedesátníci tuto situaci vnímali jako křivdu.

Důležitým bodem bylo razantní posílení cenzury právě od konce roku 1962 po pověstných setkáních stranického vedení s inteligencí v prosinci 1962 a březnu 1963. Kromě kampaně proti „formalistům“, která byla fakticky zahájena po těchto setkáních, je důležité zmínit i jejich bezprostřední dopad na ukrajinské šedesátníky. Na první setkání prvního tajemníka strany s inteligencí, které se odehrálo v prosinci 1962 na Leninových horách, byli pozváni hned tři šedesátníci z Ukrajiny – Ivan Džuba, Ivan Drač a Mykola Vinhranovskij. Jednalo se o bezprostřední setkání mladých lidí s nejvyšším vedením sovětského státu, a tato událost sama o sobě měla nepochybně negativní dopad na vnímání strany z hlediska mladých spisovatelů. Lidový styl projevu Nikity Chruščova, který se tradičně nevyhýbal vulgarismům a brutálně napadal spisovatele, zajisté nenapomáhal růstu stranické autority. Na toto setkání detailně vzpomínal Ivan Džuba ve svém memoárech: tehdy ještě stále přesvědčený a ideový sovětský občan Ivan Džuba byl tímto chováním Chruščova nesmírně zklamán. Podle jeho slov si z tohoto setkání odnesli stejné pocity i Drač a Vinhranovskij: „Jediné, co jsme pociťovali, byl stud za to všechno, co jsme spatřili...“⁵²⁸ V jistém smyslu tedy samotný Nikita Chruščov svým chováním podkopával autoritu strany. Pokud ale zažili tuto zkušenost pouze tři ze skupiny šedesátníků, pak následná kampaň posílení cenzury, která následovala po Chruščovových setkáních s inteligencí, měla dopad na celou generaci šedesátníků. V tomto období si na cenzuru stěžoval Vasyl Stus,⁵²⁹ stejné postřehy ve svých denících popisoval Vasyl Symonenko.⁵³⁰ V roce 1963 byla přímo zakázána sbírka Liny Kostenko *Hvězdný integrál*. Chruščovova kampaň proti „formalistům“ nakonec vyústila ve veřejnou kritiku celé řady mladých spisovatelů: Drače, Kostenko, Vinhranovského i dalších.⁵³¹ Nakonec byly v roce 1964 již zakazovány některé akce Klubu tvůrčí mládeže. Ve stejném roce se odehrály ještě dvě stěžejní události, v hlavní budově Kyjevské univerzity byla zničena vitráž Ally

⁵²⁸ Іван ДЗЮБА, *П'ятдесят років тому...* Dostupné online: https://beta.dt.ua/history/p-yatdesyat-rokiv-tomu_.html. (1. 8. 2020).

⁵²⁹ Osobní korepondence Andrije Malyška a Vasyla Stuse. Centrální státní archiv-muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Andrije Malyška № 22, složka № 419.

⁵³⁰ Василь СИМОНЕНКО, *Щоденники*. In: Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 547.

⁵³¹ Григорій КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років*. Київ 2019. s. 35.

Horské⁵³² a za několik měsíců pak vyhořel oddíl ukrajinistiky Národní knihovny v Kyjevě, což bylo z hlediska studií ukrajinských dějin a kultury skutečnou katastrofou.⁵³³

Jednou z klíčových událostí pro vývoj šedesátníků a jejich vnímání sovětského systému byla smrt Vasyla Symonenka v prosinci 1963. Les Taňuk si dokonce do deníku poznamenal, že se smrtí Symonenka „byla etapa zvaná šedesátnictví ukončena.“⁵³⁴ Symonenkova smrt je dodnes předmětem diskuzí a různých interpretací mezi historiky.⁵³⁵ Básník sice zemřel na rakovinu ledvin, jisté okolnosti jeho smrti ale dodnes vyvolávají pochybnosti. Především se jedná o události na železniční stanici Smila nedaleko Čerkas, které se odehrály v září 1962. Symonenko byl podle očitých svědků bezdůvodně zadržen policií a noc strávil v policejním oddělení, kde byl brutálně zbit.⁵³⁶ Incident na železniční stanici výrazně poznamenal básníkův zdravotní stav, který se začal rychle zhoršovat. Po roce Symonenko zemřel v nemocnici. Mezi šedesátníky se rozšířilo přesvědčení, že Symonenkově smrti bylo možné zabránit, ale i že incident ve Smile byl aktem záměrného tlaku na básníka. Les Taňuk si do deníku rovnou zapsal, že „Symonenko byl zavražděn“,⁵³⁷ další šedesátníci trvali na tom, že se Symonenkovi nedostalo náležité zdravotní péče. Faktem zůstává, že se dodnes v archivech nepodařilo vypátrat dokumenty, které by svědčily o plánování zásahu proti Symonenkovi ze strany stranických orgánů nebo KGB, v dobovém kontextu se ale mezi šedesátníky Symonenkova smrt vnímala jako velká křivda zaviněná sovětským systémem. To vše nepochybně výrazně přispívalo ke kritickému vnímání sovětské reality jako celku.

Souhrn všech uvedených událostí nakonec vedl šedesátníky k přesvědčení, že se jedná o cílevědomou nepřátelskou politiku strany vůči ukrajinské kultuře. Na začátku šedesátých let se nárůst opozičních nálad promítl do menších konfliktů nebo konfrontační rétoriky. Les Taňuk byl vyloučen z komsomolu kvůli svým kulturním aktivitám, které podle stranických orgánů v Kyjevě měly „nacionalistický nádech“, Vasyl Symonenko se několikrát stal terčem kritiky kvůli svému příliš vyhraněnému postoji v národnostní otázce ještě během roku 1962, Mykola Vinhranovskij si dovolil otevřeně oponovat oficiální kritice na velkém shromáždění

⁵³² Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 112–125.

⁵³³ Ірина ЖИЛЕНКО, *Ното feriens*. s. 307–308.

⁵³⁴ Лесь ТАНЮК, *Щоденники, том IX*. Київ 2006. s. 2.

⁵³⁵ *Історична Правда з Вахтангом Кініані: резонансні вбивства – Симоненко*. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=P4hALmrlR68>. (11. 3. 2021).

⁵³⁶ Микола ХРИЧКО, *Василь Симоненко: я виступаю проти нової релігії*. Dostupné online: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/vasil-simonenko-ya-vistupayu-proti-novoyi-religiyi>. (11. 8. 2021).

⁵³⁷ Лесь ТАНЮК, *Щоденники, том IX*. Київ 2006. s. 2.

v budově Nejvyšší rady Ukrajiny v květnu 1963. Všechny tyto situace zajisté artikulovaly narůstající opoziční naladění, k otevřeným a rozsáhlým konfliktům ale mezi šedesátníky a sovětskou stranou nedocházelo. Svoji nespokojenost se stávající situací šedesátníci vyjadřovali především ve svých literárních textech. Klíčové uvedené události byly v různé míře reflektovány v literárních textech šedesátníků, přičemž jejich rétorika svědčí o narůstající nespokojenosti se stávajícím systémem.

V návaznosti na nálezy v Bykivni Vasyl Symonenko v prosinci 1962 napsal báseň *Na hřbitově popravených iluzí*⁵³⁸, která byla publikována v první sbírce po Symonenkově smrti v roce 1964 pod názvem *Proroctví 17. roku*⁵³⁹, což byl zřejmý zásah cenzury, jelikož v původních Symonenkových zápiscích tento titulek chyběl.⁵⁴⁰ Samotný text zněl následovně: „Гранітні обеліски, як медузи, / Повзли, повзли і вибилися з сил — / На цвинтарі розстріляних ілюзій / Уже немає місця для могил. / Мільярди вір зариті у чорнозем, / Мільярди щасть розвіяні у прах. / Душа горить. Палає лютий розум. / І ненависть регоче на вітрах. / Коли б усі одурені прозріли, / Коли б усі убиті ожили, / То небо, від прокльонів посіріле, / Напевно б, репнуло від сорому й хули. / Тремтять, убивці! Думайте, лакузи! / Життя не наліза на ваш копил. / Ви чуєте? На цвинтарі ілюзій / Уже немає місця для могил!“⁵⁴¹ Již v dobovém kontextu tato báseň vyvolávala kritiku z řad stranických kulturních činitelů⁵⁴², v pozdějších obdobích byl tento Symonenkův text jednoznačně interpretován právě jakožto kritika sovětské politiky.⁵⁴³

Důležitým motivem a rovinou, na jejímž základě bylo možné vyslovit svoji kritičnost vůči sovětské politice, zůstávaly otázky kolem Stalinova velkého teroru ze třicátých let. Mykola Vinhranovskij napsal báseň *Monolog roku 1937*⁵⁴⁴, Lina Kostenko pro zakázanou sbírku *Hvězdný integrál* připravila báseň, která obsahovala přímou kritiku Stalinových zločinů a teroru ze třicátých let, ve kterém zdůraznila nacionální podstatu Stalinových represí. Samotná

⁵³⁸ *Na цвинтарі розстріляних ілюзій.*

⁵³⁹ *Пророцтво 17го року.*

⁵⁴⁰ Анатолій ТКАЧЕНКО, *Палімпсести Василя Симоненка*, In: Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 19–70.

⁵⁴¹ Василь СИМОНЕНКО, *На цвинтарі розстріляних ілюзій.* In: Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 270.

⁵⁴² Роман КОРОГОДСЬКИЙ, *Брама світла: Шістдесятники.* s. 74.

⁵⁴³ Andriy M. CHIROVSKY, *The solitude: Symonenko Alone*, In: Vasyl Symonenko, *Granite Obelisks.* New Jersey 1975. s. 14.

⁵⁴⁴ Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Монолог 1937 року.* Samizdatová edice básní z archivu šedesátníků v Kyjevě. Fond Ivana Svitlyčného.

báseň, která byla na přelomu let 1963 a 1964 publikována v samizdatových edicích, zněla následovně: „Давайте чесно, / не кнопки ж ми й не педалі. / Що писав би Шевченко / в тридцять третьому, в тридцять сьомому роках? / Певно, побувавши в Косаралі, / побував би ще й на Соловках. / Загартований, заграгований, / прикиданий землею, снігами, кременем, / досі був би / реа / білі / тований./ Хоч посмертно, зате — своєчасно. / Звісило з трибуни блазенський ковпак / забрехуще слово. / Було так, було так, було так, було так... / А може, було інакше? «Чуєш, батьку? Чую, синку!..» / Пропадали ж люди ні за гріш. / Передсмертно лаявся Косинка. / Божеволів у тюрмі Куліш. / Курбас ліг у ту промерзлу землю! / Мовчимо. / Пнемося у багнет.“⁵⁴⁵ Kromě uvedení jmen popravených spisovatelů, kteří sice byli rehabilitováni, stále ale zůstávali pro sovětskou kulturní společnost kontroverzním tématem⁵⁴⁶, Kostenko jedno slovo zvýrazňuje ruštinou, a sice „včas“ – *svojevremenno*, čímž zdůrazňuje tragédii Stalinových zločinů, jež Chruščovovy rehabilitace můžou jen stěží napravit. Básnička tak zdůraznila i vlastní skeptický postoj vůči rehabilitacím ve smyslu snahy o nápravu historických křivd. Současně zpochybňovala stranickou verzi výkladu událostí Stalinova teroru otázkou „a možná to bylo jinak?“ stejně jako tezí o „lživém slovu, jež z tribuny svésilo svoji klaunskou čepici“ která naznačovala nedůvěru k proslovům, jež zněly z „oficiálních tribun“.

Básnickou formu oponování stranické kritice zvolil rovněž Mykola Vinhranovskij během vrcholící kampaně proti šedesátníkům – „formalistům“, kterou připravil a pronesl na vrcholu této kampaně na zasedání tvůrčí inteligence a kulturního stranického aktivu v dubnu 1963 v budově Nejvyšší rady USSR. Báseň zněla následovně „Hi! Цей народ із крові і землі / Я не віддам нікому і нізащо! / Він мій, він я, він — світ в моїм чолі, / Тому життя його і ймення не пропащі. / Ви чуєте? Це мій народ — як сіль, / Як хрест і плоть мого життя і віку, / І тому доля моя, щастя, біль / Йому належать звіку і довіку! / [...] / Не вам з оскіпленими душами в забралах / Його звеличують в фальшивих голосах. / Я — формаліст? Я наплював на зміст? / Відповідаю вам не фігурально / — Якщо народ мій числиться формально, / Тоді я дійсно дійсний формаліст!“⁵⁴⁷ Básník v tomto textu zdůraznil propojenost dvou hlavních motivů stranické kritiky, formalismu a nacionalismu:

⁵⁴⁵ Samizdatové vydání sbírky *Hvězdný integrál* v muzeu šedesátníků v Kyjevě.

⁵⁴⁶ Příkladem může být osobnost Lese Kurbase a akce KTM pořádaná k uctění jeho památky. Kurbas byl oficiálně rehabilitován v roce 1957, interpretace jeho díla byla i nadále kontrolována stranickými orgány. Akce KTM na uctění rehabilitovaného dramatika se potýkala zprvu s byrokratickými překážkami, po uskutečnění večera byl nakonec hlavní organizátor vyloučen z komsomolu právě kvůli „nacionalistické interpretaci“ odkazu Lese Kurbase. Více v kapitole *Kulturní aktivity*.

⁵⁴⁷ Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Хто і що є для мене незалежність України?* Dostupné online: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/hto-i-shcho-dlya-mene-nezalezhnist-ukrayini>. (11. 3. 2021).

„pokud můj národ je vnímán jen formálně, tak já jsem vskutku formalista“. Tímto Vinhranovskij poukázal na to, že nehledě na to, že oficiálně se jednalo o kritiku kvůli formalismu, opravdovým důvodem kritiky byly národní motivy v jeho tvorbě. Stejně tak se vůči této kritice vymezil, jelikož zněla od lidí s „falešnými hlasy“.

Všechny uvedené básně obsahují jisté prvky konfrontace s oficiálním diskurzem a vyjadřují jistou kritičnost vůči stranické politice. Obecně ale poetické texty nabízí možnosti pro různé interpretace, nejinak tomu je i v případě ukrajinských šedesátníků. Na rozdíl od básní, publicistické texty šedesátníků z doby konce tání již jednoznačně formují opoziční a antikoloniální diskurz. Za začátek konfrontace lze označovat rok 1964, kdy po zmíněném požáru v ukrajinské knihovně Jevhen Sverst'uk napsal text *Při příležitosti procesu nad Pohružalským*.⁵⁴⁸ Jednalo se o první text šedesátníků, který zaprvé otevřeně mluvil o ruském šovinismu v Sovětském svazu a zadruhé ztotožňoval ruský šovinismus se sovětským imperialismem neboli „rudým, bolševickým šovinismem“.⁵⁴⁹ Nehledě na to, že již zmíněné dřívější texty Taňuka nebo Stuse otevřeně mluvily o útlaku Ukrajinců podle nacionálního principu, právě Sverst'ukův esej poprvé definoval situaci z hlediska koloniálního diskurzu a sovětské zřízení obviňoval z kolonizační politiky na Ukrajině.

Ve svém textu Sverst'uk poukazoval na nesrovnalosti ve vyšetřování a na politické motivy žháře Pohružalského, jelikož bylo zapáleno sedmé patro knihovny, kde se nacházely právě knihy a rukopisy s ukrajinskou tematikou. Podle Sverst'uka tak byla upálena „část ukrajinské kultury, část ukrajinských dějin“.⁵⁵⁰ Eсей, na jehož začátku se autor detailně zabýval samotným faktem požáru a vyšetřování jeho příčin, pokračoval obecným zamýšlením nad politikou strany a samotného Chruščova v tom nejostřejším tónu: „V době, kdy se dějí věci, které by mohli závidět středověcí inkvizitoři, vrchní žvanil ze všech tribun hlásí, že u nás nejsou političtí vězňové, že ‚diktatura proletariátu‘ přerostla ve všenárodní demokratický stát. Pokud roubík v puse a tajemné ničení politických odpůrců je demokracie, tak co je tedy fašismus?“⁵⁵¹

⁵⁴⁸ Євген СВЕРСТІУК, *З приводу процесу над Погружальським*. Dostupné online: <http://ukrlife.org/main/evshan/kdb.htm>. (11. 11. 2020).

⁵⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁵⁰ Tamtéž.

⁵⁵¹ Tamtéž.

Od ryze politické roviny Sverst'uk pokračoval k národnostní otázce a stejně jako jiní šedesátníci se obracel k odkazu Tarase Ševčenka. Podle Sverst'uka byla v sovětské Ukrajině „vedena válka proti Ševčenkovi“.⁵⁵² Ve svém eseji Sverst'uk tvrdil, že „existuje zvláštní rozkaz přísně kontrolovat Ševčenkovy koncerty a večery, aby se držely v rovině hopaku, aby, nedej Bože, nezaznělo opravdové Ševčenkovo slovo a neprobudilo v někom myšlenku o Ukrajině“.⁵⁵³ Podle literárního kritika se jednalo o pokračování cenzurování Ševčenkova odkazu, které bylo zahájeno již v Ruské říši, a stejně jako se Ševčenka bál ruský car, bojí se ho „naši straničtí caristé“.⁵⁵⁴ Za vrchol tohoto procesu Sverst'uk označil zákaz tradičních oslav Ševčenkových dnů, které se každý rok konaly během výročí převozu básnickových ostatků na Ukrajinu. V roce 1964 byly tradiční oslavy pozastaveny místním komsomolem, podle Sverst'uka s odůvodněním, že chystaná velká manifestace by byla „urážkou velkého ruského národa“.⁵⁵⁵ Všechny tyto procesy byly podle Sverst'uka projevem panujícího ruského šovinismu a koloniálního postavení Ukrajiny uvnitř SSSR: „Ruský *velkoděržavný* šovinismus, stejně jako antisemitismus, byl již dávno v koloniálním impériu, nazývaném SSSR, rehabilitován. Útlak je veden v široké frontě a nejenom na Ukrajině, ale i v Bělorusku, Pobaltí, Zakavkazsku a ve Střední Asii postupují nejenom oficiálně, ale i tak jako Pohružalskyj, a ti, co stojí za ním [...] Šovinismus je všude – na vedoucích postech a v tajemných rozkazech, ale nesmí se o tom mluvit, jako by neexistoval. [...] Šovinismus vás škrtí, a vy se jenom klaníte jeho internacionální uniformě. On se vám vysmívá, a vy přísaháte lásku ‚velkému ruskému národu‘. [...] V očích našich utlačovatelů jsou lidé, kteří chápou velkou tragédii Ukrajiny, velezrádci.“⁵⁵⁶ Sverst'uk již otevřeně operoval slovníkem koloniálního diskurzu a ve své kritice sovětského systému se dotknul i „děsivého přísného potrestání“ skupiny kyjevských a lvovských právníků, kteří chtěli otevřeně promluvit o „koloniálním útlaku“ Ukrajiny na půdě Nejvyššího sovětu a OSN, což byla podle všeho narážka na tzv. kauzu právníků kolem Levka Lukjanenka ve Lvově ze začátku šedesátých let.

Konfrontace šedesátníků se sovětskou mocí pokračovala v následujícím roce, kdy se odehrála první veřejná demarše. Po premiéře filmu Sergeje Paradžanova *Stíny zapomenutých předků* 4. září Ivan Dzjuba otevřeně promluvil o perzekucích a zatýkání ukrajinské inteligence. V sále

⁵⁵² Tamtéž.

⁵⁵³ Tamtéž.

⁵⁵⁴ Tamtéž.

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ Tamtéž.

byl podpořen zejména Vasylem Stusem.⁵⁵⁷ Následně Džuba sepsal dopis stranickému vedení, který později vešel ve známost jako samizdatový esej *Internacionalismus nebo rusifikace?* ve kterém autor prohluboval koloniální diskurz nabídnutý Sverst'ukem v jeho textu z minulého roku.

Internacionalismus nebo rusifikace? se stal stěžejným textem rodícího se ukrajinského disentu. Jeho autor, Ivan Džuba, zamýšlel tento esej jako dopis nejvyššímu stranickému vedení a podle toho svůj text rovněž koncipoval. Džuba důsledně zdůraznil chyby stranické politiky v národnostní otázce, odvolával se na stranické autority z dvacátých let a samotného Lenina. Poukazování na to, že soudobá realita neodpovídá Leninovým zásadám, se stalo stěžejním principem Džubova textu. Leninova politika korenizace ve dvacátých letech se opravdu zakládala zejména na minimalizaci a odstranění hrozby ruského šovinismu.⁵⁵⁸ Tento přístup umožňuje definovat Džubou navržený diskurz jako nacionální komunismus, samotná rétorika ale odpovídá především koloniálnímu diskurzu. Eсей *Internacionalismus nebo rusifikace?* byl rozdělen do patnácti kapitol, které se zabývaly postavením Ukrajiny uvnitř SSSR a národnostní politikou obecně. Kromě úvodních obecných kapitol, ve kterých se autor věnoval základním principům národnostní politiky, internacionálnímu přístupu sovětské politiky a spolupráci mezi různými republikami, ke stěžejním částem Džubova díla patří: *Strašák ukrajinského buržoazního nacionalismu a realita ruského velkoděržaví a šovinismu jako hlavního nebezpečí při národnostním budování v SSSR; Rovnost faktická a rovnost formální; Ukrajinizace a její porážka; Rusifikace a mechanismy rusifikace.*

Obecnou politiku vyhlášenou Chruščovem pod názvem „splnutí národů“ Džuba přirovnával k asimilaci Ukrajinců a varoval před koloniálním základem této politiky: „Asimilace na základě jedné nacionální kultury je totožná s kolonialismem (protože předem zbavuje jiné národy hlavního principu rovnoprávnosti – rovnoprávného podílu na obecně-lidské kultuře, a odsuzuje takovou kulturu k příživnictví).“⁵⁵⁹ Právě hrozba takové kulturní kolonizace, kdy princip sovětského internacionalismu byl fakticky nahrazen postupnou rusifikací a kulturní asimilací Ukrajiny do Ruska, byla hlavním důvodem pro napsání Džubova textu. Základ tohoto problému se podle Džuby skrýval v tom, že strana v době Chruščova nedbala na

⁵⁵⁷ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 125–130.

⁵⁵⁸ Stanislav TUMIS, *Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního sovětského impéria za jeho vlády*. s. 164.

⁵⁵⁹ Іван ДЗЮБА, *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Dostupné online: <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf>. (14. 1. 2021).

Leninovo varování před ruským šovinismem, který se stal jedním z pilířů soudobé národnostní politiky. Projevy takového národnostního problému Dzjuba spatřoval i v urbanizaci a ve stěhování ruských stranických kádrů na Ukrajinu – ti se totiž netajili svým pohrdáním Ukrajinci. Literární kritik si na začátku kapitoly o ruském šovinismu položil otázku, zda již byl překonán kolonizační odkaz Ruské říše a odpověděl na ni následovně: „... dnes, zejména ve velkých městech, je velmi silná vrstva ruského měšťáctví, které je beznadějně vzdáleno tomu, aby se stalo nositelem sovětského internacionalismu, je ale duchovním dědicem ‚deseti generací kolonizátorů‘. Takové ruské měšťáctví se necítí přátelským hostem ani dobrým přítelem národů, mezi kterými žije, považuje se za vládce situace a za vyšší prvek. Pohrdá národy, mezi kterými se ocitlo. A místo toho, aby se zajímalo, studovalo a učilo se této kultuře, jazyku, dějinám atd. [...] takové měšťáctví nejenom že se neučí a nestuduje, ani se o ně nezajímá a nevynechá jedinou příležitost, aby je ponížilo, zneuctilo, vysmálo se jim.“⁵⁶⁰ Právě tento, ze své podstaty cizí až nepřátelský ruský prvek, však začal být z hlediska strany „polooficiálně vnímán jako nositel správných idejí, a pevnou oporou moci na úkor ‚místních““.⁵⁶¹

Z hlediska koloniálního diskurzu tedy Dzjuba jednoznačně definuje situaci jako kolonizační, kdy se ruský cizí a nepřátelský prvek prosazuje na úkor místního obyvatelstva a kultury, což je zaručováno stranickou mocí. Místní kultura se tedy nachází v podřízeném postavení. Tyto procesy byly zabezpečovány metropolí, tedy moskevským stranickým centrem. V kulturní rovině tento proces Dzjuba jednoznačně definoval jako „rehabilitaci koloniálního odkazu Ruské říše jako ‚předka‘ SSSR“.⁵⁶² Ivan Dzjuba ale nezůstával pouze u popisování obecných povrchních tendencí a poznámek, tento koloniální diskurz autor prohluboval i do praktické roviny. Jako hlavní nástroj utlačování Ukrajinců Dzjuba interpretoval jazykovou politiku. Literární kritik detailně rozebíral hlavní nástroje rusifikace, mezi nimiž jmenoval zejména následující faktory: oficiální život byl veden výhradně v ruštině; stranické schůze, zasedání komsomolu a odborů byly vedeny v ruštině; orgány hospodaření používaly skoro výhradně ruštinu; armáda se stala zdrojem rusifikace; vyučování na vysokých i středních školách bylo vedeno primárně v ruském jazyce.⁵⁶³ Právě fakticky podřadné postavení ukrajinštiny bylo

⁵⁶⁰ Tamtéž.

⁵⁶¹ Tamtéž.

⁵⁶² Tamtéž.

⁵⁶³ Tamtéž.

podle Dzijuby základem pro šíření fenoménu ukrajinofobie a pohrdání ukrajinskou kulturou.⁵⁶⁴

Dzijuba dobře chápal podstatu těchto tendencí; princip splynutí národů, kulturního útlaku i marginalizace ukrajinského jazyka měly za cíl maximální podřízení Ukrajiny Moskvě, a to především z hlediska hospodářství. Tento princip Dzijuba definoval jako „ultra-centralismus“ a jednu z podkapitol svého eseje pojmenoval *Ruský šovinismus jako ultra-centralismus*. Přechodem do ekonomické roviny, kterou Dzijuba detailně zkoumal v uvedené kapitole, autor fakticky převedl svůj text do klasického koloniálního diskurzu, ve kterém ekonomické vykořisťování hrálo základní roli. Z tohoto hlediska se kulturní kolonialismus stal jedním z nástrojů pro dosažení ekonomické nadvlády metropolitního centra v Moskvě nad Ukrajinou. Takovým způsobem Dzijuba ve svém eseji komplexně analyzoval a dokázal postavení Ukrajiny jako kolonie v rámci SSSR.

Přístup šedesátníků vůči sovětskému stranickému systému se vyvíjel postupně. Stejně jako v jiných případech se i postoj šedesátníků vůči straně formoval individuálně a měl subjektivní, osobní průběh. Zároveň vývoj vztahu k sovětskému systému a komunistické straně procházel v případě osmi šedesátníků podobnými etapami. Kromě rodinné výchovy mělo na formování jejich postoje v mladém věku výrazný vliv rovněž postupné zapojování budoucích šedesátníků do mládežnických stranických organizací – pionýru a komsomolu, což dosahovalo patřičného účinku. Někteří šedesátníci přitom vyvíjeli značnou aktivitu uvnitř těchto stranických organizací, zejména Ivan Dzijuba, Ivan Svitlyčnyj a Ivan Drač. Jedinou výjimkou v tomto smyslu byl Jevhen Sverstjuk, který ale později rovněž do komsomolu vstoupil. Postupné zapojování do literárního procesu bylo spjato s prohlubováním vztahu ke stranickým orgánům, zejména skrze Svaz spisovatelů (jehož členy se stali V. Symonenko, I. Drač a M. Vinhranovskij), ale i osobní vazby na spisovatele starší generace. Ani Chruščovův tajný projev v roce 1956 se nestal bodem zlomu, i když vyvolal mezi mladou generací jisté světonázorové kolísání. Za přelomové období lze považovat až začátek šedesátých let, kdy se seběhlo několik důležitých faktorů, které měly potenciál změnit názorové směřování mladých lidí: kritický posun v národnostní a zejména jazykové politice strany, pátrání po Stalinových zločinech ze třicátých let, ale i posílení cenzury. Souhrn těchto faktorů společně s několika konkrétními událostmi (požár v ukrajinské knihovně a zničení vitráže na univerzitě) posunul šedesátníky k přesvědčení, že politika strany je cílevědomě nepřátelská vůči ukrajinské

⁵⁶⁴ Tamtéž.

kultuře. K otevřeným protestům ale nedošlo, pro mladé spisovatele zůstávaly hlavním nástrojem protestů literární texty. První veřejné demarše proběhly až v roce 1965, o rok dříve byl ale publikován Sveršťukův text *Při příležitosti procesu nad Pohružalským*, který definoval politiku strany jako šovinistickou a analyzoval soudobou situaci na základě koloniálních kategorií, čímž předznamenal přechod šedesátníků do opozice, který se de facto odehrál již v následujícím roce současně s napsáním Dzubova textu *Internacionalismus nebo rusifikace?*

Kapitola VI. Kulturní aktivity

Literární aktivity jak jednotlivých osobností generace ukrajinských šedesátníků, tak i skupiny šedesátníků, která je předmětem bádání mé studie, jakožto relativně sourodého kulturního fenoménu, se neomezovaly pouze na publikační činnost a přípravu básnických sbírek. Každý z šedesátníků se aktivně zapojoval do kulturního procesu a veřejného dění. Nejčastější formou takových aktivit bylo pořádání literárních večerů, kulturologické expedice v různých částech Ukrajiny anebo veřejné projevy a vzdělávací přednášky o tématech ukrajinských dějin a soudobé kultury. Období do konce padesátých let lze vnímat především jako dobu individuálních aktivit šedesátníků, od počátku let šedesátých, kdy se postupně zformovalo společenství šedesátníků (především v Kyjevě, postupně se rozšířilo i do Lvova), je možné analyzovat jejich kolektivní činnost. Vzájemné seznamování šedesátníků ve většině případů proběhlo na přelomu padesátých a šedesátých let, společné kulturní aktivity byly fakticky započaty až v letech 1961 a 1962, kdy jejich postoje a vnímání sovětského zřízení již byly značně kritické. Proto i tyto společné aktivity měly, i když v různé míře a odlišné formě, jistý opoziční nádech, od prosazování alternativního nacionálně komunistického diskurzu až k otevřené konfrontaci se sovětským systémem.

Proces formování šedesátníků jakožto účastníků jistého kulturního proudu byl spjat s vývojem jejich individuálních kariér a profesního růstu. V případě všech osmi aktérů tohoto hnutí byl kariérní růst logicky spjat s přestěhováním do hlavního města sovětské Ukrajiny Kyjeva. Ivan Svitlyčnyj po absolvování studia na Charkovské univerzitě pokračoval v doktorském studiu v Institutu literatury Akademie věd v Kyjevě již od roku 1952. Od roku 1955 pracoval jako vedoucí oddělení kritiky v časopise *Dněpr*, později v časopise *Sovětská literární věda*. Velice podobně se odvíjela kariéra Ivana Dzjuby, který se po absolvování vyššího vzdělání na Pedagogickém institutu v Doněcku odstěhoval do Kyjeva, kde nastoupil na doktorské studium na stejném institutu jako Svitlyčnyj. O několik let později stejnou cestu absolvoval i Vasyl Stus, který se stal doktorandem na stejném institutu od roku 1963. V akademické kariéře pokračoval rovněž Jevhen Sverst'uk, který studoval jako doktorand na Institutu psychologie v Kyjevě, později se nakrátko přesunul do Poltavy a zpátky do Kyjeva se natrvalo přestěhoval v roce 1960 na pozvání svého přítele Ivana Brovka.⁵⁶⁵ Po dokončení studia na Literárním institutu v Moskvě se do Kyjeva na konci padesátých let vrátila Lina Kostenko, stejně tak v roce 1960 se přímo do Kyjeva z Moskvy přestěhoval Mykola

⁵⁶⁵ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 132.

Vinhranovskij a nastoupil na pozici scénáristy ve Filmovém studiu O. Dovženka.⁵⁶⁶ Ivan Drač již v Kyjevě pobýval jako student Kyjevské univerzity a na začátku šedesátých let začal pracovat v *Literárních novinách*. Jediným šedesátníkem, který se stěhoval v opačném směru, tedy z Kyjeva, byl Vasyl Symonenko. Po absolvování studia na Kyjevské univerzitě nastoupil na pozici novináře v novinách *Čerkaská pravda*.⁵⁶⁷ Se zbytkem svých kyjevských kolegů ale zůstával v neustálém kontaktu a v Kyjevě je často navštěvoval.

Zapojení šedesátníků do literárního procesu napomohlo jejich vzájemnému seznámení a sblížení. K bezprostřednímu seznámení budoucích šedesátníků docházelo v redakcích časopisů a na různých literárních schůzích. Významná byla zejména redakce časopisu *Vlast*⁵⁶⁸, kde od začátku šedesátých let pracoval Ivan Džuba a nějakou dobu rovněž Jevhen Sverst'uk. Tam se seznámili i s dalšími aktéry hnutí šedesátníků, Ivanem Dračem a Mykolou Vinhranovským.⁵⁶⁹ Postupně se propojujícím bodem staly byty Ivana Drače v Běloruské ulici (poté, co Ivan Drač začal studovat v Moskvě v roce 1962, Mykola Vinhranovskij se nastěhoval do jeho kyjevského bytu) a byt Ivana Svitlyčného v Umanské ulici, kde od začátku šedesátých let probíhala řada neveřejných diskusí a literárních čtení. Ivan Svitlyčnyj se postupně stal jakýmsi „mentorem“ šedesátníků a jeho byt byl považován za jistou podobu „neoficiální odnože“ Klubu tvůrčí mládeže (KTM).⁵⁷⁰ Avšak právě založení KTM *Sučasnyk* se stalo stěžejní událostí pro hnutí šedesátníků a samotný klub jim poskytl jakousi institucionální základnu pro jejich společné kulturní aktivity.

Založení KTM v Kyjevě se stalo logickým vyústěním hybridního uvolnění za Chruščovova tání. Na jednu stranu se jednalo o dobrovolné sdružení mladých intelektuálů a umělců, které jim poskytlo vlastní prostor pro další kulturní vývoj, na druhou stranu se i takovým způsobem režim snažil držet iniciativu intelektuálů pod kontrolou. Podle slov Ivana Džuby se jednalo o období, kdy mládež hledala možnosti veřejně projevit své zájmy, a proto živelně vznikala různá sdružení širokého, mimoprofesionálního, kulturního směřování, kde již existovala tendence k různým ideovým hledáním, a tudíž i „nepřesnostem“,⁵⁷¹ neboli k vlastní interpretaci kulturních a historických fenoménů. Jednalo se ale o krátké období, kdy se stranické vedení skutečně drželo politiky uvolňování, na druhou stranu bylo odhodláno takové postupné

⁵⁶⁶ Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Хто і що є для мене незалежність України?*

⁵⁶⁷ *Черкаська правда*.

⁵⁶⁸ *Вітчизна*.

⁵⁶⁹ Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?* s. 135.

⁵⁷⁰ Михайлина КОЦЮБІНСЬКА, *Мої обрії*, том 2. Київ 2004. s. 8.

⁵⁷¹ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 332.

rozvolňování i pevně řídit; organizace mládežnických klubů byla nástrojem, který umožňoval aplikovat takový přístup. Proto bylo komsomolu nařízeno chopit se iniciativy, kontrolovat tato sdružení a hnutí a nasměrovat je správným směrem.⁵⁷² Výsledkem takového kompromisu se stal i KTM. Tento kompromis byl, podle tvrzení italského historika Simone Attilio Bellezzy, snahou sovětského establishmentu nasměrovat kulturní aktivity generace lidí narozených ve třicátých a čtyřicátých letech ke spolupráci se sovětským režimem, jelikož ani strana, ani samotní tito lidé se v daném období nepovažovali za nepřátelské.⁵⁷³

Na úplném začátku šedesátých let, kdy byl klub založen, nálady mladých intelektuálů opravdu ještě nenabývaly konfrontačních rysů, proto byla taková podobná kompromisní kooperace se sovětským systémem přirozená. Důležitou roli v založení KTM sehrály komsomol a Svaz spisovatelů, zejména Tamara Hlavak⁵⁷⁴ a Volodymyr Pjanov⁵⁷⁵. Rozhodnutí o založení KTM bylo rovněž schváleno stranickým vedením. Kontrolou činnosti byla pověřena Jevhenije Čmychalo.⁵⁷⁶ Tyto skutečnosti pouze dokládají fakt, že se nejednalo o jakési opoziční sdružení alternativní kultury, všechny aktivity klubu byly posvěceny oficiálním schválením, činnost klubu se tedy měla kontrolovat příslušnými orgány. Realita ale byla taková, že mladí lidé v KTM tyto rámce nedodržovali a často se stávali terčem stranické kritiky, i když do roku 1964 se účastníkům těchto událostí dařilo udržovat jistou podobu kompromisu mezi stranickou vizí kulturních akcí a vlastním světonázorovým vývojem.

KTM se ale nakonec nestal oficiálním sdružením svazového typu v plném smyslu tohoto slova. Klub v podstatě zůstával volným sdružením mladých lidí, kteří využívali jeho zdroje a oficiálního postavení pro realizaci vlastní tvůrčí iniciativy. KTM neměl ani oficiální stanovy, ani striktní členství, sdružoval relativně mladé lidi napříč profesemi – na činnosti klubu se aktivně podíleli spisovatelé, výtvarní umělci, dramatici, ale i historici a vědci. Klub měl několik oficiálních sekcí – literární, divadelní, hudební a uměleckou, reálné aktivity KTM ale přesahovaly toto striktní vymezení. Již od začátku šedesátých let se jeho členové zaměřovali na zkoumání historických témat, popularizaci ukrajinské kultury, a zejména na

⁵⁷² Сергій БІЛОКІНЬ, *Клуб Творчої Молоді Сучасник (1960–1965)*. s. 11.

⁵⁷³ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 69.

⁵⁷⁴ Tamara Hlavak (1939–2016) byla stranická pracovnice, na začátku šedesátých let tajemnice ÚV LKSMU (komsomolu). V pozdějším období zastávala různé stranické funkce v Kyjevě.

⁵⁷⁵ Volodymyr Pjanov (1921–2006) byl ukrajinský sovětský novinář, na začátku šedesátých let redaktor časopisu *Vitčyzna*.

⁵⁷⁶ Сергій БІЛОКІНЬ, *Клуб Творчої Молоді Сучасник (1960–1965)*. s. 11.

kulturu a politický kontext Stalinových a sovětských zločinů ze třicátých let, což postupně vedlo ke vzniku protisovětských nálad.

Přesné datum založení KTM různí badatelé definují odlišně, za relativně pevný bod ale může sloužit zápis z deníku Lese Taňuka, který se stal prvním předsedou klubu, ze dne 8. března 1960, kdy si do deníku poznamenal, že proběhla první schůze klubu, který již „byl, v podstatě, založen“.⁵⁷⁷ Fakticky tedy KTM začal fungovat v první polovině roku 1960, vrchol jeho aktivity připadl na léta 1962–1964, kdy již některé jeho akce byly zakazovány, až do definitivní likvidace v roce 1965. I během tak krátkého období ale KTM stihl uspořádat celou řadu různých akcí: obecně vzdělávací přednášky o ukrajinské kultuře (Ivana Svitlyčného a Jevhena Sverst'uka), setkání se známými lidmi (kupříkladu Mykolou Amosovem nebo Jevgenijem Jevtušenkem) a vzdělávací expedice po Ukrajině. Hlavní činností ale zůstávalo pořádání literárních večerů, které propojovaly různé generace spisovatelů, zabývaly se propojením uměleckých a politických témat a měly velký ohlas v hlavním městě sovětské Ukrajiny. Mezi tyto nejdůležitější akce pořádané KTM patří večer věnovaný Lesu Kurbasovi v Říjnovém paláci v Kyjevě 14. května 1962, večer věnovaný Mykolu Kulišovi 23. prosince 1962, večer Vladimíra Majakovského 1. června 1963, večer Ivana Franka 8. června 1963 v institutu potravinového průmyslu, večer věnovaný Lesje Ukrajince 31. července 1963 (byl zakázán a konal se v jednom z parků v centru Kyjeva) a Ševčenkův večer 12. března 1964.

Již samotná jména lidí, kterým se věnovaly tyto večery, poukazují, jakým směrem se ubírala pozornost členů KTM – klasická ukrajinská kultura (Ševčenko, Franko, Ukrajinka) a generace popraveného obrození (Kurbas, Kuliš). Večer Majakovského byl v tomto smyslu spíše výjimkou a pomohl Klubu nabýt trochu více „internacionálního“ vyznění. Leitmotivem aktivit KTM zůstávalo sebevzdělávání a odhalování historických traumat a křivd napáchaných sovětským režimem na ukrajinské kultuře ve třicátých letech. Aktivity šedesátníků se pochopitelně neomezovaly na KTM a jeho členové aktivně rozvíjeli vlastní spisovatelské kariéry, které ale právě KTM propojoval. Od založení klubu lze mluvit, pokud ne o plnohodnotném „hnutí šedesátníků“, tak alespoň o jistém relativně sourodém kulturním fenoménu. Od začátku šedesátých let se šedesátníci aktivně zapojovali do různých kulturních aktivit: pořádaly společné literární večery v Kyjevě a Lvově, společně cestovali Ukrajinou s cílem shromažďování ukrajinského folkloru (především na západní Ukrajině), společně

⁵⁷⁷ Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том IV*. Київ 2006. s. 48.

zkoumali historická témata a za tímto účelem podnikali cesty do míst, kde mohly vystopovat stopy teroru ze třicátých let (návštěva v Bykivni). Právě tyto společné zájmy spolu s osobním přátelstvím formovaly šedesátníky jako kulturní fenomén.

Od svého založení KTM nabýval na významu postupně s pořádáním svých akcí. Taňuk jakožto první předseda klubu byl i jeho hybatelem. Stejně jako v případě jiných šedesátníků se postoje mladého divadelníka v tomto období odvíjela od oficiálně vyhlášeného kurzu „návratu k leninismu“, a jakési podoby nacionálního komunismu v kulturní politice.⁵⁷⁸ Tento diskurz se projevil i v činnosti klubu. Badatelé, kteří se věnovali studiu činnosti KTM, zdůrazňují, že aktivity členů KTM časem nabývaly výrazně nacionálních rysů.⁵⁷⁹ Literární večery KTM byly věnovány ukrajinským spisovatelům z generace popraveného obrození, L. Taňuk pořádal přednášky o ukrajinských dějinách za účasti J. Sverst'uka a M. Horbačova, nakonec se členové KTM aktivně podíleli na akcích v muzeu Ivana Hončara, ve kterém byla soustředěna snad největší dobová kolekce artefaktů ukrajinské lidové kultury.⁵⁸⁰ Zapojení nových členů, především skupiny výtvarných umělců kolem Ally Horské (paradoxně etnické Rusky) výrazně posouvalo KTM k nacionálním ukrajinským tématům, jelikož právě Horská důsledně oponovala kánonu socialistického realismu za pomoci prosazování nacionálního prvku ve svých uměleckých dílech.⁵⁸¹ Současně je ale nutné mít na paměti, že činnost klubu byla kontrolována stranickými orgány, což tento nacionální nádech klubových aktivit omezovalo podle socialistických pravidel. První dva roky od založení (1960–1961) se činnost klubu omezovala na pořádání menších literárních večerů a setkávání se spisovateli, které neměly ve společnosti velký ohlas. Jelikož předseda klubu se sám věnoval především divadelnímu umění, právě divadlo hrálo během prvních let existence klubu důležitou roli.⁵⁸² Dalším impulzem pro vývoj klubu i směřování jeho aktivit bylo zapojení umělců, malířů a grafiků do činnosti KTM, ke kterému došlo spontánně v březnu 1961, kdy na jedno ze zasedání přišli studenti uměleckých škol, zejména Alla Horská a Viktor Zareckyj, který se zanedlouho stal i předsedou klubu. První významné akce KTM se odehrály až v roce 1962, tedy v období, kdy se mezi šedesátníky prohlubovalo kritické vnímání sovětského systému, a nárůst zájmu o události třicátých let posiloval jejich opoziční nálady.

⁵⁷⁸ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 63.

⁵⁷⁹ Ku příkladu ukrajinský historik Serhij Bilokiň ve své knize *Клуб Творчої молоді "Сучасник" 1960–1965* nebo Simone Attilio Bellezza ve své studii *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*.

⁵⁸⁰ Сергій БІЛОКІНЬ, *Клуб Творчої молоді "Сучасник" 1960–1965*. s. 31.

⁵⁸¹ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 101-104.

⁵⁸² Tamtéž, s. 66.

První velká akce KTM se konala 14. května 1962. V hlavním sále Říjnového paláce se uskutečnil literární večer věnovaný uctění památky klíčové postavy popraveného obrození Lese Kurbase. L. Taňuk, který byl iniciátorem tohoto večera a osobně vnímal Kurbase jako svůj velký vzor, pozval do Říjnového paláce řadu Kurbasových kolegů z generace popraveného obrození a soudobých aktérů kulturního dění. Na večeru byli přítomni mimo jiné herec Vasyl Vasylo, rektor Charkovského divadelního institutu Dmytro Vlasjuk, herec Les Serďuk, herečka Natalija Užvij, manželka spisovatele Ostapa Vyšni Varvara Hubenko-Masljučenko, Kurbasův žák Marjan Krušelnyckyj nebo malíř Anatolij Petryckyj. Projevy účastníků se soustředily především na kritiku Stalinovy politiky, která se občas prolínala s kritikou soudobého dění v sovětské kultuře.⁵⁸³ Vystupující se současně drželi rétoriky, která záměrně opomíjela stranickost kulturního dění ve třicátých letech, kdy Kurbas dosáhl svého uměleckého vrcholu, a zdůrazňovala jeho přínos pro ukrajinskou kulturu. V jistém smyslu se jednalo o přístup, který byl pro šedesátníky charakteristický po celé období tání – zdůrazňování národní identity na úkor třídní sovětské identity. Jednalo se tedy o diskurz nacionálního komunismu, který byl sám o sobě jakousi reinterpretací nacionálního komunismu z dvacátých let, a tedy i oficiálního „návratu k leninismu“. Stejnou logiku šedesátníci sledovali i během dalších akcí KTM.

Kurbasův večer se však snad poprvé proměnil ve veřejnou a kolektivní manifestaci takového přístupu. Taňuk byl celou akcí KTM nadšen a další den ji označil za historickou událost.⁵⁸⁴ Rétorika, která zazněla na Kurbasově večeru, se stala terčem kritiky ještě v průběhu samotné akce, kdy místní zastupitelé strany označili celou akci za „antisovětskou propagandu“.⁵⁸⁵ Význam i kontroverzi této akce KTM si uvědomily i příslušné stranické orgány. Již 16. května bylo v Divadelním institutu, kde studoval Taňuk, svoláno rozšířené zasedání vědeckých rad pod vedením Maksyma Rylského. Na tomto zasedání Mykola Josypenko, který byl přítomen na pamětním večeru Kurbase, ostře kritizoval Taňuka pro jeho kontroverzní počínání. Následovalo rozšířené zasedání místního komsomolu a Kurbasovu večeru se začal osobně věnovat druhý tajemník ukrajinského komsomolu Borys Soldatenko. Vedení mládežnické organizace vnímalo literární večer pořádaný KTM jako „projev ukrajinského buržoazního nacionalismu“.⁵⁸⁶ Straničtí aktivisté požadovali odevzdání

⁵⁸³ Сергій БІЛОКІНЬ, *Клуб Творчої молоді "Сучасник" 1960–1965*. s. 47.

⁵⁸⁴ Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том VI*. s. 354.

⁵⁸⁵ Tamtéž, s. 356.

⁵⁸⁶ Tamtéž, s. 359.

nahrávek pořízených během večera, ale i jako samozřejmost vyloučení Taňuka z komsomolu.⁵⁸⁷ Nakonec byl Taňuk opravdu z komsomolu vyloučen i bez potřebného zasedání, pouze na základě rozhodnutí stranického výboru jako „iniciátor ideově nepřesného večera paměti režiséra O. O. Kurbase podle scénáře, který nebyl schválen ani městským výborem strany, ani rektorátem, ani stranickou organizací institutu“.⁵⁸⁸

O týden dříve se ve Lvově konala řada akcí za účasti dalších šedesátníků – Ivana Dzjuby, Mykoly Vinhranovského a Ivana Drače. Návštěva Lvova a zejména velká literární akce, která se konala v Ševčenkově aule Státní univerzity Ivana Franka, byla zorganizována za pomoci dvou klíčových postav kulturního procesu na západní Ukrajině, mladého básníka Dmytra Pavlyčka a rektora univerzity Jevhena Lazarenka.⁵⁸⁹ Setkání s básníky Ivanem Dračem a Mykolou Vinhranovským, které moderoval Ivan Dzjuba, se stalo významnou událostí, velká univerzitní aula byla zaplněná. Pokud se v Kyjevě KTM ve stejnou dobu věnoval především dějinám, tak večer ve Lvově byl věnován primárně soudobému kulturnímu dění. Ivan Dzjuba ostře kritizoval uznávané stranické spisovatele, zejména Ljubomyra Dmyterka, ale i obecnou stranickou politiku, která „si vážila loajality, ale uzavírala cestu před opravdovými talenty“.⁵⁹⁰ Bohdan Horyň, který byl přítomen v sále, svůj dojem z tohoto vystoupení popsal v rozhovoru poskytnutém pro tuto studii:

„Vystoupení Ivana Dzjuby, který prohlásil, že jsou před lidmi skrývány opravdové talenty významných básníků, spisovatelů a dramatiků a všelijak jsou propagována ubohá díla Kornijčuka, Dmyterka a dalších, v sále vyvolalo ovaci. Dzjuba vysoce ocenil naděje ukrajinské literatury – mladé básníky Vinhranovského a Drače, se kterými probíhalo toto setkání. Občanské motivy v díle mladých básníků zdůraznil Mychajlo Horyň. Profesor univerzity Ivan Dorošenko naopak ostře kritizoval přítomné básníky a zaútočil i na Dzjubův projev...“⁵⁹¹

Za tento nekonvenční přístup byl Dzjuba i jeho kolegové skutečně kritizován některými univerzitními profesory. Pozornost, které se těšili šedesátníci ve Lvově, neunikla stranickým orgánům; ještě během stále trvající prezentace se na setkání objevil i člen ÚV Komunistické

⁵⁸⁷ Tamtéž, s. 360.

⁵⁸⁸ Tamtéž, s. 369.

⁵⁸⁹ Rozhovor s Dmytrem Pavlyčkem, Kyjev 14. 7. 2020.

⁵⁹⁰ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 331.

⁵⁹¹ Rozhovor s Bohdanem Horyněm, Kyjev 13. 10. 2019.

strany Ukrajiny Ivanov, který měl kontrolovat průběh celé akce. V tisku se pak neobjevila ani jedna zmínka ohledně návštěvy kyjevských spisovatelů, podle všeho na rozkaz patřičných stranických orgánů.⁵⁹²

Dopad na literární proces ve Lvově však byl viditelný. Horyňův pozitivní dojem potvrzují i další účastníci tohoto setkání na Lvovské univerzitě.⁵⁹³ Paradoxně se jednalo o nečekanou událost pro hlavní město západní Ukrajiny, které bylo obecně považováno za tradičně více opoziční vůči sovětskému zřízení. Návštěva kyjevských literátů a seznámení s jejich nekonvenčními texty se stalo prvním viditelným impulzem pro naladění spolupráce mezi mladými spisovateli–šedesátníky v Kyjevě a ve Lvově. Tato spolupráce se prohlubovala zejména v letech 1964 a 1965, kdy Horyň společně s Ivanem Svitlyčným aktivně vyráběli samizdat.⁵⁹⁴

Nakonec se setkání spisovatelů neomezilo pouze na prezentaci literárních děl v Ševčenkově aule Lvovské univerzity. Další setkání s básníky se uskutečnilo následujícího dne v Domě architektů, básníci navštívili také město Drohobyč a podnikli i výpravu (společně s Lvovským básníkem–šedesátníkem Ihorem Kalyncem) do městečka Nahujevyči, kde se narodil Ivan Franko, tam si prohlédli místní muzeum Ivana Franka i jeho rodný dům. Všechny tyto aktivity byly pro šedesátníky charakteristické – nejenže propagovali novou ukrajinskou literaturu, kterou sami zastupovali, ale využívali i možností zkoumat dějiny ukrajinské kultury.⁵⁹⁵

Následující důležitou akcí šedesátníků, která byla nepřímou inspirována večerem Kurbase, se stala návštěva trojice šedesátníků (Lese Taňuka, Vasyla Symonenka a Ally Horské) v Bykivni nedaleko Kyjeva. Právě po večeru Kurbase se Taňuk dozvěděl, že v městečku Bykivňa se nachází hromadné hroby, jejichž odhalení se nestalo součástí politiky destalinizace a nebyly zahrnuty do oficiálních zpráv o Stalinových zločinech. Expedici se podařilo uskutečnit až na konci srpna 1962. Trojice šedesátníků na místě skutečně odhalila řadu neidentifikovaných hrobů, ale i lebky a kostry, které vůbec nebyly pohřbeny. Současně místní obyvatelé ujišťovali návštěvníky, že se nemohlo jednat o popravené za druhé světové

⁵⁹² Богдан ГОРИНЬ, *Не тільки про себе*. Київ 2016. s. 182–183.

⁵⁹³ Валерій ШЕВЧУК, *Він світільником був, що горів і світив*. In: Леоніда Світлична, Надія Світлична, (eds.), Доброокий: спогад про Івана Світличного Київ 1998. s. 229.

⁵⁹⁴ Михайло ГОРИНЬ, *Архітект шістдесятицького руху*. In: Леоніда Світлична, Надія Світлична, (eds.), Доброокий: спогад про Івана Світличного Київ 1998. s. 269.

⁵⁹⁵ Rozhovor s Ihorem Kalyncem, Lvov 30. 7. 2020.

války, jelikož Němci v tomto městečku nikoho nezavraždili. Taňuk se Symonenkem a Horskou usoudili, že se musí jednat o další nedokumentované oběti Stalinova teroru.⁵⁹⁶ Samotní šedesátníci se rozhodli zřídit vyšetřovací komisi pro zkoumání okolností svého odhalení a se stejným apelem se obrátili i na místní samosprávu. Jejich požadavku však nebylo vyhověno. Expedice do Bykivni byla velice důležitou součástí formování opozičních nálad mezi šedesátníky a mezi mladými spisovateli vyvolala šok.⁵⁹⁷ Současně se jednalo o nepřímé potvrzení, že sovětské vedení skrývá pravdu ohledně skutečného rozsahu Stalinových zločinů. Návštěva v Bykivni měla pro šedesátníky i KTM dlouhodobé důsledky, a stala se příčinou posílení tlaku na klub.⁵⁹⁸ Incident za účasti Vasyly Symonenka, kdy byl zbit policií méně než měsíc po návštěvě Bykivni, je dodnes některými historiky interpretován jako tlak na básníka právě v souvislosti s jeho pátráním po zločinech ze třicátých let.⁵⁹⁹ Návštěva Bykivni v každém případě odhaluje další rozměr občanských aktivit šedesátníků a výrazně posílila jejich i beztak již patrný zájem o generaci popraveného obrození, ale i obecně o události třicátých let.

Následující velký literární večer KTM byl věnován Mykolu Kulišovi. Uskutečnil se 23. prosince 1962 opět v Řijnovém paláci. Logika proslovů vystupujících se podobala těm, které zazněly na předešlém večeru věnovaném Kurbasovi. Většina řečníků se soustředila na popis Stalinových zločinů, což občas přesahovalo do kritiky soudobého kulturního dění. Pokud ale zastupitelé starší generace nezapomínali zdůrazňovat angažmá Mykoly Kuliše v komunistické straně, mladší generace naopak zdůrazňovala jeho přínos pro ukrajinskou kulturu a stranické rétorice se záměrně vyhýbala. Hlavním vystupujícím se stal Mykola Bažan. Nálada publika se výrazně projevila právě během Bažanova vystoupení. Taňuk si do deníku hned následující den zapsal: „Studenti mu málem znemožnili proslov. Jakmile řekl pár slov, kruté publikum začínalo skandovat: ‚Člověk stojí v hvězdném Kremlu, člověk v šedém vojenském plášti.‘⁶⁰⁰ Strašné!“⁶⁰¹ Jakožto proslov oficiálního spisovatele byl Bažanův projev držen v rámci stranické rétoriky. Bažan zdůrazňoval, že podstata veškerého Kulišova odkazu spočívala v „utvrzení nového života, utvrzení nového člověka, které mohlo

⁵⁹⁶ Лесь ТАНЮК, *Зі щоденника: з Аллою Горською та Василем Симоненком в Биківні*. In: Анатолій Ткаченко Дана Ткаченко (eds.), Василь Симоненко: Вибрані твори. Київ 2012. s. 682–687.

⁵⁹⁷ Григорій КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–1980 років*. s. 31.

⁵⁹⁸ Tamtéž.

⁵⁹⁹ *Історична Правда з Вахтангом Кініані: резонансні вбивства – Василь Симоненко*, Dostupné online na: <https://www.youtube.com/watch?v=P4hALmrlR68>. (20. 7. 2020).

⁶⁰⁰ Báseň Mykoly Bažana s těmito řádky oslavujícími Stalina byla publikována v roce 1931.

⁶⁰¹ Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том VI*. s. 843.

přijít pouze komunistickou cestou“,⁶⁰² a popraveného spisovatele oceňoval jako „jednoho z nejdůležitějších tvůrců socialistického realismu“. Nakonec se ale i Bažan dotkl oficiálně kontroverzních témat, když podotkl, že „právě tady, ve sklepení této budovy, byl Kuliš mučen“.⁶⁰³

Proslov předsedy KTM Taňuka vyzněl v celkově odlišném duchu. Taňuk rozebíral divadelní odkaz Mykoly Kuliše a zdůrazňoval Kulišův přínos jako zakladatele tradice ukrajinské tragikomedie a jeho spolupráci s Kurbasem.⁶⁰⁴ Druhou část svého proslovu pak Taňuk věnoval kritice soudobých literárních vědců, kteří podle Taňuka vulgarizovali Kulišův odkaz a dílo.⁶⁰⁵ Definici Kuliše jako komunisty se ve svém projevu vyhnul. Kontrast mezi proslovy Taňuka a Bažana na večeru Mykoly Kuliše jen symbolicky zdůraznil již existující odlišnost mezi oficiální interpretací ukrajinské kultury a tím, jak ji vnímala skupina šedesátníků. K otevřené konfrontaci do konce roku 1962 ještě nedocházelo, jednalo se o jistý kompromis a koexistenci dvou diskurzů, z nichž jeden zdůrazňoval stranický element a ten druhý naopak národní prvek.

Aktivita šedesátníků byly v následujícím roce podmíněny politickým kontextem. V prosinci 1962 a v březnu 1963 proběhla dvě setkání Nikity Chruščova s inteligencí, která měla za následek výrazné posílení cenzury a omezení kulturních aktivit. Současně lze období přelomu let 1962 a 1963 vnímat jako přechodné pro postoje šedesátníků, kdy jejich vnímání stranické politiky již bylo výrazně kritické.⁶⁰⁶ Za těchto okolností měly i následující aktivity šedesátníků výrazně konfrontační nádech.

Za podmínek posílení cenzury se šedesátníci začali věnovat vytváření samizdatu, což napomáhalo čím dál výraznějším propojení mezi opozičně smýšlejícími lidmi v Kyjevě a ve Lvově.⁶⁰⁷ Stěžejní postavou procesu vyhotovení samizdatu byl Ivan Svitlyčnyj, který se postupně začal věnovat i předávání samizdatových edicí na Západ.⁶⁰⁸ Hlavní aktivity šedesátníků v roce 1963 ale obecně pokračovaly v logice předešlých dvou let, tedy v pořádání literárních akcí na bázi KTM, jejichž charakter se ale postupně měnil. První velká akce KTM

⁶⁰² Микола БАЖАН, *Вступне слово на вечорі пам'яті Миколи Куліша*. In: Лесь Танюк, *Твори в 60-томах. Том VI*. s. 844.

⁶⁰³ Tamtéž, s. 843.

⁶⁰⁴ Лесь ТАНИЮК, *Слово на вечорі М. Куліша*, In: Лесь Танюк, *Твори в 60-томах. Том VI*. s. 846.

⁶⁰⁵ Tamtéž, s. 848–851.

⁶⁰⁶ Detailně v kapitole *Strana a vnímání sovětského systému*.

⁶⁰⁷ Rozhovor s Bohdanem Horyněm, Kyjev 24. 10. 2019.

⁶⁰⁸ Tamtéž.

v roce 1963, večer věnovaný památce Vladimíra Majakovského, byla uspořádána 1. června. Scénář večera připravil Ivan Džuba a v jistém smyslu se jednalo o odstup od logiky předešlých akcí, jelikož šlo o večer věnovaný ruskému spisovateli. Na druhou stranu uskutečnění tohoto večera dokládá kompromisní pozici KTM, který fungoval pod záštitou stranických organizací, a jeho vedení muselo jednat v rámci sovětského systému. Majakovský byl v tomto smyslu vhodnou postavou. Ivan Džuba se dílu Majakovského dlouhodobě věnoval z vědeckého hlediska, jeho disertační práce byla analýzou Majakovského odkazu. Současně se ani tento večer neobešel bez již charakteristického nacionálního motivu, kdy během večera zazněla i Majakovského báseň *Dluh Ukrajině*, jež obsahovala ostrou kritiku ruského vnímání Ukrajiny: „... a tak si říkám: soudruhu Moska, ne aby ses Ukrajině snad smál. Naučte se tento jazyk na vlajkách – na lexikonech nachových, – tento jazyk je majestátní a prostý: ‚Slyšíš, trumpeta zahrála, čas zúčtování nastal...‘“⁶⁰⁹ Jednalo se o jeden z prvních náznaků rusko-ukrajinského napětí v kulturní rovině. Z hlediska šedesátníků postupně nabývalo na významu a začalo být spojováno s národnostní sovětskou politikou, jež se fakticky proměnila na politiku postupné rusifikace menších národů SSSR.⁶¹⁰ Pro šedesátníky se v roce 1963 jednalo o logické pokračování jejich chápání nacionálního komunismu, který se postupně vyvíjel právě v tomto směru. Večer Majakovského měl úspěch, použití této „nevhodné“ básně si však všimli v orgánech komsomolu, za což bylo vedení KTM opět kritizováno, k větší konfrontaci ale na tomto základě nedošlo.

Důležitým ve smyslu změny přístupů šedesátníků se stal následující večer KTM, který se konal 8. června 1963 v Institutu potravinového průmyslu Mikojana a byl věnován uctění památky Tarase Ševčenka. Samotný večer se z hlediska proslavů vystupujících a dění na jevišti nezdál ničím zvlášť zajímavým,⁶¹¹ hlavní události se odehrály po jeho skončení. Pořadatelé připravili desítky pochodní a zorganizovali průvod ulicemi Kyjeva od pomníku Tarase Ševčenka k pomníku Ivana Franka, kde uspořádali demonstraci na podporu ukrajinské kultury. Tohoto „pochodňového“ průvodu v centru Kyjeva se zúčastnily desítky mladých lidí, ale i zastupitelů starší generace; Ivan Džuba, který se do akce rovněž zapojil, zdůrazňoval, že jejich počínání podpořil mimo jiné také Maksym Rylskij.⁶¹² Jednalo se v jistém smyslu o

⁶⁰⁹ Překlad Alexeje Sevruka.

⁶¹⁰ Viz. Taňukova poznámka v září 1962, kdy konstatoval, že národní politika v kultuře nakonec vyústila do dichotomie „rusifikace – ukrajinizace“, v níž se sovětská národní politika proměnila v de facto rusifikaci. Stejnou interpretaci o několik let později používal Ivan Džuba ve svém textu *Internacionalismus nebo rusifikace?*

⁶¹¹ Tamtéž.

⁶¹² Иван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 335.

spontánní akci šedesátníků, přičemž z pohledu sovětských zákonů byla nanejvýš pochybná. Samotní účastníci si toho byli dobře vědomi, Iryna Žylenko, jedna z účinkujících, konstatovala, že „bylo cítit, že jsme překročili dovolenou hranici“.⁶¹³ Právě kvůli tomuto pocitu solidarity na pomezí zákona tento průvod označila za „vůbec nejdůležitější akci KTM“.⁶¹⁴ Pozoruhodné na tom rovněž bylo, že kolemjdoucí Kyjevané označovali lidi v průvodu za nacionalisty,⁶¹⁵ čemuž se mladí lidé nijak nebránili, naopak většina účastníků měla na sobě ukrajinské lidové košile – vyšívanky. Průvod po večeru Tarase Ševčenka v jistém smyslu vyznačil další rozměr činnosti šedesátníků. Již se neomezovali pouze na literární diskuse a prosazování kulturního a politického konceptu nacionálního komunismu jako jakési teorie, začali se i reálně zapojovat do akcí, které se nenechaly svázat divadelním jevištěm nebo literárním klubem. Na druhou stranu by nebylo správné akci po Ševčenkovu večeru přeceňovat, jednalo se o událost, do níž se zapojilo několik desítek lidí. Zároveň ale tento večer byl první akcí, která neodpovídala sovětským zákonům, tedy o první projevy otevřené konfrontace se sovětským systémem. Tento nový rozměr aktivit šedesátníků se ještě viditelněji promítl na jejich další akci, večeru věnovanému Lesje Ukrajince, který se měl konat 31. července 1963.

Jedna z posledních akcí KTM symbolicky dokreslovala již faktickou existenci konfrontace mezi mladou generací spisovatelů a sovětskou mocí. Klub obdržel povolení pro pořádání literárního večera k uctění památky Lesji Ukrajinky 31. července⁶¹⁶ 1963 na letním jevišti v Marijinském parku v centru Kyjeva. Poté, co se příslušné orgány obeznámily se scénářem večera, svoje rozhodnutí odvolaly. Akce KTM byla naplánována jako jakási reakce a alternativa pro oficiální večer Lesji Ukrajinky, který se měl konat následující den, 1. srpna v Divadle ruského dramatu Lesji Ukrajinky v Kyjevě, přesně na padesáté výročí od úmrtí básničky. V tomto smyslu je možné konstatovat snahu šedesátníků o vytváření alternativního kulturního diskurzu nejenom v teoretické rovině, ale i v přímém smyslu tohoto slova, kdy KTM pořádal alternativní kulturní akce k oficiálním stranickým. Tento přístup prohluboval již existující dichotomii „sovětský, internacionální – ukrajinský, nacionální“.⁶¹⁷ Pokud

⁶¹³ Tamtéž.

⁶¹⁴ Ирина ЖИЛЕНКО, *Homo feriens*. s. 168.

⁶¹⁵ Tamtéž.

⁶¹⁶ Ivan Džuba ve svých vzpomínkách uvádí datum 31. srpna.

⁶¹⁷ S.A. Bellezza interpretuje tuto dichotomii jako „starý, byrokratický – mladý, intelektuální“ (Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 103), což se může zdát jako poněkud zjednodušená interpretace, jelikož, jak bylo uvedeno ve druhé kapitole, provázanost generací byla různorodá a zdaleka ne vždy konfrontační. Ideologické rozlišení na základě interpretování principu internacionalismu se zdá být přesnější definicí pro vyjádření této opozice.

v oficiální stranické interpretaci v době tání nabývala díla Lesji Ukrajinky až groteskních forem, kdy byla spisovatelka vykreslována jako bojovnice proti „buržoazním ideologiím“ a podporovatelka třídního boje,⁶¹⁸ z hlediska šedesátníků se jednalo především o jednu z nejdůležitějších představitelk národního ukrajinského obrození přelomu 19. a 20. století.⁶¹⁹ V tomto smyslu zdůraznila situace kolem večera Lesji Ukrajinky ještě jednou odlišnost šedesátníků od hlavních oficiálních proudů ukrajinské sovětské kultury. Samotné události zmiňovaného večera ale zvýraznily i výše popsany nový rozměr činnosti šedesátníků, tedy přesun do napůl legální činnosti a připravenost k otevřené konfrontaci se systémem, i když v pouze lokálním měřítku.

Mezi účastníky večera byli avizováni Lina Kostenko, Iryna Žylenko, Ivan Drač, večerem měl provázet Ivan Džuba. Mezi vystupujícími měl být také Mykola Vinhranovskij a Jevhen Sverst'uk. Poté, co se publikum společně s účastníky shromáždilo u divadla, jim bylo oznámeno, že je večer zakázán. Pořadatelé se ale odmítli podříditi. Ivan Džuba všechny odvedl do nedalekého Marijinského parku v centru Kyjeva, kde se večer uskutečnil za improvizovaných podmínek přímo v parku na lavičkách.⁶²⁰ Přivolaná policie se zprvu snažila účastníky přemluvit, následně pak znemožnila pokračování akce tím, že spustila hlasitou hudbu za pomoci reproduktorů. Navzdory těmto okolnostem účinkující pokračovali ve svých vystoupeních. V jistém smyslu se tedy jednalo o otevřené ignorování příkazů oficiálních orgánů, tedy i otevřenou konfrontaci se státní mocí. Nakonec události tohoto improvizovaného literárního večera měly dohru, která nepochybně nabývala rysů tlaku na mladou inteligenci. Iryna Žylenko byla propuštěna z práce a ve Svazu spisovatelů se probírala možnost vyloučení Ivana Džuby. Z časopisu *Vlast* byl totiž propuštěn již po setkání na Lvovské univerzitě.

Na konci roku 1963 se odehrála stěžejní událost pro celé hnutí šedesátníků, 13. prosince zemřel Vasyl Symonenko, podle oficiální zprávy na selhání ledvin. Ještě do konce roku jeho přátelé uspořádali pietní večer věnovaný Symonenkovu odkazu, který se uskutečnil v Kyjevském lékařském institutu. Mezi hlavní vystupující patřili jeho přátelé, literární kritici–šedesátníci Ivan Svitlyčnyj a Jevhen Sverst'uk. Svitlyčnyj nejenomže vyslovil jistou skepsi ohledně postupu režimu po XX. sjezdu strany, ale především se zaměřil na podstatu Symonenkovy tvorby: „Vasyl Symonenko vkročil do naší literatury společně s generací, která

⁶¹⁸ Федір КИРИЧЕНКО, *Велика поетеса України*. In: Літературна Україна, № 62, 2. 8. 1963.

⁶¹⁹ Євген СВЕРСТІУК, *На полі честі*. In: Літературна Україна, № 62, 2. 8. 1963.

⁶²⁰ Ірина ЖИЛЕНКО, *Homo feriens*. s. 173–174.

pocit'ovala zhoubnou atmosféru Stalinovy svévole, ale již se spojovala v boji za širší demokratické principy, pro lepší život svého národa. Vešel do literatury společně s generací, která se zosobňuje ve jménech Liny Kostenko a Ivana Dzjuby, Ivana Drače a Mykoly Vinhranovského a mnoha, mnoha dalších [...] My víme, že mezi námi nebylo a není básníka větší občanské odvahy, větší odhodlanosti a nekompromisnosti, než jakým byl Vasyl Symonenko.⁶²¹ Sverst'uk tuto tezi rozváděl – podle Sverst'uka spočívala podstata Symonenkovy tvorby v jeho soustředění se na člověka a principy humanismu. Pro zdůraznění této teze Sverst'uk citoval Symonenkovu báseň *Viš, že jsi člověk?*⁶²² Kromě toho podtrhl i jednu z dalších hlavních tendencí Symonenkova díla, a sice snahu vidět řadového člověka, „kolchozníka“ na pozadí kosmické éry.⁶²³ Právě v tomto svém proslvu Sverst'uk zavzpomínal na již zmíněnou epizodu, kdy se během literárního večera v Černovicích Symonenko svérázně ohradil proti obvinění z nacionalismu.⁶²⁴

Proslovy stěžejních postav šedesátníků na pamětním večeru Symonenka byly proneseny v tradičním a již nejednou zmiňovaném diskurzu, který se dá označit jako nacionální komunismus. Oba šedesátníci sice ve svých proslovech přeci jenom nechávali jisté prvky oficiálního diskurzu, hlavní důraz byl ale kladen na národní identitu a humanistické principy Symonenkovy tvorby. Jednalo se o již tradiční postup v rámci akcí KTM, tedy jakési manévrování uvnitř oficiálních rámců, současně ale zdůrazňování národnostní podstaty tvorby šedesátníků. Neustálé opakování těchto tezí ve spojitosti s konfrontačním chováním na výše uvedených akcích nakonec vyústilo v řadu zásahů, které měly zřejmé rysy tlaku na účastníky akcí KTM.

Již v lednu 1964 byla rozehnána rada KTM, hlavní představitelé klubu byli pozváni na zasedání ÚV komsomolu, kde jim bylo oznámeno, že jejich služeb už nebude potřeba⁶²⁵ a KTM bude kontrolován nově zřízenou komisí, která se bude skládat ze stranických aktivistů. Jednalo se o jeden ze zlomových bodů v činnosti KTM, kdy se klub de facto ocitl pod vedením nových lidí, což vedlo k jeho zániku v průběhu následujícího roku. O dva měsíce později si Univerzita Tarase Ševčenka objednala u Ally Horské vitráž *Ševčenko* ke

⁶²¹ *Виступ Івана Світличного на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті у грудні 1963 року.* In: Український Вісник, № 4, 1971. s. 76.

⁶²² *Ти знаєш, що ти людина?*

⁶²³ *Виступ Євгена Сверстюка на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті у грудні 1963 року.* In: Український Вісник, № 4, 1971. s. 81.

⁶²⁴ Tamtéž.

⁶²⁵ Ірина ЖИЛЕНКО, *Homo feriens.* s. 239.

150. výročí jeho narození. Horská tuto vitráž vytvořila s dalšími umělci z KTM Halynou Sevruk, Ljudmylou Semykinou, Halynou Zubčenko a Opanasem Zalyvachou. Po tom, co bylo dílo instalováno nad hlavním vchodem do univerzity, vzbudilo značnou pozornost veřejnosti. Byla svolána zvláštní stranická komise pro posouzení tohoto díla, která nakonec dospěla k závěru, že vitráž je „ideově nepřátelská a hluboce cizí principům socialistického realismu“.⁶²⁶ Horská a Semykina byly vyloučeny ze Svazu umělců a vitráž zničena.⁶²⁷ Nejednalo se o ojedinělý případ tak přísné cenzury – ve stejnou dobu byly ve vestibulu hotelu Dnipro zničeny obrazy Halyny Zubčenko. Následoval požár v Národní knihovně v Kyjevě, který definitivně posunul šedesátníky do opozice. Sepsání samizdatového eseje *Příležitosti procesu nad Pohružalským* v roce 1964, ve kterém jeho autor Jevhen Sverst'uk poprvé operoval s kategoriemi koloniálního diskurzu, lze považovat za zásadní bod ve formování opozice a následně ukrajinského disentu.

Začátek kolektivních aktivit šedesátníků lze odvozovat od založení KTM a rozvíjení jeho činnosti v letech 1962 a 1963. Aktivity klubu stejně jako i další kolektivní činnost šedesátníků v tomto období nabývaly různých forem, ale zakládaly se především na dvou stěžejních tématech – zkoumání Stalinových zločinů ze třicátých let (což logicky navazovalo na odkaz generace popraveného obrození) a zdůraznění národní identity. Jednalo se o stále pokračující kooperaci a koexistenci se sovětským systémem – zaprvé akce KTM byly zastřešeny stranickými organizacemi (zejména komsomolem), zadruhé samotná rétorika účinkujících šedesátníků, i když byla často konfrontační, se stále pohybovala v jistých mezích. V praxi tento diskurz znamenal, že ve svých veřejných projevech se šedesátníci vyhýbali stranické rétorice, zejména i v interpretaci odkazu popraveného obrození se nevěnovali stranickému pozadí, naopak zdůrazňovali nacionální původ tvorby popravených ukrajinských spisovatelů. Takový přístup vyústil právě v diskurz nacionálního komunismu, tedy zvýraznění národní ukrajinské identity na úkor identity třídní, sovětské. Od začátku roku 1963 se tento přístup začal postupně proměňovat a nabyl výraznějších opozičních rysů, což bylo dáno politickým kontextem, posílením cenzury i tlaku na bezprostřední aktéry hnutí šedesátníků. Hned v průběhu několika akcí (průvod po večeru Tarase Ševčenka a zejména večer Lesji Ukrajinky) se šedesátníci dostali do konfrontace se sovětskými zákony, tentokrát se nejednalo o konstruování alternativního teoretického kulturního diskurzu, ale o

⁶²⁶ Мар'яна ШЕВЄЛІЄЛА, *Алла Горська – вбита за любов до України*, Dostupné online: <https://uain.press/blogs/alla-gorska-vbyta-za-lyubov-do-ukrayiny-1081487>. (1. 8. 2020).

⁶²⁷ Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. s. 112–125.

bezprostřední konfrontaci se stávajícími sovětskými pořádky. (Anti)koloniálních rysů činnost šedesátníků začala nabývat až v roce 1964, kdy po řadě represivně-cenzurovaných zásahů státní moci již větší kolektivní akce nebyly možné. Tento diskurz se za těchto okolností promítl především v samizdatových textech. Veřejný a kolektivní projev nesouhlasu se státní politikou se uskutečnil až v září 1965 na premiéře filmu *Stíny zapomenutých předků*.

Kapitola VII. Mezi sovětskou a ukrajinskou identitou

Dějiny Sovětského svazu od jeho založení ve dvacátých letech až do pádu v roce 1991 byly doprovázeny určitou snahou o formování jisté podoby homogenní sovětské kultury, a tedy i sovětské, třídní, nadnárodní identity, tj. snahou o formování nového sovětského člověka – *homo sovieticus*. Tento proces nabýval různých forem a byl protlačován s různou mírou stranického úsilí. Taková vize vyžadovala překonání různých typů identit sovětského občana (náboženské, kulturní, nacionální), přičemž právě národní identita byla nejvýraznější překážkou pro dosažení cíle sjednocení sovětských občanů a sovětských národů v jeden relativně homogenní celek. V různých obdobích byly pokusy o překonání národní identity vedeny pod různými hesly, od Stalinova „přátelství národů“ přes Chruščovovo „slijanije (splynutí) národů“ až k Brežněvově éře, kdy dominoval pojem „sjednocení národů“, a nakonec v roce 1976 generální tajemník prohlásil, že již bylo dosaženo stanoveného cíle formování sovětského národa.⁶²⁸ Z hlediska národnostní politiky byla taková tendence obecně definována jako internacionalismus.

Utopický model sovětské „spravedlivé“ společnosti vyžadoval nový typ člověka, budovatele komunistické budoucnosti. Jakkoli nereálně by mohl znít takový cíl, podle oficiální stranické rétoriky se opravdu mělo jednat o nového lidského jedince *homo sovieticus*, který byl v roce 1974 označen za „nový, vyšší typ člověka“.⁶²⁹ Ideální model jedince *homo sovieticus* měl stát na několika základních pilířích. Obecně se historikové shodují na tom, že základní rys takového člověka spočíval v jeho celkové inkorporaci a podřízení se státu.⁶³⁰ Oddanost stranickým ideálům byla naprosto nezbytným rysem občana nového typu.⁶³¹ Na tuto charakteristiku navazoval další rys – přesvědčení o vlastní nadřazenosti, výlučnosti postavení v novém světě a převaze nad představiteli nepřátelských „buržoazních ideologií“.⁶³² Jelikož jedním z klíčových bodů sovětské doktríny bylo budování nové komunistické společnosti, nepochybně se muselo jednat o člověka pracujícího, neboť práce každého člověka byla jeho osobním přínosem na cestě ke komunismu. Na těchto základech se měla budovat identita sovětského občana, který se měl povznést nad všechny své jiné identity – národní, náboženskou, kulturní atd. Ústředním bodem se pro sovětského občana měla stát oddanost

⁶²⁸ Михаил ГЕЛЛЕР, *Машина и винтики: история формирования советского человека*. Лондон 1985. s. 9.

⁶²⁹ Tamtéž, s. 25.

⁶³⁰ Юрий ЛЕВАДА (eds.), *Советский простой человек: Опыт социального портрета на рубеже 90-х*. Москва 1993. s. 15.

⁶³¹ Tamtéž, s. 17.

⁶³² Tamtéž.

vládnoucí straně a přejímání její rétoriky i rozkazů. Ideálního modelu *homo sovieticus* nikdy nebylo dosaženo, což již v osmdesátých letech uznali i ve vedení SSSR.⁶³³

Různí badatelé, kteří se věnovali zkoumání fenoménu sovětského člověka, konstatovali, že sovětská realita se výrazně rozcházela s teoretickými zásadami tohoto konceptu. Ruský historik Michail Geller ještě v době existence SSSR shrnul hlavní rysy sovětské politiky ohledně formování identity do následujících bodů: přesvědčení o své výlučnosti a oddanost stranickým ideálům; represivní aparát, který má za úkol kontrolu loajality vůči straně, tedy étos strachu; étos práce jako budování komunismu; role školy a výchovy jako stranické indoktrinace; rozsáhlá korupce jakožto definující rys všedního života sovětského člověka.⁶³⁴ Ruský sociolog Jurij Levada na začátku devadesátých let tento koncept rozvíjel a přidal další rysy, jako respektování sovětské hierarchie, tedy bezvýhradné uznávání správnosti stranické politické linie, ale i imperiální základ sovětského státu, který se promítal i do identity sovětského jedince.⁶³⁵

Nehledě na to, že lidský jedinec v sobě propojuje řadu identit, ve smyslu formování nadnárodní sovětské identity bylo pro stranické vedení nepochybně nejsložitějším problémem vymazání národní identity v menších republikách SSSR. Právě konflikt mezi národní (v případě mé studie tedy ukrajinskou) a třídní sovětskou identitou byl klíčový pro dosažení relativně homogenní společnosti. Na rozdíl od nadnárodní sovětské identity, která se zakládala na ideologii a měla být člověkem přijata na základě politického přesvědčení a stranické doktríny, identita národní je v člověku zakořeněna mnohem hlouběji. Britský sociolog Anthony Smith ve svém klasickém díle *National Identity* definoval hlavní rysy národní identity a rovněž zdůrazňoval specifika takové identity pro národy východní Evropy. Podle Smitha se ve východní Evropě národní identity zakládají především na společné vizi „rodného kraje“, společného původu (společných dějin), tradic a kultury.⁶³⁶ Americký sovětolog Ronald Suny zdůrazňoval, že pocit sounáležitosti k jedné skupině se může zakládat na takových proměnlivých elementech jako jazyk, náboženství, stravování, výchova dětí atd.⁶³⁷ Názory těchto badatelů se tak shodují v tom, že pro národní identitu národů

⁶³³ Михаил ГЕЛЛЕР, *Машина и винтики: история формирования советского человека*. s. 9.

⁶³⁴ Tamtéž, s. 101–189.

⁶³⁵ Юрий ЛЕВАДА (eds.), *Советский простой человек: Опыт социального портрета на рубеже 90-х*. s. 21.

⁶³⁶ Anthony D. SMITH, *National Identity*. Penguin Books 1991. s. 11.

⁶³⁷ Ronald Grigor SUNY, *The Contradictions of Identity: Being Soviet and National in the USSR and After*. In: Mark BASSIN, Catriona KELLY (eds.), *Soviet and Post-Soviet Identities*. Cambridge 2012. s. 17–36.

východní Evropy (a tedy i pro ukrajinskou národní identitu) jsou klíčovými často iracionální prvky, které lze shrnout pod pojmem „kultura“, která zahrnuje jazyk, tradice, dějiny atd. Překonat rozpor mezi těmito dvěma typy identit se pokusil již J. Stalin, když v roce 1935 vyhlásil univerzální heslo pro sovětskou kulturu ve znění: „národní formou, socialistická obsahem“. Stejně heslo bylo v mírně pozměněné formě aktualizováno i v době Chruščovova tání, reálně se však jednalo o velice komplikovaný problém.

Podle Levady se od začátku jednalo o neřešitelnou situaci: „*Homo sovieticus* byl geneticky frustrován již ze své podstaty, protože měl před sebou neřešitelnou otázku volby mezi vlastní etnickou a superetnickou identitou.“⁶³⁸ Jelikož sovětské vedení nikdy přímo nezakázalo národní jazyky ani kultury (naopak, v různých obdobích se těšily různé, alespoň navenek vyhlášené podpoře), sovětský člověk v sobě nezbytně propojoval minimálně dvě identity – národní a sovětskou. Tím se formovala jakási „hybridní“ identita a bylo již na každém jedinci, co převažovalo – oddanost stranickým heslům, nebo pocit vlastní etnické nebo národní identity. Tento konflikt identit nakonec často nabýval (i v případě ukrajinských šedesátníků) forem jakési hybridní podoby kultury i identity nacionálního komunismu, která se snažila propojit tyto dva, ze své podstaty protichůdné přístupy.

Konflikt mezi národní a nadnárodní identitou v Sovětském svazu měl ale ještě jeden velice důležitý rozměr, a sice že se s prosazováním třídní identity, politiky internacionalismu a přátelství národů *de facto* prováděla politika rusifikace a faktické prosazování ruské kultury na úkor kultur menších národů sovětského impéria. J. Levada tuto imperiální podstatu Sovětského svazu shrnul v následujícím tvrzení: „Sovětský stát přejal od Ruské říše princip transnacionální organizace, která se opírala o odpovídající elitu (ruskou nebo rusifikovanou). [...] Ve ‚standartním‘ hodnotovém systému byl od začátku založen celý systém antinomií nacionálního a ‚internacionálního‘ (bez-nacionálního, trans-nacionálního, post-nacionálního), který byl doprovázen neustálými pokusy o uchování nacionální ‚revoluční‘ elity a náhrady místních elit demonstrativně rusifikovanými kádry, pseudo-nacionálními elitami.“⁶³⁹ Princip internacionalismu pro takové elity zůstával důležitým až do pádu SSSR v roce 1991. Podle amerického historika Stephena Kotkina se tento pocit mezinacionální solidarity u sovětských elit posiloval za pomoci propagandy, rusifikace ale i možností kariérního růstu.⁶⁴⁰ Tento přístup logicky odsouval národní identitu do vedlejší role.

⁶³⁸ Юрий ЛЕВАДА (eds.), *Советский простой человек: Опыт социального портрета на рубеже 90-х.* s. 22.

⁶³⁹ Tamtéž, s. 22–23.

Politika, kdy je do vládních pozic dosazována elita loajální vůči imperiálnímu centru, která prosazuje kulturu tohoto centra na úkor kultury lokální, se nepochybně pohybuje v rámci koloniálního diskurzu. S tímto tvrzením souhlasí ukrajinský kulturolog Mykola Rjabčuk, když poukazuje na zvláštní charakteristiky sovětské kulturní politiky, kterou definuje jako kolonizační, nehledě na to, že se Ukrajinci, zejména v období Chruščovovy vlády, podíleli na řízení sovětského státu: „Ukrajinci se podíleli na budování sovětského impéria, ale pouze v případě, pokud se fakticky zřekli své ukrajinské identity... Ruské i sovětské impérium bylo inkluzivní, prosadit se mohl v podstatě kdokoli, jakmile uznával dominující jazykovou politiku [...] a komunistickou ideologii. Podstatná byla lojalita vůči řídicímu centru. [...] Jednalo se o Sovětské ruské impérium a Ukrajinci jako skupina byli utlačováni.“⁶⁴¹ Rjabčukovo označení sovětského impéria jako impéria především ruského je odůvodněno v neposlední řadě právě kulturní politikou.

Stejnou představu o kolonizační podstatě sovětské politiky vůči Ukrajincům na základě kulturní diskriminace zdůrazňoval již v sedmdesátých letech 20. století ukrajinský historik Ivan Lysjak-Rudnyckyj. Podstatným rysem takové politiky bylo omezování vývoje ukrajinské kultury, a naopak prosazování kultury ruské a ruského jazyka v sovětské Ukrajině v poválečném období.⁶⁴² Podle tvrzení amerického historika ukrajinského původu Bohdana Kravčenko soustředění moci v rukou ruského vedení bylo v Sovětském svazu zásadní realitou.⁶⁴³ Nehledě na to, že se formálně jednalo o třídní identifikaci jedince, ruština a ruská kultura se fakticky prosazovaly jakožto prioritní.

Jednou z nejdůležitějších změn v Sovětském svazu v době tání bylo uvolnění vztahů se Západem, přičemž, jak zdůrazňuje britský historik ruského původu Vladislav Zubok, právě kultura měla v tomto uvolňování hrát důležitou roli: „taková politika [mírové koexistence se Západem – R.M] byla založena na optimistickém očekávání, že Sověti mohli použít půvab ruské kultury a vědy a s jeho pomocí vyvážit hrozivý obraz sovětského militarismu...“⁶⁴⁴

Tento důraz na ruskou kulturu fungoval nejenom navenek, ale i uvnitř SSSR. Stranické

⁶⁴⁰ Stephen KOTKIN, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970–2000*. Oxford University Press 2001. s. 47.

⁶⁴¹ Mykola RIABCHUK, *White Skin, Black Language. Traumatic Experience of the Imperial Linguicide*. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=SUFJ7BXwlgw&t=4231s> (18. 12. 2020).

⁶⁴² Іван ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, *Русифікація чи Малоросіізація?* In: *Journal of Ukrainian Graduate Studies*, № 4, 1978. s. 78–84.

⁶⁴³ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 187.

⁶⁴⁴ Vladislav ZUBOK, *Zhivago's Children: The last Russian Intelligentsia*. Cambridge and London 2009. s. 88.

centrum využívalo ruskou kulturu jakožto jistou „spojnici“ mezi republikami sovětského impéria. Ruská kultura orámcována oficiálním konceptem socialistického realismu společně s ruštinou jako nejrozšířenějším jazykem v SSSR se stala základem pro formování nadnárodního, sovětského kulturního konceptu. Jednalo se tedy o snahu stranického vedení sjednotit SSSR na kulturním základě, který v různých obdobích existence SSSR nabýval různých názvů, v době Chruščovovy moci byl definován jako splynutí národů. Klíčovým cílem byla kulturní centralizace sovětských republik, která ale v praxi pro menší republiky spočívala v rusifikačních tendencích v kultuře a jazykové politice. Politiku splynutí sovětských národů, vyhlášenou Chruščovem, Kravčenko interpretuje jako skrytou asimilaci různorodých národů SSSR do ruské kultury a faktickou rusifikaci těchto národů.⁶⁴⁵ Na základě těchto tendencí vznikala situace faktické „vnitřní kolonizace“ v kulturní rovině, jak ji definoval americký historik ruského původu Alexander Etkind, tedy „kulturní expanze“, která se může realizovat formálně i v rámci jednoho státu.⁶⁴⁶

Období tání se nehledě na jisté uvolnění a demokratizaci nestalo obdobím velkých změn v národnostní politice vládnoucí strany. Stěžejní přístup vyhlásil první tajemník na XXII. sjezdu strany v roce 1961. Nikita Chruščov mimo jiné na sjezdu prohlásil: „V naší zemi probíhá proces sblížování národů, posiluje se jeho sociální stejnorodost. V průběhu rozsáhlého budování komunismu bude dosaženo jednoty národů. [...] komunisté nebudou uchovávat a zvětšovat národní odlišnosti. Budeme podporovat objektivní proces sblížování národů a národností, který pokračuje za podmínek komunistického budování. Je nezbytné posílit výchovu mas v duchu proletářského internacionalismu a sovětského patriotismu. Je nutné se vši bolševickou nesmiřitelností vyhladit i ty nejmenší projevy nacionalistických přežitků.“⁶⁴⁷ Splynutí sovětských národů, a tedy i formování sovětské třídní identity, mělo de facto probíhat na základě ruského jazyka jakožto hlavního nástroje komunikace v SSSR a postupné marginalizace národních kultur. Hlavními principy, které za vlády Nikity Chruščova měly přispět k unifikaci sovětských národů a formování třídní nadnárodní identity, byla marginalizace národního prvku v kultuře (neboli prosazování principu „národní formou, socialistická obsahem“), zjednodušený výklad dějin, a především politika plíživé rusifikace na Ukrajině. Jinými slovy, tlak právě na ty kulturní prvky, které jsou podle A. Smithe stěžejními pro národní identitu.

⁶⁴⁵ Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*. s. 187.

⁶⁴⁶ Александр ЭТКИНД, *Внутренняя колонизация: имперский опыт России*. Москва 2013. s. 13.

⁶⁴⁷ Доклад первого секретаря ЦК КПСС товарища Н. С. Хрущева 18 октября 1961 года. Dostupné online: <http://www.historyru.com/doc/persons/xr/docorg/doc10c.html>. (20. 3. 2020).

7.1. Jazyková otázka

Navzdory tomu, že otevřeně nebyla rusifikační kampaň vyhlášena a svého vrcholu dosáhla až v sedmdesátých letech především formou masivní rusifikace školství a marginalizace ukrajinštiny,⁶⁴⁸ již v době tání se prvky této politiky výrazně projevovaly a staly se i jedním ze základů narůstající nespokojenosti jak ukrajinské inteligence, tak i stranického vedení na Ukrajině.⁶⁴⁹ Postoje jednotlivých šedesátníků se v jazykové otázce lišili. Obecně lze konstatovat, že v nejranějším období konfrontace ukrajinštiny a ruštiny pro šedesátníky nepředstavovala výraznější problém. Všichni šedesátníci, kteří jsou předmětem zkoumání, pocházeli z ukrajinsky mluvících rodin a prostředí, kde se ukrajinština uchovávala a kultivovala.⁶⁵⁰ Naprostá většina šedesátníků již od dětského věku mluvila ukrajinsky nejenom doma, ale i ve společnosti, a v dětském věku v tomto smyslu neprožívala žádné napětí. Lina Kostenko sice v jedné vzpomínce na školní roky konstatovala, že na škole v Kyjevě se o přestávkách mluvilo rusky, svoji ukrajinštinu si ale navzdory dominujícím poměrům uchovávala.⁶⁵¹ V případě Symonenka, Svitlyčného, Sverst'uka a Drače žádné konfrontační situace ohledně jazykové otázky v dětském věku nenastaly. Mykola Vinhranovskij se naopak ve velice mladém věku dostal na vysokou školu v Moskvě pod vedením Oleksandra Dovženka, kde panovala obecná shoda a snášenlivost v národnostní otázce. Ukrajinštinu si začínající básník kultivoval, a i v Moskvě mluvil výhradně ukrajinsky,⁶⁵² což nasvědčuje tomu, že pro Vinhranovského se jednalo o důležitý prvek jeho národní identity. Snášenlivou atmosféru na studiích v Moskvě popisovala i Lina Kostenko, současně se však na Literárním institutu v Moskvě setkávala i se situací, kdy ukrajinština bývala pejorativně označována za „jazyk vymřelých kmenů“.⁶⁵³ Obecně ale atmosféra v Moskvě spíše přispívala ke snášenlivosti v jazykové otázce.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації ХІХ-ХХ століття*. Київ 2019. s. 516–528.

⁶⁴⁹ Více v první kapitole *Tání*.

⁶⁵⁰ Do jisté míry lze mluvit o výjimce v případě Ivana Džjuby, který byl v dětství bilingvní a zvláštní důraz na ukrajinskou kulturu v jeho výchově nebyl kladen.

⁶⁵¹ Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*. Київ 2016. s. 166.

⁶⁵² Олександр ГАНДЗІЙ, *Протягом п'яти років у Москві не промовив жодного слова російською*. Dostupné online: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_protyagom-pyati-rokiv-u-moskvi-ne-promoviv-zhodnogo-slova-rosijskoju-movoyu/733581. (30. 7. 2020).

⁶⁵³ Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*. Київ 2016. s. 166.

⁶⁵⁴ Rozhovor s Marijí Drač, Kyjev 25. 7. 2020.

Komplikovanější byl jazykový vývoj v případě Vasyla Stuse a Ivana Dzijuby, kteří vyrůstali ve skoro výhradně rusky mluvícím Donbasu na východě Ukrajiny. Jejich individuální přístup se výrazně lišil i mezi sebou. Ivan Dzijuba byl delší dobu bilingvní a své jinošské deníky vedl většinou v ruštině. Podle vlastních slov rád mluvil ukrajinsky, pokud se na něho obraceli v tomto jazyce, což se ale moc často nestávalo. První reflexe ohledně jazykové otázky v případě Ivana Dzijuby nastaly až během posledních ročníků studia na vysoké škole, obecně se otázkou vlastní identity (a tedy i jazyka) začal zabývat až po absolvování studia a přestěhování do Kyjeva.

V komplikovanější situaci se nacházel Vasyl Stus. Stejně jako v případě jiných šedesátníků, i Stusova rodina podporovala ukrajinské tradice a kulturu, jazyk nevyjímaje. Stus se tedy od dětství nacházel ve složité jazykové situaci, jelikož společnost na Donbasu komunikovala skoro výhradně rusky. Stus se nakonec definitivně rozhodl, že i ve společnosti bude používat výhradně ukrajinštinu, při svém nástupu na vysokou školu, tedy ve věku osmnácti let.⁶⁵⁵ Stus byl prvním mezi šedesátníky, kdo otevřeně mluvil o rusifikaci Ukrajiny i během veřejných shromáždění na univerzitě⁶⁵⁶ a kdo se kvůli jazykové otázce dostával do konfliktu s vedením své vysoké školy.

V jistém smyslu Vasyl Stus v mladém věku představoval výjimku i mezi šedesátníky. Vnímání jazykové otázky jako problémové přicházelo k šedesátníkům postupně během jejich dospívání a postupné reflexe jazykové situace na sovětské Ukrajině. Výše popsané tendence jazykové politiky na přelomu padesátých let byly šedesátníky reflektovány a obecně vnímány jako diskriminační vůči jejich rodnému jazyku. Jazyková otázka byla pro šedesátníky často spojována s obecnou kulturní politikou stranického vedení a chápána jako nepřátelská. Vývoj jejich postojů se projevoval v různých formách, buďto v deníkových zápiscích, literárních textech anebo korespondenci.

Les Taňuk, předseda KTM, již v září 1962 soudobou kulturní situaci zachytil v dichotomii „Ukrajinizace–Rusifikace. Svěbytný nebo provinční kulturní život.“⁶⁵⁷ Toto konstatování bylo v případě Taňuka propojeno se zájmem o odkaz generace popraveného obrození a

⁶⁵⁵ Rozhovor s Marijí Stus, Kyjev 22. 7. 2020.

⁶⁵⁶ Володимир МІЩЕНКО, *Ночі Донеччини сині...* In: Василь Овсієнко (eds.), *Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів*. Київ 2013. s. 295.

⁶⁵⁷ Лесь ТАНЮК, *Твори в 60-томах. Том VI*. Київ 2006. s. 264.

zdroje rusifikační politiky hledal ještě ve třicátých letech. Nakonec došel k závěru, že i ukrajinská inteligence byla zatýkána a popravována právě na základě nacionálního principu a s úmyslem likvidovat ukrajinskou vysokou kulturu a nahradit ji kulturou ruskou.

Rusifikační tendence v poetické formě zachytila Lina Kostenko v básni *Hvězdný integrál*⁶⁵⁸ „Я скоро буду виходити на вулиці Києва / з траурною пов'язкою на рукаві / умирає мати поезії мого народу! / Все називається Україною / універмаг, ресторан, фабрика. / Хліб український, / телебачення теж українське. / На горілчаній етикетці / експортний гетьман з булавою, / І тільки мова чужа у власному домі. / У шовінізму кігті підсвідомі.“⁶⁵⁹ Jinou formu sebevyjádření si zvolil Vasyl Stus. Na začátku šedesátých let vyučoval ukrajinštinu na střední škole ve městě Horlivka. Po řadě konfliktů kvůli ukrajinštině, kdy docházelo i k fyzickému násilí, se Stus odhodlal napsat rozsáhlý dopis svému literárnímu mentorovi Andriji Malyškovi, ve kterém detailně popsal politiku rusifikace na Ukrajině, kterou vnímal velice dramaticky: „Občas, když se člověk soustředí na všední dojmy ze svého okolí a dohledává konečný výsledek velice prudkého procesu denacionalizace velké části Ukrajinců, cítí, že je to šílenství, že je to tragédie. [...] Teď vyučuji ukrajinštinu v Horlivce, samozřejmě v ruské škole. V Horlivce existuje několik (2–3) ukrajinských škol, které už tady stejně dlouho přežít nebudou. V Doněcku nejsou vůbec. Takže obecný obraz je velice smutný. Nemáme budoucnost. Kořeny národa jsou pouze na vesnici a ‚vesnickým‘ národem dlouho nezůstaneme, pokud uvážíme vliv města, armády a všech dalších kanálů rusifikace. Přednášet na Donbase ukrajinštinu je čiré bláznovství. Člověk by musel mít nějaké morální trauma, aby se do toho pustil.“⁶⁶⁰ Důvody takové situace Stus viděl v neposlední řadě právě již ve výše popsané školní reformě z konce padesátých let: „... pouhý ústní požadavek rodičů – a děti již nebudou studovat jazyk národa, který vychoval tyto rodiče. No není to hopakovské⁶⁶¹ divadlo – s kořalkou a šarovary? Povinně – němčinu, francouzštinu, angličtinu, ale rodný jazyk – nikoliv?“⁶⁶² Stejně jako v případě dalších šedesátníků i Stus zdůrazňoval, že taková jazyková politika přesahuje do obecně kulturní situace, kdy se „ukrajinské často stává synonymem pro zaostalé, povrchní, primitivní“.⁶⁶³

⁶⁵⁸ Tato báseň, která se stala titulní pro čtvrtou sbírku Kostenko, jež byla cenzurována a zakázána v roce 1963, vyšla v této podobě až v roce 1989 ve sbírce *Výběr*.

⁶⁵⁹ Ліна КОСТЕНКО, *Вибране*. Київ 1989.

⁶⁶⁰ Dopisy Vasyla Stuse Andriji Malyškovi. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Andrije Malyška № 22. složka 419.

⁶⁶¹ Hopak je ukrajinský lidový tanec. Narážka na vulgarizaci ukrajinské kultury ve smyslu jejího omezení na etnické prvky.

⁶⁶² Dopisy Vasyla Stuse Andriji Malyškovi. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Andrije Malyška № 22. složka 419.

⁶⁶³ Tamtéž.

Stusův dopis nakonec rezonoval v ukrajinských literárních kruzích, jelikož, jak bylo uvedeno výše, ani starší generace spisovatelů loajálních komunistické straně nesouhlasila se sovětskou jazykovou politikou a v jistém smyslu s postojem Stuse souzněla. Andrij Malyško, i když samotnému Stusovi neodepsal, tento dopis ukázal M. Bažanovi a nějakou dobu se dokonce uvažovalo o jeho zveřejnění.⁶⁶⁴ K tomu nakonec nedošlo, jelikož týden po tom, co Stus odeslal svůj dopis, se konalo první setkání Chruščova s inteligencí, které vedlo k dalšímu utužení poměrů ve společnosti.

Politika plíživé rusifikace, tak, jak ji vnímali šedesátníci, byla nakonec detailně popsána již v roce 1965 v eseji Ivana Dzjuby *Internacionalismus nebo rusifikace?* Ve svém textu Dzjuba nejednou operoval s pojmy koloniálního diskurzu, kdy otevřeně psal o ruském šovinismu, ukrajinofobii a o podřadném postavení ukrajinské kultury i jazyka. Dzjuba uznával, že z právního hlediska se ukrajinština nacházela ve stejné pozici jako ruština, skutečnost tomu ale podle autora neodpovídala.⁶⁶⁵ Literární kritik detailně rozebíral hlavní nástroje rusifikace, mezi nimiž jmenoval zejména následující faktory: oficiální život byl veden výhradně v ruštině; stranické schůze, zasedání komsomolu a odborů byly vedeny v ruštině; orgány hospodaření používaly skoro výhradně ruštinu; armáda se stala zdrojem rusifikace; vyučování na vysokých i středních školách bylo vedeno primárně v ruském jazyce.⁶⁶⁶ Všechny tyto faktory se podle Dzjuby staly nástrojem, jak šířit nenávist vůči ukrajinské kultuře. Dzjuba se ve své práci otevřeně opíral o koloniální diskurs, když referoval, že taková politika připomíná „kolonizační politiku“⁶⁶⁷ Ruské říše a je nástrojem utlačování Ukrajinců na základě jejich národní identity.

7.2. Kultura a dějiny

Podobné tendence lze sledovat nejenom v jazykové otázce, ale i v kulturní politice stranického vedení obecně. Sovětská kulturní politika měla dvě hlavní specifika. Zaprvé, kulturní dění, stejně jako jakékoliv jiné, bylo řízeno centrálně. Podle výstižné teze J. Gellera, který se věnoval analýze zejména literárního procesu v SSSR, „náklady sovětské literatury se

⁶⁶⁴ Лесь ТАНЮК, *Василь Стус у моїх щоденниках*. In: Василь ОВЧИЧКО (eds.), *Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів*, Київ 2013. s. 513.

⁶⁶⁵ Іван ДЗЮБА, *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Dostupné on-line na: <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf> (18. 12. 2020).

⁶⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁶⁷ Tamtéž.

neřídily vkusem čtenářů, ale vkus čtenářů se řídil podle nákladu“.⁶⁶⁸ Taková politika byla zabezpečována dvěma hlavními nástroji: orgány cenzury, kdy jakékoliv (nejenom) literární dílo mělo být předběžně schváleno příslušnými orgány, ale i ryze praktickou záležitostí, monopolem státu na papír a tisk.⁶⁶⁹ Tyto nástroje pak dovozovaly státu zabezpečovat realizaci vlastní vize kulturního vývoje. Zadruhé, národní kultury byly podřízeny již zmíněnému principu „národní formou, socialistická obsahem“. Realitu takového kulturního vývoje na Ukrajině v období tání v rozhovoru poskytnutém pro tuto studii okomentoval Ivan Džuba: „... [stranické vedení – R. M.] nemohlo dopustit, aby ukrajinská kultura dosahovala nějakých vyšších kvalit, aby se stávala soběstačnou. Nechat nás ale zcela bez kultury také nešlo, kultura měla fungovat, ale jen ta, která podporovala stát a pracovala pro režim.“⁶⁷⁰ Tuto Džubovu tezi potvrzuje i fakt, že se primárně vydávala díla, která rozvíjela kánon socialistického realismu se všemi jeho prvky, zejména étosem internacionalismu. Hlavní strůjce socrealistického kánonu Pavlo Tyčyna kupříkladu vydal v době tání celkem osm sbírek svých básní. Stejný trend lze pozorovat i u nejvyšších státních vyznamenání za literaturu. Ševčenkovu cenu, která byla zavedena v roce 1962, v době Chruščovovy moci, obdrželi zejména Pavlo Tyčyna, Oles Hončar, Andrij Malyško, ale v roce 1964 i samotný Nikita Chruščov. Státní Leninovu cenu v první polovině šedesátých let pak obdrželi Maksym Rylskij, Mychajlo Stelmach a Oles Hončar. Všichni tito autoři nepochybně patřili ke stranické špičce, zaujímalí vysoké postavení v politické i literární hierarchii. Jejich literární díla zahrnovala všechny důležité prvky socialistického realismu, od opěvování strany až po princip internacionalismu, který fakticky prosazoval sovětskou identitu na úkor ukrajinské. Tlak na národní identitu Ukrajinců se ale neomezoval pouze na prosazování literatury socialistického realismu a s ní spojenou sovětskou identitu, měl i další rozměry.

Na důležitou tendenci v literárním procesu na sovětské Ukrajině v době tání upozornil americký literární vědec a historik ukrajinského původu Vitalij Černeckij. V době Chruščovovy vlády byl ukrajinský národní charakter v sovětské krásné literatuře vykreslován v „humoristickém, jindy sarkastickém“⁶⁷¹ stylu, což současně „posilovalo ty nejhorší koloniální stereotypy o Ukrajině a Ukrajincích“⁶⁷² jelikož lidová kultura byla prezentována ve zvlgarizované podobě. Ukrajinské postavy byly záměrně popisovány jako primitivní a

⁶⁶⁸ Михаил ГЕЛЛЕР, *Машина и винтики: история формирования советского человека*. s. 250.

⁶⁶⁹ Tamtéž.

⁶⁷⁰ Rozhovor s Ivanem Džubou, Kyjev 26. 12. 2018.

⁶⁷¹ Віталій ЧЕРНЕЦЬКИЙ, *Картографуючи посткомуністичні культури: Росія та Україна в контексті глобалізації*. s. 284.

⁶⁷² Tamtéž.

nekultivované. Nezbytným prvkem takové literatury, jejímž nejpůvodnějším reprezentantem byl Oleksandr Ilčenko a jeho román *Kozácký rod nezahyne*⁶⁷³ byl kromě toho motiv rusko-ukrajinského přátelství. Taková strategie propojování internacionalismu a vulgarizace ukrajinské lidové kultury, která měla nakonec celkově marginalizovat ukrajinskou identitu, dosáhla svého vrcholu až v sedmdesátých letech, kdy, podle historika Jaroslava Hrycaka, sovětská politika sledovala cíl „vykořenit z paměti Ukrajinců všechny jejich odlišnosti od Rusů, které by přesahovaly úroveň boršču, vyšivanky a hopaku“.⁶⁷⁴ Taková tendence měla však svůj základ právě v době tání, kdy se obecně podporovala lidová, etnografická kultura Ukrajinců, která současně nastavovala pro kulturní vývoj „lidové rámce“. V praxi se to projevovalo zejména v podpoře lidových sborů, které se těšily zvýšené pozornosti v dobovém tisku. Tím se však dosahovalo realizace hlavního principu kulturního vývoje, tedy kultury „národní formou, socialistické obsahem“.

Taková primitivizace ukrajinské kultury se promítla i v další rovině, a sice ve zvláštní interpretaci ukrajinských dějin. Právě svébytnost dějin tvoří jeden z pilířů národní identity a jejich interpretace na sovětský způsob se stala zřejmým příkladem konfrontace mezi ukrajinskou a sovětskou identitou. Zmíněné Dzjubovo tvrzení, že mladou generaci nešlo „nechat bez kultury“, odpovídá i obecné politice v oboru dějin. Sovětské vedení se nesnažilo vymazat ukrajinské dějiny, pouze je orámcovat vlastní ideologickou doktrínou, což znamená cenzurovat a upravit podle vlastního způsobu.

Ukrajinská lidová kultura obsahuje řadu prvků převzatých z kozácké kultury, právě proto se zpracování kozáckých témat stalo důležitým prvkem oficiální interpretace dějin. Kozáci, a především jedna ze stěžejních postav této kultury, Bohdan Chmelnyckyj, byl z hlediska oficiální politiky interpretován jako zastánce spojení Ukrajinců s Rusy na tzv. Perejaslavské radě v roce 1654. Oficiální výklad těchto událostí byl publikován v rámci slavností v roce 1954, kdy se na sovětské Ukrajině rozsáhle slavilo 300 let Perejaslavské rady. Již v roce 1953 bylo připraveno třísvazkové vydání *Sjednocení Ukrajiny s Ruskem*, zkrácená verze později vyšla v novinách *Pravda* 12. ledna 1954.⁶⁷⁵ Taková interpretace událostí Perejaslavské rady perfektně doplňovala diskurz internacionalismu a bratrství národů mezi Ukrajinou a Ruskem.

⁶⁷³ *Козацькому роду нема переводу.*

⁶⁷⁴ Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*. Київ 2019. s. 521.

⁶⁷⁵ Олег ШАМА, *Інструкція до дружби: як 65 років тому в СРСР вирішили відсвяткувати «воз'єднання України з Росією»*. Dostupné online: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/instrukciji-do-druzhibi-yak-65-rokiv-tomu-v-srsr-virishili-vidsvyatkuvati-vozz-yednannya-ukrajini-z-rosiyeyu-50025921.html>. (20. 4. 2020).

Oficiální společné vydání ukrajinské a sovětské akademie věd ke 300. výročí Perejaslavské rady oznamovalo, že „Znovusjednocení Ukrajiny s Ruskem, které zabezpečilo bratrský svaz ruského a ukrajinského národa, bylo hluboce progresivní událostí“.⁶⁷⁶ Logicky se znovusjednocení interpretovalo v rámci stranického ideologického diskurzu: „Po dobu tří set let od Perejaslavské rady ruský a ukrajinský národ vedly společný boj jak proti statkářům a kapitalistům, tak i proti zahraničním agresorům. S pomocí ruského národa ukrajinský národ dosáhl velkých vítězství v hrdinském boji za vládu sovětů a budování socialismu. Sovětská Ukrajina dosáhla nevídaného rozkvětu v ekonomickém odvětví i sovětské lidové kultuře. Nezrušitelné je přátelství mezi ukrajinským a velkým ruským národem i dalšími národy Sovětského svazu.“⁶⁷⁷ Podobné interpretace událostí Perejaslavské rady byly v pozdějších, zejména západních studiích zpochybňovány a kritizovány,⁶⁷⁸ po celou dobu existence SSSR se ale jednalo o oficiální výklad dějin. Proto i kozácká kultura, i když ve zvládnutém podobě, byla součástí oficiálního kulturního diskurzu.

V podobném smyslu se oficiálně interpretoval odkaz stěžejních postav ukrajinského obrození z 19. století – Tarase Ševčenka, Lesji Ukrajinky a Ivana Franka. Důraz byl vždy kladen na jejich světonázor (který v oficiálním podání vždy souzněl se sovětským) a národnostní prvek byl naopak marginalizován. Po dobu vlády N. Chruščova se konalo hned několik významných výročí ukrajinské kultury: sto let od narození Ivana Franka (1956), sto let od smrti Tarase Ševčenka (1961) a padesát let od smrti Lesji Ukrajinky (1963). Všechna tato výročí byla oslavována na státní úrovni, se slavnostními projevy zástupců strany, kteří prohlubovali oficiální diskurz. Ve slavnostním projevu při příležitosti stoletého výročí smrti Tarase Ševčenka v roce 1961 Andrij Malyško použil souznějící formulaci ohledně Ševčenkova díla: „národní formou, *obecně lidská* obsahem“.⁶⁷⁹ Ševčenkovo dílo bylo podle A. Malyška prostoupeno „idejemi humanismu a bratrství národů, které byly realizovány v naší socialistické společnosti.“⁶⁸⁰ Ševčenko byl stěžejní postavou ukrajinské kultury, proto bylo jeho dílo patřičně cenzurováno buď zákazem publikace některých textů, anebo úpravami jednotlivých básní. Obecný důraz byl kladen na jakékoliv zmínky o sympatiích vůči Rusku, ateistických pohledech⁶⁸¹ a nevolnickém (lidovém) původu, čímž se v oficiální

⁶⁷⁶ А. БАРАНОВИЧ, Л. ГАПОНЕНКО (eds.), *Воссоединение Украины с Россией 1654–1954*. Москва 1954. s. 5.

⁶⁷⁷ Tamtéž.

⁶⁷⁸ Serhii PLOKHU, *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. New York 2015.

⁶⁷⁹ Андрій МАЛИШКО, *Оновитий любов'ю*. In: Літературна газета № 20, 13. 3. 1961.

⁶⁸⁰ Tamtéž.

⁶⁸¹ V Ševčenkových básních bylo například v některých vydáních slovo „Bůh“ zaměňováno slovem „car“.

interpretaci ze Ševčenka stával stoupenec revolučního, třídního boje.⁶⁸² Tento třídní přístup k Ševčenkovi pak překrýval nacionální, ukrajinské motivy v jeho díle.

Ještě odvážněji se interpretovalo dílo Lesji Ukrajinky, v řadě článků, které vycházely v hojném počtu k výročí její smrti v roce 1963, se tvrdilo, že „L. Ukrajinka ve svých básních a publicistických projevech vyvíjí revolučně-demokratickou estetiku, obohacuje ji novými myšlenkami o vzniku a obsahu umění, o jeho [...] ideovosti, stranickosti a lidovosti [...] Lesja Ukrajinka razantně oponovala buržoaznímu chápání svobody tvorby, popisovala buržoazní spisovatele jako představitele reakčních pohledů na dějiny Ukrajiny a její kulturu. Budoucnost svého lidu viděla ve vítězství socialismu.“⁶⁸³ Pokud se v případě Ševčenka a Ukrajinky jednalo o zjevnou dezinterpretaci nebo celkovou fikci, odkaz Ivana Franka byl pro oficiální stranický diskurz mnohem lepším základem, jelikož tento haličský spisovatel se jistou dobu opravdu věnoval socialismu a aktivně se angažoval v politickém životě. Není vyloučeno, že proto se právě jemu dostávalo snad největší pozornosti. V rok jeho stoletého jubilea (1956) se v *Literárních novinách* objevila celá řada článků (*Ivan Franko a česká literatura, Franko a indická kultura*), které na různý způsob zdůrazňovaly Frankovu oddanost socialistickým idejím. Na samotné výroční slavnosti M. Bažan ve svém projevu zdůrazňoval, že Franko je hned po Ševčenkovi největším ukrajinským revolučním spisovatelem, který byl výrazně ovlivněn Černyševským a Marxem, a že právě I. Franko byl první, kdo přeložil a vydal v ukrajinštině část Marxova *Kapitálu*.⁶⁸⁴

Stranická politika ohledně interpretace dějin sledovala srozumitelný cíl, marginalizaci národního elementu a formování sovětské identity na základě interpretace ukrajinských dějin jako součásti dějin ruských a inkorporace ukrajinských dějin do jisté společné představy dějin sovětských, ve kterých hlavní roli měl hrát právě ruský prvek. Stejně tak i období před založením SSSR byla interpretována jako jakési předetapy pro formování sovětského společenství národů se společnou kulturou. Takto jednostranný výklad dějin se ale nesetkával s pochopením ze strany šedesátníků, kteří ve svých vlastních historických bádáních zdůrazňovali právě svébytný národní ukrajinský prvek na úkor sovětského internacionálního

⁶⁸² Нагалка ПОЗНЯК-ХОМЕНКО, *Шевченко і цензура: як «редагували» поета в Російській імперії та СРСР*. Dostupné online: <https://tyzhden.ua/History/251593>. (15.3.2021).

⁶⁸³ Федір КИРИЧЕНКО, *Велика поетеса України*. In: Літературна Україна, № 62, 2. 8. 1963.

⁶⁸⁴ *Всенародна любов і слава тобі, великий Каменяре! Вступне слово М. П. Баžана*. In: Літературна газета, 30. 8. 1956.

konceptu. Tím postupně formovali alternativní diskurz, který vyhraňoval jejich národní, ukrajinskou identitu.

Podle slov Romana Korohodského, jednoho z předních šedesátníků, tuto skupinu propojovalo právě postupné uvědomování si sebe sama jakožto nové generace „nacionální inteligence“.⁶⁸⁵ Taková sebeidentifikace probíhala postupně, souběžně s tím, jak se šedesátníci seznamovali s odkazem ukrajinské kultury. Kromě výše popsaného oponování rusifikaci, právě vymezení vlastních ukrajinských dějin a kultury v rámci sovětského systému bylo pro mladší generaci spisovatelů klíčovým nástrojem pro objevení vlastní národní identity.⁶⁸⁶

Proces formování národní identity u většiny šedesátníků sice probíhal postupně a delší dobu se jednalo o jakési propojení dvou identit (sovětské a ukrajinské neboli „frustrace“ kvůli vlastní identitě podle J. Levady⁶⁸⁷), základy pro její formování však měli mladí lidé již ze svého rodinného prostředí. Nutno podotknout, že skoro všichni šedesátníci vyrůstali na vesnicích nebo v menších městech, kde se ukrajinské lidové tradice uchovávaly mnohem pečlivěji než ve větších městech. Šedesátníci ve své většině pocházeli z rodin, které ctily národní a lidové tradice, to platí zejména v případě V. Stuse, L. Kostenko, V. Symonenka a M. Vinhranovského. V případě I. Džuby, I. Svitlyčného a I. Drače národní identita nebyla v prvních etapách jejich života tolik výrazná, tendence k jejímu posílení na úkor sovětské identity byla však později stejná jako v případě jiných šedesátníků. Základem jejich pochopení ukrajinských dějin bylo několik stěžejních prvků národní kultury: postava Tarase Ševčenka a dalších ukrajinských buditelů; sebeidentifikace na základě jazyka; kozácký étos ukrajinských dějin. Všechny tyto elementy se výrazně promítaly v literárním díle šedesátníků.

Jak upozorňuje ukrajinský historik Pavlo Kraljuk, kozácký „mýtus“ se v Ukrajině rozšířil v době romantismu a postupně se v obecném povědomí úzce propojil s nacionálním motivem, který sehrál významnou roli pro ukrajinská obrozenecká hnutí na přelomu 19. a 20. století.⁶⁸⁸ Představa o hrdinských kozácích jakožto Ukrajincích a zakladatelích ukrajinské státnosti je jistě zjednodušenou a zobecněnou interpretací tohoto historického fenoménu, v povědomí

⁶⁸⁵ Роман КОРОГОДСЬКИЙ, *Брама світла: шістдесятники*. s. 44.

⁶⁸⁶ Tamtéž, s. 50.

⁶⁸⁷ Юрий ЛЕВАДА (eds.), *Советский простой человек: Опыт социального портрета на рубеже 90-х*. s. 22.

⁶⁸⁸ Петро КРАЛЮК, *Козацька міфологія України: творці та епігони*. Харків 2016. s. 3.

mnoha Ukrajinců se kozácký étos často stával zdrojem národní identifikace. Taková tendence, která byla započata ještě v 19. století, byla charakteristická právě pro generaci šedesátých let, kdy, podle slov Serhije Plochije, inteligence začala propojovat témata národního obrození s kozáckou mytologií.⁶⁸⁹ K popularizaci kozáctví mezi generací šedesátníků nepochybně napomohla i stranická interpretace Perejaslavských slavností v roce 1954.⁶⁹⁰ Na rozdíl od oficiální politiky, která v kozáckém mýtu zdůrazňovala „bratrství s Ruskem“ společně s prvky třídního boje, pro šedesátníky se naopak kozácký mýtus stal stejně jako v době národního obrození základem pro vymezení vlastních ukrajinských dějin a národní identifikace.

V interpretaci šedesátníků byl kozácký étos důvodem k hrdosti, příkladem boje za svobodu, a především klíčovým prvkem ukrajinské identity. Nejvýrazněji tato interpretace zněla v Symonenkových básních ze začátku šedesátých let: „Народ мій є, народ мій завжди буде, / Ніщо не переkreслить мій народ! / Пощезнуть всі перевертні й прибууди, / і орди завойовників-заброд / Ви, байстрюки катів осатанілих, / не забувайте, виродки, ніде: / - Народ мій є! В його гарячих жилах / Козацька кров пульсує і гуде!“⁶⁹¹ V podobném stylu se ke kozáckému původu hlásila i Lina Kostenko již ve své třetí sbírce *Cesty srdce*⁶⁹² (1961): „Та серце повік не здорожитья / і страху не знає не даром / Мій прадід був запорожцем / водив за пороги байдари.“⁶⁹³ Kozácký étos se do díla Liny Kostenko sice dostával postupně, časem se ale stal jedním ze stěžejních motivů básniřčina díla, což se promítlo zejména ve dvou velkých poemách *Berestečko*⁶⁹⁴ (1979) a *Marusja Čuraj*⁶⁹⁵ (1999), přičemž práci nad textem poémy *Berestečko* Kostenko zahájila již v polovině šedesátých let. Stejně tak se kozácký motiv výrazně promítl v díle Mykoly Vinhranovského, který pocházel z jihu Ukrajiny, kde byla kozácká kultura tradičně populární. Vinhranovskij se ve svém díle často obracel k postavám z kozácké kultury, zejména k hetmanu Severynu Nalyvajkovi. Stejně jako v případě Symonenka i Kostenko, Vinhranovskij sledoval jak hrdinský étos kozáků, tak i zdůrazňování ukrajinského základu této kultury. Kupříkladu v básni *Poslední zповěď Severyna Nalyvajka*⁶⁹⁶ Vinhranovskij píše: „В суцільних ворогах пройшли роки-рої /

⁶⁸⁹ Сергій ПЛОХІЙ, *Козак Нарбута – дуже політичний, це державний козак*. Dostupné online: <https://antikvar.ua/kozak-narbuta>. (25.3.2021).

⁶⁹⁰ Петро КРАЛЮК, *Козацька міфологія України: творці та епігони*. s. 3.

⁶⁹¹ Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори*. Київ 2012. s. 271.

⁶⁹² *Мандрівки серця*.

⁶⁹³ Ліна КОСТЕНКО, *Мандрівки серця*. Київ 1961. s. 6.

⁶⁹⁴ *Берестечко*.

⁶⁹⁵ *Маруся Чурай*.

⁶⁹⁶ *Остання сповідь Северина Наливайка*.

Руїна захлинається руїною / Ми на Україні хворі Україною / На Україні в пошуках її...⁶⁹⁷ Stejné motivy se promítly i v další Vinhranovského „kozácké” básni *Noc Ivana Bohuna*.⁶⁹⁸ Podle P. Kraljuka Vinhranovským vyslovené „hledání Ukrajiny“ kozáky bylo způsobem, jak popsat situaci, ve které se ocitli samotní šedesátníci, tedy hledání vlastní ukrajinské identity.⁶⁹⁹

Nejinak tomu bylo v případě vnímání stěžejních postav ukrajinského obrození. Pro ro šedesátníky, stejně jako i pro jiné generace ukrajinské inteligence, byl klíčovou postavou Taras Ševčenko, národní buditel z 19. století. Pokud byl v oficiálním diskurzu interpretován jako zastánce třídního boje, pro šedesátníky byl především národním hrdinou a jedním z tvůrců národní ukrajinské identity. Obraz Tarase Ševčenko se výrazně promítl v literárním odkazu jednotlivých šedesátníků. V díle Liny Kostenko se Ševčenko objevil poprvé ve třetí sbírce *Cesty srdce* (1961), a to hned několikrát. V prvním případě je Ševčenkova postava použita v obraze moudrého mentora, ke kterému se básnířka obrací se svými pochybnostmi a nejistotami mladého člověka v moderní době („Кобзарю, знаєш, нелегка епоха / той двадцятий невгомонний вік...⁷⁰⁰), a je to právě Ševčenko, kdo básnířce sdělí její známé povzbuzující heslo: „ще не було епохи для поетів, / але були поети для епох!“⁷⁰¹ V druhém případě se Ševčenko objevuje ve svém tradičním obraze nevolníka, který bojuje za svobodu a v tomto boji vyhraje („А пісня наростала у засланні / А пісня грати розбивала вщент...⁷⁰²). Nakonec se v díle Liny Kostenko Ševčenko objevil ještě jednou, a to již po zákazu její sbírky *Hvězdný integrál* v roce 1963. V samizdatu byla publikována báseň, ve které Kostenko pozoruhodně propojila téma rehabilitací spisovatelů popraveného obrození s postavou Tarase Ševčenko: „Що писав би Шевченко / в тридцять третьому, в тридцять сьомому роках? / Певно, побувавши в Косаралі, / побував би ще й на Соловках. / Загартований, загратований, / прикиданий землею, снігами, кременем, / досі був би / реа / білі / тований. / Хоч посмертно, зате — своєчасно. /“⁷⁰³ Tento text Liny Kostenko výrazně posouval básnířku do opozičních rovin, jelikož fakticky kritizovala stranickou politiku, současně bylo ale charakteristické, že i pro tuto kritiku použila obraz Ševčenko jakožto symbol útlaku ukrajinské kultury.

⁶⁹⁷ Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Вибрані твори у трьох томах, том 1*. Тернопіль 2004. s. 279.

⁶⁹⁸ *Ніч Івана Богуна*.

⁶⁹⁹ Петро КРАЛЮК, *Козацька міфологія України: творці та епігони*. Харків 2016. s. 3.

⁷⁰⁰ Ліна КОСТЕНКО, *Мандрівки серця*. Київ 1961. s. 4.

⁷⁰¹ Tamtéž.

⁷⁰² Tamtéž, s. 16.

⁷⁰³ Ліна КОСТЕНКО, *Зоряний інтеграл*. Samizdatové vydání archivu Muzea šedesátníků v Kyjevě.

Jako symbol utrpení a útlaku ukrajinství, ale současně i národního obrození se Ševčenko objevil v poemě Ivana Drače *Ševčenkova smrt*⁷⁰⁴, publikované v roce 1962. Drač nejenom že mapuje tragický Ševčenkův osud, básníkův příběh současně napojuje na ukrajinské národní obrození. Složitá, místy až surrealistická Dračova poema obsahuje část pod názvem *Nářky matky Ukrajiny*⁷⁰⁵, kde básník mimo jiné píše: „У кругосвітній похорон пішли, / Щоб зупинитись на горі Чернечій, / Їшла вперше Україна по дорозі / У глибину епох і вічних зльотів — / Їшла за труною сина і пророка. / За нею по безсмертному шляху / Ішли хохли, русини, малороси, / Щоб зватись українцями віднині.“⁷⁰⁶ Tímto způsobem Drač poukazoval na roli Ševčenko při formování Ukrajinců jako národa a za pomoci pejorativních dřívějších pojmenování Ukrajinců zdůraznil jejich transformaci v Ukrajince právě díky Ševčenkovu odkazu. Ve stejném smyslu se Ševčenko objevoval i v Symonenkově odkazu. I pro Symonenka byl především ukrajinským buditelem a tvůrcem ukrajinské identity, od nejranějších jinošských básní *Šum polí*⁷⁰⁷ (1955), kde je Ševčenko tím, kdo svému národu vypráví pravdivé „příběhy násilí a bičů“,⁷⁰⁸ až po uvedení Ševčenko mezi přední světové osobnosti jako Koperník a Giorgione v básni *Monarchům*⁷⁰⁹ (1962).⁷¹⁰ Nakonec se Symonenko i sám hlásí k pokračování a prohloubení Ševčenkova odkazu v básni *Tolik máš očí*⁷¹¹ (1961).⁷¹²

V poněkud menší míře se šedesátníci věnovali postavě Lesji Ukrajinky. V článku *Na poli důstojnosti*,⁷¹³ který byl publikován v *Literárních novinách* v roce 1963 společně s dalšími příspěvky k výročí Ukrajinky, Jevhen Sverst'uk manévroval v interpretaci básnířčina odkazu. Propojoval sociální osvobození národa s nacionálním osvobozením, za které se podle Sverst'ukových slov Ukrajinka zasazovala. Současně se mladý literární kritik snažil zdůraznit její obecně lidskou etiku a humanismus, když podotýkal, že Ukrajinka „svým slovem

⁷⁰⁴ *Смерть Шевченка.*

⁷⁰⁵ *Голосіння матері України.*

⁷⁰⁶ Іван ДРАЧ, *Смерть Шевченка.* Dostupné online na: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=906>. (24. 12. 2020).

⁷⁰⁷ *Шум полів.*

⁷⁰⁸ Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори.* Київ 2012. s. 117.

⁷⁰⁹ *Монархам.*

⁷¹⁰ Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори.* s. 264.

⁷¹¹ *Стільки в тебе очей.*

⁷¹² Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори.* s. 207.

⁷¹³ *На полі честі.*

započala boj na poli důstojnosti svého národa⁷¹⁴ a „vytvářela obrazy hrdinů vysoké duševní krásy a síly“⁷¹⁵.

Takové tendence byly pro šedesátníky v době tání charakteristické. Hlavním úkolem byla snaha zdůraznit národní identitu v rámci sovětského systému. Prohlubování znalostí šedesátníků o ukrajinských dějinách je postupně posouvalo k výrazně opozičním přesvědčením, až do roku 1964 se jednalo o jistou koexistenci dvou diskurzů, což bylo umožněno relativní svobodou projevu v době tání. Jednalo se tedy o diskurz oficiální, stranický, zastoupený nadnárodní třídní identitou, a diskurz národní, který fungoval uvnitř sovětského systému a formoval ukrajinskou identitu, která s postupem času byla v případě šedesátníků čím dál výraznější. Výklad ukrajinských dějin, jak bylo popsáno výše, byl jedním ze stěžejních elementů narůstající konfrontace dvou existujících diskurzů.

Artikulace národní identity se nepromítla pouze v literárních textech, na konci tání se občas stávala i součástí veřejné rétoriky. V tomto smyslu vynikal zejména Vasyl Symonenko, který v roce 1963 publikoval báseň věnovanou Ukrajině, kde svoji národní identitu jasně vymezil: „Нехай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю!“⁷¹⁶. Takové vymezování nejen vůči Rusku, ale i vůči Americe, nemohlo uniknout kritice, Symonenko ale na svém postoji trval. Uvedená báseň nakonec nejenom že byla publikována, ale stala se i nezbytnou součástí Symonenkových veřejných vystoupení. Na pozoruhodnou epizodu ohledně této básně vzpomínal Jevhen Sverstjuk na pamětním večeru Symonenka v roce 1964: „na jednom literárním večeru ve městě Černivci, kde vystupovali právě Symonenko a Vinhranovskij, po tom, co Symonenko přečetl svoji novou báseň věnovanou Ukrajině ‚At’ mlčí Amerika a Rusko, když s Tebou mluvím já‘, z publika následovala otázka: ‚Jakou samostatnou Ukrajinu má na mysli básník, když píše, aby mlčely Amerika a Rusko?‘. Na což Symonenko reagoval: ‚Já mám Ukrajinu jenom jednu, pokud autor otázky zná jinou, at’ promluví a budeme moci vybírat.“⁷¹⁶ Podobnou rétoriku si Symonenko dovoľoval i dříve, na diskusní schůzi ohledně díla mladých spisovatelů pod vedením Tyčyny v květnu 1962 během představení prohlásil: „Já jsem Ukrajinec. Toto je moje úplná biografie.“⁷¹⁷ Ve stejném smyslu vyzněla i poetická odpověď Vinhranovského svým kritikům, když byl stranickými špičkami obviněn

⁷¹⁴ Євген СВЕРСТЮК, *На полі честі*. In: Літературна Україна, № 62, 2. 8. 1963.

⁷¹⁵ Tamtéž.

⁷¹⁶ *Виступ Євгена Сверстюка на вечорі пам'яті Василя Симоненка в Київському медінституті у грудні 1963 року*. In: Український Вісник, № 4, 1971, s. 81.

⁷¹⁷ *Стенограма обговорення поезії молодих авторів 22 травня 1962 року*. Centrální státní archiv – muzeum umění a literatury v Kyjevě. Fond Pavla Tyčyny №464, složka 8503.

z formalismu. Ivan Džuba zdůrazňoval, že tehdejší kampaň proti formalistům měla výrazný nádech nacionálního útlaku a byla zaměřená právě na vykořenění „nacionalistických motivů“ v tvorbě básníků mladé generace.⁷¹⁸ V květnu 1963 na stranické schůzi z katedry Nejvyššího sovětu za přítomnosti předních stranických špiček Mykola Vinhranovskij pronesl báseň s řádky: „Я — формаліст? Я наплював на зміст? / Відповідаю вам не фігурально: / — Якщо народ мій числиться формально, / Тоді я дійсно – дійсний формаліст!“⁷¹⁹ Tímto způsobem Vinhranovskij zdůraznil propojenost dvou motivů oficiální kritiky – formalismus a národní otázku, současně básník vytyčil právě svoji národní ukrajinskou identitu a podstatu vlastní tvorby.

Otázka konfrontace národní ukrajinské a nadnárodní sovětské identity se stala pro šedesátníky stěžejní od počátku šedesátých let. Sovětská politika, která v době Chruščovova tání byla namířena na dosažení cíle splnutí národů a formování sovětské identity, používala následující nástroje: plíživou rusifikaci ukrajinského obyvatelstva, marginalizaci národního prvku v kultuře a dezinterpretaci ukrajinských dějin na sovětský způsob a podle principů komunistické ideologie. Šedesátníci této politice postupně oponovali v těchto třech směrech, což se promítlo jak v jejich literárním díle, tak i ve veřejných postojích. Jazyková politika, která se obecně nesečkala s podporou kulturních elit na Ukrajině, byla šedesátníky vnímána jako diskriminační. Zdůrazňování svébytnosti ukrajinských dějin zůstávalo hlavním nástrojem formování alternativního diskurzu a jejich nacionální interpretace se výrazně promítla v literárním díle šedesátníků v době tání. Především se jednalo o výrazně odlišnou interpretaci kozácké kultury a hlavních postav ukrajinského obrození z 19. století, zejména v dílech L. Kostenko, V. Symonenka a M. Vinhranovského. Současně se zdůrazňování vlastní národní identity promítlo i ve veřejných vystoupeních, především v případě V. Symonenka a M. Vinhranovského. Souhrn těchto tendencí sovětské politiky, rusifikace, marginalizace národního prvku v kultuře a vulgarizace ukrajinských dějin nakonec vedl šedesátníky k přesvědčení, že stranická politika je diskriminační a nabyla rysů koloniálního tlaku. Taková přesvědčení byla otevřeně artikulována v textech Ivana Džuby *Internacionalismus nebo rusifikace?* a Jevhena Sverst'uka *Při příležitosti procesu nad Pohružalským* v letech 1964 a 1965.

⁷¹⁸ Іван ДЗЮБА, *Неокремо взяте життя*. s. 348.

⁷¹⁹ Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Хто і що є для мене незалежність України?*

7.3. Solidarita mezi utlačovanými

Ukrajínští šedesátníci se skepticky stavěli k internacionálnímu principu, a jak zdůrazňují někteří badatelé, zdůrazňovali svébytnost a až unikátnost svého národa.⁷²⁰ Současně ale tento nacionální motiv v díle i postojích šedesátníků byl propojen s dalším důležitým přístupem, který je nezbytné zmínit pro přesnější vymezení jejich pohledů. Jedná se o princip solidarity s jinými národy, který je rovněž důležitou součástí (post)koloniálního diskurzu. Analytický přístup „solidarity mezi utlačovanými“ v postkoloniálním diskurzu zavedl Homi Bhabha ve své práci *The Location of Culture*. Podle Bhabhy tento přístup spočívá ve vyjádření solidarity v umělecké a literární formě mezi společenstvími nebo „eticitami, které se potkávají během koloniálních dějin“.⁷²¹ Jinými slovy, jedná se o vyjádření solidarity s utlačovaným společenstvím a sdílení společné koloniální zkušenosti v literární formě. Tento přístup je možné aplikovat v různých rovinách. Koncept solidarity mezi utlačovanými v ukrajinské literatuře existoval již v 19. století. Americký historik Rory Finnin poukazoval na aplikaci tohoto principu již v díle Tarase Ševčenko *Kavkaz*, kdy se básník otevřeně hlásil k takové solidaritě a „sdílel zkušenost národů Ukrajiny a Kavkazu jakožto utlačovaných“.⁷²² Takto definovaný přístup spočívá v bezprostřední artikulaci příběhu utlačovaného společenství a jeho propojení v literární formě s vlastní koloniální zkušeností.

Druhá rovina tohoto principu spočívá v používání skrytých aluzí na společnou koloniální zkušenost. V tomto případě je možné používat jak reálně existující soudobé příklady koloniální zkušenosti, tak i jisté metaforické příběhy utlačování jistého společenství. Právě tento druhý přístup byl nejčastěji aplikován v díle šedesátníků a díky němu jednotlivé texty ukrajinských šedesátníků nabývaly rysů koloniálního diskurzu. Podle Oksany Pachlovské byla taková „solidarita mezi utlačovanými“ v případě šedesátníků rovněž součástí jejich širší etiky, která se řídila tezí vyslovenou již Adamem Mickiewiczem, že „můj domov je tam, kde někdo trpí“.⁷²³ Aplikace tohoto principu se promítla především v díle Liny Kostenko a Vasyla Symonenka.

⁷²⁰ Наталія ДЗЬОМБА, *Проблеми національної ідентичності в публіцистиці шістдесятників*. In: Marcin GACZKOWSKI (eds.), *Ukraina, narracje, języki, historie*. Wrocław 2015. s. 168.

⁷²¹ Homi BHABHA, *How Newness Enters the World*. In: Homi Bhabha: *The Location of Culture*. Routledge 1994. s. 331.

⁷²² Rory FINNIN, *Mountains, Masks, Metre, Meaning: Taras Shevchenko's 'Kavkaz'*, In: *The Slavonic and East European Review*. vol. 83, № 3 2005. s. 396–439.

⁷²³ Оксана ПАХЛІВОВСЬКА, *В Європі на генетичному рівні виникає спонтанна любов до народу, що постав на захист своєї свободи*. Dostupné on-line na: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/top-net/oksana-pahlovska-v-yevropi-na-genetychnomu-rivni-vynykaye-spontanna-lyubov-do-narodu>. (7. 1. 2021).

Nejvýraznější příklad „solidarity mezi utlačovanými“ představuje Symonenkova báseň z roku 1963 *Kurdskému bratrovi*⁷²⁴: „Волають гори, кровію політи, / Підбиті зорі падають униз: / В пахкі долини, зранені і зриті, / Вдирається голодний шовінізм. / О курде, бережи свої набої, / Але життя убивців не щади. / На байстрюків сваволі і розбою / Кривавим смерчем, бурею впади. / Веди із ними кулями розмову: / Вони прийшли не тільки за добром, / Прийшли забрати ім'я твоє, мову. / Пустити твого сина байстрюком. / З гнобителем не житимеш у згоді: / Йому "паняць", тобі тягнути віз. / Жиріє з крові змучених народів / Наш ворог найлютіший — шовінізм. / Він віроломство заручив з ганьбою, / Він зробить все, щоби скорився ти. / О курде! Бережи свої набої — Без них тобі свій рід не вберегти...“⁷²⁵ Názory na tuto Symonenkovu báseň se mezi badateli různí. Je nepochybně možné, že Symonenko opravdu jednoduše vyslovoval podporu kurdskému národu v boji se šovinismem, jak ale poukazuje zejména ukrajinská literární vědkyně Oksana Zabužko, tento Symonenkův text je správné vnímat prostřednictvím koloniálního diskurzu. Nehledě na to, že Symonenkův text zůstává nepochybně předmětem pro různé možné interpretace, několik prvků poukazuje na básníkův postoj právě v rámci „solidarity mezi utlačovanými“.

Symonenko bezprostředně navazoval v úvodu svého textu na Ševčenkův *Kavkaz*, který je součástí koloniálního diskurzu,⁷²⁶ za pomoci Ševčenkova epigramu „bojujte a zvítězíte“.⁷²⁷ V březnu 1963, kdy byla Symonenkova báseň napsána, Chruščovovo tání již stagnovalo a nastalo výrazné posílení cenzury, stranického tlaku a zvýšení konfrontace v rovině jazykové politiky, což i samotný Symonenko zaznamenal ve svých deníkových zápiscích.⁷²⁸ To umožňuje předpokládat, že jeho vnímání sovětské reality bylo již výrazně kritické. Zmínka o snaze utlačovatele „sebrat jméno a jazyk“ může sloužit jako zřejmá aluze na situaci na sovětské Ukrajině. Je rovněž charakteristické, že při zmínce o šovinismu (o kterém šedesátníci začnou otevřeně psát již následující rok po publikaci Symonenkova textu) básník ustupuje od počáteční formy, kdy se obracel ke Kurdům, a definuje šovinismus jako „našeho nepřítel“, tedy kolektivního a společného, tedy jako něco, co propojuje Kurdy a vlastní básníkův národ. Charakteristickým prvkem Symonenkova textu je rovněž použití ruského

⁷²⁴ *Курдському братові.*

⁷²⁵ Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори.* Київ 2011. s. 279.

⁷²⁶ Rory FINNIN, *Mountains, Masks, Metre, Meaning: Taras Shevchenko's 'Kavkaz'* s. 396–439.

⁷²⁷ Василь СИМОНЕНКО, *Вибрані твори.* Київ 2011. s. 279.

⁷²⁸ Tamtéž, s. 547.

slova „pochopit“, a to ve formě žargonu s písmenem „a“ místo „o“ v první slabice, tedy „paňat“. Toto na první pohled nenadálé použití ruského slova je ale charakteristické ve svém kontextu, jelikož toto ruské slovo je vloženo do úst „utlačovatele“, což může být chápáno jako poukazování na jeho původ. Současně je nutné podotknout, že podobný přístup nebyl u šedesátníků ojedinělý. Prvky ruštiny byly používány i dalšími šedesátníky pro zvýraznění posměšného tónu a kritického postoje vůči sovětskému systému. To se kromě Symonenkovy básně týká zejména textu Liny Kostenko věnovaného utlačování ukrajinské inteligence a následným rehabilitacím. Kostenko pro vyjádření svého postoje rovněž použila Ševčenkovu postavu a modelovala jeho možný osud jako odsouzeného a později rehabilitovaného. Autorka v tomto případě rovněž používá ruštinu jakožto zvýraznění konfrontace až posměchu nad sovětskou politikou: „... byl by snad i rehabilitován / posmrtně, ale *svojevrěmenno*.“ Použití ruského slova „včas“ (своевременно) i v tomto případě vyznívá jako posměšek nad oficiální politikou. Není vyloučeno, že i v Symonenkově případě se jednalo o podobný záměr. Souhrn uvedených prvků dovoluje interpretaci Symonenkova textu v rámci koloniálního diskurzu, jak to dokládá Oksana Zabužko i další badatelé.⁷²⁹ Je nutné dodat, že právě takto byla Symonenkova báseň často interpretována i ve vlastenecky naladěných kruzích v sovětské Ukrajině. V roce 1968 byl na západní Ukrajině odsouzen učitel místního gymnázia za „šíření antisovětské propagandy“, která spočívala v tom, že slovo „Kurd“ v Symonenkově básni vyměnil za slovo „Ukrajinec“ a v této podobě Symonenkův text distribuoval.

V rámci koloniálního přístupu solidarity mezi utlačovanými lze interpretovat i několik textů Liny Kostenko. Na rozdíl od Symonenkovy básně *Kurdskému bratrovi*, která má výrazně politický náboj, se Kostenko soustředila na téma upadající nebo již pod vnějším tlakem zničené kultury. Za charakteristický text tohoto diskurzu u Kostenko může sloužit báseň *Ima Sumak*⁷³⁰, publikovaná rovněž v roce 1963, ve které se básnířka zabývá postavou zpěvačky peruánského původu Imy Sumak. Text básně zní následovně: „Було на світі плем'я — інки. / Було на світі — і нема. / Одних приставили до стінки, / а інших вбили крадькома. / Кого улещено дарами, / кого утоплено в крові. / ... / Удар. І ще раз. Бевхне глухо / в кубло чужинців і заброд. / Асфальтами залите вухо / не знає імені: Народ. / ... / Ти де взялася, Іма Сумак?! / Чи плем'я, знищене для битви, / помстилось голосом

⁷²⁹ Наталія РОМАНОВА, *Поезія Тараса Шевченка як прототекст у віршах Василя Симоненка*. Dostupné online na: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37425/20-Romanova.pdf?sequence=1> (6. 1. 2021).

⁷³⁰ *Іма Сумак*.

співця? — / ... / А він, могутній, чинить опір, / співає те, що кров велить! / Співає гімни смертна жінка. / А в ній — чи знає і сама? — / безсмертно тужить плем'я — інки. / Те плем'я, котрого нема..⁷³¹ Kostenko popisuje kulturu, která se ocitla pod tlakem dobyvatelů, a nakonec byla zcela zničena pod vlivem vnějších faktorů. Stejně jako v případě Symonenka v roce 1963, i Kostenko vnímala sovětskou kulturní politiku jako diskriminační vůči ukrajinské kultuře, což umožňuje interpretovat tuto její báseň jako aluzi na soudobé dění na Ukrajině. Kromě toho Kostenko definuje Imu Sumak jakožto pokračovatelku této zaniklé kultury, jakožto nositelku a ochránkyni nacionální tradice, což se výrazně podobá postavení samotných šedesátníků, kteří se sami začali v tomto období považovat za pokračovatele tradice kultury ukrajinského popraveného obrození, která byla fakticky zlikvidována v průběhu Stalinova teroru ve třicátých letech. Motiv zanikající kultury a nutnost ji bránit v případě Kostenko není ojedinělý. Ve sbírce *Cesty srdce* (1961) publikovala báseň *Uhasly ohně tábořišť*⁷³² (1961),⁷³³ ve které se věnovala podobnému tématu úpadku kmenové kultury, tentokrát nedefinovaného kmene. Ke stejným motivům se vracela i v pozdějších obdobích, kupříkladu v básni *Na obličejích déšť*⁷³⁴, kdy se pro vyjádření solidarity znovu obracela k národům, které původně obývaly Ameriku. Motiv solidarity mezi utlačovanými byl šedesátníky používán jako bezprostřední způsob vyjádření podpory utlačovanému společenství, tak i jako možnost metaforicky poukázat na komplikovanou situaci vlastního ukrajinského společenství.

⁷³¹ Ліна КОСТЕНКО, *Іма Сумак*. Dostupné online: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5632>. (21. 4. 2021).

⁷³² *Погасли кострища стоянок*.

⁷³³ Ліна КОСТЕНКО, *Мандрівки серця*. Київ 1961. s. 11.

⁷³⁴ *По лицю дощ*.

Závěr

Generace ukrajinských šedesátníků se začala aktivně zapojovat do kulturního života na sovětské Ukrajině na přelomu padesátých a šedesátých let, v rozporuplném období Chruščovova tání. Chruščovovy reformy, jak ekonomické a sociální, tak i kulturní, přispívaly k formování optimistických očekávání v sovětské společnosti. Nejinak tomu bylo i v případě tajného projevu prvního tajemníka strany předneseného na XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Odhalení Stalinových zločinů sice do jisté míry podkopávalo důvěru ve stranické vedení, současně ale zahájená politika destalinizace dávala zejména nastupující generaci důvod k optimismu.

Generace šedesátníků vstoupila do období tání již se složitými osobními zkušenostmi. Skupina ukrajinských spisovatelů a literárních kritiků, kteří se stali předmětem mé studie, se narodila v meziválečném období. Válka výrazně poznamenala jejich dětství, což se následně promítlo i ve zpracování těchto traumatických zážitků v jejich literárním díle. Samotný fakt vítězství ve válce však rovněž napomáhal jistému pocitu sovětského vlastenectví. Socialistické uspořádání společnosti tímto prokázalo svoji životaschopnost a vítězství ve válce nakonec přispělo k pocitu sounáležitosti se sovětským lidem. Následovaly roky na školách a univerzitách, které byly spojeny i se stranickou indoktrinací. Budoucí lidskoprávní aktivisté a disidenti se stejně jako jakýkoli jiný sovětský občan v poválečném období pohybovali ve veřejném prostoru, ve kterém dominovala stranická ideologie, kampaně proti kosmopolitům a nacionalistům. To vše se výrazně promítlo do jejich postojů a vnímání sovětského systému. V raných textech šedesátníků se relativně často vyskytovaly motivy, které odpovídaly dominujícímu literárnímu kánonu – socialistickému realismu. Řada budoucích disidentů se zapojovala do aktivit stranických organizací a komsomolu. Když v roce 1953 zemřel Stalin, byla vůdcova smrt i mezi mladými lidmi vnímána, pokud ne přímo jako tragédie, tak minimálně jako důvod k nejistotě, přestože se již začaly objevovat první pochybnosti.

Chruščovův projev o tři roky později znamenal pro sovětské občany radikální změny. Stalin byl odsouzen jako budovatel vlastního kultu a od února 1956 se vládnoucí strana a celá sovětská společnost měly řídit heslem „návratu k leninismu“. Sledování této teze znamenalo výrazné změny pro menší republiky SSSR, a zejména pro Ukrajinu. Chruščov se v prvních letech tání zasazoval o jistou podobu decentralizace a korenizace, tedy posílení role místních

kádrů v republikách. K Ukrajině měl Chruščov zvláštní vztah, jelikož svoji stranickou kariéru budoval primárně právě na Ukrajině a z dob působení v USSR si odnesl řadu jak osobních, tak i stranických kontaktů. Sovětská Ukrajina se nakonec ocitla ve zvláštním postavení „druhé mezi rovnými“. Loajalita vůči Moskvě zůstávala zásadním požadavkem pro stranické vedení v republice, výměnou však vedení dostávalo jistou podobu „kontrolované autonomie“.

Posílení role místních elit a jistá podpora národní kultury v rámci politiky decentralizace přispívaly k formování postojů a přesvědčení mladé ukrajinské inteligence, která se po absolvování studia na vysokých školách postupně začala zapojovat do kulturního dění. Její postoje se dají označit za nacionální komunismus, tedy přesvědčení, že národní kultura může úspěšně fungovat a rozvíjet se v rámci sovětského systému. Právě s takovými přesvědčeními (jen s ojedinělými výjimkami) nastupovala na literární scénu kohorta ukrajinských šedesátníků: o několik let starší literární kritici Ivan Svitlyčnyj, Jevhen Sverst'uk, Ivan Dzjuba a básnířka Lina Kostenko a jejich mladší kolegové-básníci Vasyl Symonenko, Vasyl Stus, Mykola Vinhranovskij a Ivan Drač. Období až do začátku šedesátých let lze označit za období klidné koexistence šedesátníků se sovětským systémem.

Postupný posun těchto spisovatelů a literárních kritiků do opoziční pozice byl následkem souhry řady okolností. Jedním z klíčových prvků vývoje od celkem loajálních občanů až k opozičním aktivistům a disidentům byla jazyková otázka. Navzdory vyhlášené politice decentralizace zůstávaly kultura a zejména jazyková otázka dotčeny mnohdy nedůslednými politickými kroky. Ruština zůstávala nejen jazykem mezinárodní komunikace uvnitř SSSR, ale rovněž nástrojem sjednocení a spojnicí mezi jednotlivými republikami. Na základě této logiky stranické vedení v Moskvě prosazovalo popularitu a prestiž ruského jazyka i na sovětské Ukrajině. Za tímto účelem byla v SSSR zavedena školská reforma, která umožňovala rodičům volit jazyk vyučování svých dětí na školách. Stejně tak se postupně prosazovala rozsáhlá publikace ruskojazyčných časopisů na sovětské Ukrajině, ruština poskytovala lepší výchozí pozici při nástupu na vysoké školy a možnost kariérního růstu. Taková podpora ruštiny se nezakládala na represivním tlaku, ale především na vytváření atmosféry ve společnosti, kdy ruština byla prosazována jakožto prestižnější a kultivovanější jazyk. Zejména školská reforma se stala terčem kritiky ze strany ukrajinských kulturních a politických elit. Většina obyvatelstva se na Ukrajině takové politice podřídila, čemuž nasvědčují i počty žáků, kteří již v polovině šedesátých let studovali na ukrajinských školách

v ruském jazyce. Šedesátníci ale takovou situaci vnímali jako záměrný a umělý tlak na svůj rodný jazyk jako velkou křivdu vůči ukrajinské kultuře.

Podobně se vyvíjela obecná kulturní politika, která se zakládala na konceptu socialistického realismu a tezi o kultuře, která měla být „národní formou a socialistická obsahem“. Taková politika často vedla k marginalizaci a vulgarizaci nacionálních prvků v kultuře. Pokud v první polovině období tání ukrajinští spisovatelé opravdu mohli psát v atmosféře relativní svobody, již od konce roku 1962 do jejich díla začala zasahovat sovětská cenzura a samotní spisovatelé se čím dál častěji stávali terčem kritiky kvůli údajnému „formalismu“, který však byl často spojován právě s národnostní otázkou. Současně probíhaly i další kulturní procesy, zejména prosazování stranické interpretace dějin, podle níž se zdůrazňovala role ruského národa v budování socialismu, přičemž další národy sovětského impéria hrály podřadnou roli. Ukrajina byla v těchto interpretacích pojímána jako „mladší bratr“.

Prosazování ruštiny mělo především za cíl centralizaci sovětského systému. Stejně tak marginalizace národního prvku v ukrajinské kultuře byla pokračováním politiky „splynutí národů“, oficiálního konceptu, který Nikita Chruščov vyhlásil v roce 1961. Tato politika obsahovala jisté náznaky a tendence kulturní kolonizace, nejednalo se však o kolonialismus v jeho tradičním pojetí. Na základě různých dat a zdrojů lze konstatovat, že většina obyvatelstva sovětské Ukrajiny nevnímala takovouto situaci konfrontačně. Současně ale vyvolávala odpor v kruzích inteligence, a zejména mezi šedesátníky byla postupně stále více vnímána jako nepřátelská vůči ukrajinské kultuře.

Kromě obecně politických tendencí měla na posun šedesátníků do opozice vliv řada událostí, které se odehrály v rozmezí let 1962 až 1964. Skupina šedesátníků se pod dojmem Chruščovových rehabilitací začala zajímat o Stalinovy zločiny. Velký význam mělo rovněž postupné objeovávání odkazu předešlé generace popraveného obrození. V rámci Klubu tvůrčí mládeže v Kyjevě šedesátníci pořádali literární večery spisovatelů z generace popraveného obrození. Zkoumali ale i bezprostřední Stalinovy zločiny. Stěžejní v tomto smyslu byla návštěva v Bykivni trojice L. Taňuka, V. Symonenka a A. Horské, kde umělci odhalili bezejmenné hroby ze třicátých let. Takovéto nálezy prohlubovaly pochybnosti šedesátníků o sovětském systému obecně.

Následovaly další události, které již výrazně přispívaly ke konfrontaci mladých spisovatelů se sovětským systémem. Po Symonenkově smrti v prosinci 1963 následovalo zničení vitráže A. Horské na Ševčenkově univerzitě z cenzurních důvodů. V květnu 1964 vypukl požár ve veřejné knihovně města Kyjeva, při němž byly zničeny fondy ukrajinistiky, čímž studia ukrajinských dějin a kultury utrpěla obrovskou ztrátu. Tyto události se časově sebhly s posílením cenzury a tlakem na KTM, který se postupně stal jakousi základnou šedesátníků. Tato politika byla šedesátníky reflektována v dobových denících, dopisech a prosloveh, podle nich lze zmapovat narůstající nespokojenost spisovatelů a literárních kritiků se stávající situací – zejména ohledně rusifikace a cenzury. Svoji nespokojenost s národnostní politikou a obecně kulturním děním šedesátníci vkládali do svých básnických textů. Celá řada básní šedesátníků z období tání obsahuje jistou kritiku stávajících poměrů (*Ne, tento národ z krve a země* M. Vinhranovského, *At' mlčí Amerika a Rusko a Žulové obelisky* V. Symonenka nebo *Co by napsal Ševčenko ve třicátém třetím, třicátém sedmém roce?* L. Kostenko). Tyto texty sice lze interpretovat z hlediska koloniálního diskurzu, až do roku 1964 se však dle vyjádření J. Sverst'uka stále jednalo o fungování „uvnitř sovětského souřadnicového systému“. Nehledě na narůstající nespokojenost, šedesátníci se takřka až do konce období tání (do Chruščovova pádu na podzim 1964) pohybovali v rovině oficiální kultury, přestože postupně vytvářeli vlastní kulturní diskurz, ve kterém nacionální ukrajinské motivy výrazně přesahovaly oficiální sovětský internacionalismus.

Uvedené tendence se nakonec promítly v tom, že se mezi šedesátníky postupně zformovalo přesvědčení, že ukrajinská kultura se nachází pod sovětským tlakem, který ke konci období tání začal nabývat koloniálních rozměrů. Právě tuto zásadní tezi ve svých publicistických textech z let 1964 a 1965 rozvíjeli dva literární kritici z kohorty šedesátníků Jevhen Sverst'uk a Ivan Dzjuba, kteří jeden po druhém napsali dva publicistické eseje *Při příležitosti procesu nad Pohružalským* (J. Sverst'uk) a *Internationalismus nebo rusifikace?* (I. Dzjuba). V obou případech autoři psali o pokračování ruského imperialismu v sovětské době, který se vyvinul v podobu „rudého šovinismu“. J. Sverst'uk zdůrazňoval, že sovětská politika vůči Ukrajině se zakládá na koloniálních principech. I. Dzjuba se věnoval především kulturní kolonizaci a rusifikaci Ukrajiny jakožto klíčovému nástroji sovětské politiky. Lze konstatovat, že v krátkém období tání šedesátníci prošli evolucí od loajálních sovětských občanů ke kritikům sovětského systému, což se promítlo v jejich postojích, veřejných vystoupeních a literárních textech, které na konci tání začaly v některých případech nabývat až antikoloniálního znění.

Předkládaná disertační práce nabízí přístup, který ještě nebyl aplikován pro analýzu díla i postojů ukrajinských šedesátníků, současně skýtá i řadu možností pro další prohlubování daného tématu.

Jednou z nich je rozšíření rámce osobností hnutí šedesátníků o jejich kolegy z uměleckých kruhů: Allu Horskou, Ljudmylu Semykinu, Opanase Zalyvachu a další. Zvláštní pozornost by si rovněž zasloužila i analýza příběhů dalších publicistů a literárních kritiků, zejména Mychajlyny Kocjubynské, Vjačeslava Čornovola nebo Leonida Pljušče. Další možnost spočívá ve zvláštním a detailním zkoumání koloniálního diskurzu v literárním díle šedesátníků. Z tohoto hlediska se nabízí několik možností detailního zpracování některých dílčích otázek disertační práce, které kvůli omezenosti přístupů k některým archivním zdrojům nebyly detailně analyzovány, nepochybně ale poskytují prostor pro pokračování bádání. Jedná se kupříkladu o detailní rozbor stenografických záznamů pořizených během akcí KTM na začátku šedesátých let. Tímto způsobem by bylo možné detailně rozpracovat diskurz nacionálního komunismu, ve kterém se šedesátníci pohybovali v první polovině šedesátých let. Stejně tak si zaslouží pozornost neustále se doplňující fondy Dílčího archivu bezpečnostních složek v Kyjevě, jelikož zdaleka ne všechny záznamy, které se vztahují k fenoménu šedesátníků, byly v době psaní práce zveřejněny.

Seznam použitých pramenů a literatury

Nepublikované prameny

Státní Ústřední muzeum-archiv literatury a umění Ukrajiny v Kyjevě:

Osobní fond Andrije Malyška (№22)

Osobní fond Maksyma Rylského (№46)

Osobní fond Pavla Tyčyny (№464)

Osobní fond Mykoly Vinhranovského (№1024)

Osobní fond Vasyla Symonenka (№1214)

Dílčí Archiv Bezpečnostní služby Ukrajiny v Kyjevě

Operativní zprávy, dokumentace, protokoly zasedání orgánů KGB v USSR (fond №18)

Dobové publikované prameny

Časopisy a noviny

Вітчизна, № 9, 1961.

Звезда, № 8, 1957.

Жовтень, № 9, 1956.

Коммунист, № 9, 1956.

Литературная газета, 21. 6. 1955.

Літературна газета, 8. 3.1956.

Літературна газета, 8. 1. 1957.

Літературна газета, 15. 1. 1957.

Літературна Газета, 4. 3. 1958.

Літературна газета, 14. 8. 1958.

Літературна газета, 20. 3. 1959.

Літературна газета, 22. 3. 1959.

Літературна Україна, 21. 1. 1960.

Літературна газета, 21. 4. 1961.

Літературна газета, 14. 7. 1961.

Літературна газета, 14. 11. 1961.

Літературна газета, 26. 12. 1961.

Літературна Україна, 12. 3. 1963.

Літературна Україна, 29. 3. 1963.

Літературна Україна, 9. 4. 1963.

Правда, 2. 4. 1961.

Knížní publikace

Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Атомні прелюди*, Київ 1962.

Іван ДЗІЮБА, *Інтернаціоналізм чи Русифікація?*, Сучасність 1968.

Іван ДРАЧ, *Соняшник*, Київ 1962

Ліна КОСТЕНКО, *Проміння Землі*, Київ 1957.

Ліна КОСТЕНКО, *Вітрила*, Київ 1958.

Ліна КОСТЕНКО, *Мандрівки серця*, Київ 1961.

Максим РИЛЬСЬКИЙ, *Наша кровна справа*, Київ 1959.

Володимир СОСЮРА, *Щастя сім'ї трудової*, Київ 1962.

Василь СИМОНЕНКО, *Тиша і грім*, Київ 1962.

Василь СИМОНЕНКО, *Земне тяжіння*, Київ 1962.

Павло ТИЧИНА, *Дружбою ми здружені*, Київ 1960.

Павло ТИЧИНА, *До молоді мій чистий голос*, Київ 1959.

Rozhovory

Rozhovory s Ivanem Dziubou 26. 12. 2018; 16. 3. 2019; 15. 10. 2019.

Rozhovor s Bohdanem Horyněm 12. 11. 2019.

Rozhovor s Marijí Stus 18. 12. 2019.

Rozhovor s Marharytou Dovhaň 3. 1. 2020.

Rozhovor s Marijí Drač 25. 5. 2020.

Rozhovor s Lidijí Vinhranovskou 3. 6. 2020.

Мемоа́ры

Bohumila BERDYCHOWSKA, Ola HNATIUK, *Vzpouřa generace: Rozhovory s ukrajinskými intelektuály*, Praha 2011.

Leonid PLJUŠČ, *Na karnevalu dějin*, Praha 2018.

Іван ДЗЮБА, *Не окремо взяте життя*, Київ 2013.

Іван ДЗЮБА, Ліна КОСТЕНКО, Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Гармонія крізь тугу дисонансів*, Київ 2016.

Богдан ГОРИНЬ, *Не тільки про себе*, Київ 2016.

Роман КОРОГОДСЬКИЙ, *Брама Світла: Шістдесятники*, Львів 2014.

Михайлина КОЦЮБИНСЬКА, *Мої обрії*, том 2, Київ 2004.

Василь ОВСІЄНКО (eds.), *Василь Стус: Поет і громадянин, книга спогадів та роздумів*, Київ 2013.

Олександр СІНЧЕНКО (eds.), *Євген Сверстюк: Невже то я?*, Київ 2015.

Леоніда СВІТЛИЧНА, Надія СВІТЛИЧНА (eds.), *Доброокий: спогад про Івана Світличного*, Київ 1998.

Микола СОМ, *З матір'ю на самоті*, Київ 2005.

Лесь ТАНЮК, *Твори в 60 томах. Том IV*, Київ 2006.

Ірина ЖИЛЕНКО, *Ното feriens*, Київ 2011.

Никита ХРУЩЕВ, *Воспоминания: Время, Люди, Власть*, Москва 2016.

Sekundární literatura

Simone Attilio BELLEZZA, *The Shore of Expectations: a Cultural Study of the Shistdesiatnyky*, Edmonton 2019.

Homi BHABHA, *The Location of Culture*, London and New York 2004.

Stephen BITTNER, *The many lives of Khrushchev's Thaw: Experience and Memory in Moscow's Arbat*, Cornell University Press 2008.

Fedor BURLATSKY, *Khrushchev and the First Russian Spring*, London 1991.

Andriy M. CHIROVSKY, *The solitude: Symonenko Alone*, In: Vasyl Symonenko, *Granite Obelisks*, New Jersey 1975.

Miriam DOBSON, *Khrushchev's Cold Summer: Gulag Returnees, Crime and the Fate of reform after Stalin's Death*, New York 2011.

Karel DURMAN, *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, Svazek 1, Praha 2004.

Donald FITZLER, *The Khrushchev era. De-Stalinization and the limits of reform in the USSR 1953–1964*, London 1993.

Jacquelynne ECCLES, *The Development of Children Age 6 to 14*. In: *The Future of Children*, № 9, 1999.

Mayhill C. FOWLER, *Beau Monde on Empire's Edge: State and Stage in Soviet Ukraine*, Toronto 2017.

Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence*, Praha 1999.

Polly JONES, *Myth, Memory, Trauma. Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union*

1953–1970, Yale University 2013.

Bohdan KRAWCHENKO, *Social change and national consciousness in twentieth-century Ukraine*, Edmonton 1985.

Stephen KOTKIN, *Armageddon Averted: The Soviet Collapse 1970–2000*, Oxford University Press 2001.

Alex KURAEV, *Soviet Higher Education: an Alternative Construct To the Western University Paradigm*. In: *Higher Education*, № 2, 2016.

David LOWENTHAL, *History and Memory*. In: *The Public Historian*, vol.19 № 2, 1997.

Martin MALIA, *Sovětská tragédie: dějiny socialismu v Rusku v letech 1917–1991*, Praha 2004.

Terry MARTIN, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union 1923–1939*, Cornell University Press 2001.

Danielle D. MCGEOUGH, *Family Stories, Fragments and Identity*. In: *Storytelling, Self, Society*. № 8, 2012.

Radomyr MOKRYK, *Kulturní politika po 20. sjezdu Komunistické strany SSSR: reflexe v sovětské Ukrajině*. In: *Slovanský přehled* № 3, 2020. s. 501-524.

Oxana PACHLOVSKA, *The Poetry of the Sixties and Europe: Between Culture and Politics*, In: Giovanna BROGI BERCOFF, Marko PAVLYSHYN, Serhii PLOKHY (eds.), *Ukraine and Europe: Cultural Encounters and Negotiations*, University of Toronto Press 2017.

Anita PISCH, *The personality cult of Stalin in Soviet posters, 1929-1953: Archetypes, inventions and fabrications*, ANU Press 2016.

Serhii PLOKHY, *The Last Empire. The Final Days of the Soviet Union*, New York 2014.

William J. RISCH, *The Ukrainian West: Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv*, Harvard 2011.

Pamela ROBURU, *The Self- Who Am I? Children's Identity and Development through Early Childhood Education*. In: *Journal of Educational and Social Research*, № 5, 2015.

Edward SAID, *Culture and Imperialism*, New York 1993.

Susanne SCHATTENBERG, *'Democracy' or 'despotism'? How the Secret Speech was translated into everyday life*. In: Polly Jones (eds.), *The Dilemmas of De-Stalinization. Negotiating Cultural and Social Change in the Khrushchev Era*. London 2006.

Tanya SAMMUT-BONNICI and John McGEE, *Case study*. In: Cary I. Cooper (eds.) *Wiley Encyclopaedia of Management* 2014.

Linda SHIELDS, *The effect of war on children: The children of Europe after World War II*, In: *International Nursing Review*, № 2, 2002.

Myroslav SHKANDRIJ, *Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times*, McGill-Queen's University Press 2011.

Anthony D. SMITH, *National Identity*, Penguin Books 1991.

Paul STURGES, *Biography in the 1980 s*. In: *Biography*, vol.6 № 4, 1983.

Ronald Grigor SUNY, *The Contradictions of Identity: Being Soviet and National in the USSR and After*. In: Mark BASSIN, Catriona KELLY (eds.), Cambridge 2012.

William TAUBMAN, *Khrushchev: Man, and his Era*, New York 1990.

Alistair THOMPSON, *Making the Most of Memories: The Empirical and Subjective Value of Oral History*. In: *Transactions of the Royal Historical Society*. № 9, 1999.

Stanislav TUMIS, *Leninova kritika západního kolonialismu a budování multinárodního sovětského impéria za jeho vlády*. In: Stanislav TUMIS, Hanuš NYKL (eds.), *Prekolonialismus, kolonialismus a postkolonialismus. Impéria a ti ostatní ve východní a jihovýchodní Evropě*. Praha 2015.

Václav VEBER, *Nikita na Trůně: Chruščov v čele SSSR v letech 1953–1964*, Praha 2014.

Michael M. WIDDERSHEIM, *Historical Case Study: A Research Strategy for Diachronic Analysis*. In: *Library and Information Science Research*. №2, 2018.

Jiří VYKOUKAL, Bohuslav LITERA, Miroslav TEJCHMAN, *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

Zaidah ZAINAL, *Case study as a research method*. In: *Jurnal Kemanusiaan*, № 9, 2007.

Vladislav ZUBOK, *Zhivago's Children: The last Russian Intelligentsia*, Cambridge and London 2009.

Анна АРЕНДТ, *Истоки тоталитаризма*, Москва 1996.

Володимир БАРАН, Віктор ДАНИЛЕНКО, *Україна в умовах системної кризи (1948–1980 pp.)*, Київ 1999.

Сергій БІЛОКІНЬ, *Клуб Творчої Молоді Сучасник (1960 - 1965)*, Київ 2012.

Михаил ГЕЛЛЕР, *Машина и винтики: история формирования советского человека*, Лондон 1985.

Ярослав ГРИЦАК, *Нарис історії України: формування модерної нації XIX-XX століття*, Київ 2019.

Тамара ГУНДОРОВА, *Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на Сході Європи*. In: *Postcolonialism, Generations, Culture*. Київ 2014.

Тамара ГУНДОРОВА, *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми*, Київ 2012.

Ханс ГЮНТЕР, Евгений ДОБРЕНКО, *Соцреалистический канон*, Санкт-Петербург 2000.

Іван ДЗЮБА, *Душа розпластана на пласі*, In: Іван Світличний, *Серце для куль і для рим*, Київ 1990. s. 2–18.

Олександр ЗІНЧЕНКО, Володимир В'ЯТРОВИЧ (eds.), *Війна і міф*, Київ 2017.

Сергій ЄКЕЛЬЧИК, *Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві*, Київ 2008.

Александр ЭТКИНД, *Внутренняя колонизация: имперский опыт России*, Москва 2013.

Олексій ЗАРЕЦЬКИЙ, *Офіційний та альтернативний дискурси 1950 -1980 роки в УРСР*, Київ 2011.

Константин ЖУКОВ, *История Москвы в датах*, Москва 2003.

Григорій КАСЬЯНОВ, *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980 років*, Київ 2018.

Іван КОЛЯСКА, *Освіта в Радянській Україні*, Торонто 1970.

Іван КОШЕЛІВЕЦЬ, *Сучасна література в УРСР*, Пролог 1964.

Юрій ЛЕВАДА (eds.), *Советский простой человек: Опыт социального портрета на рубеже 90-х*, Москва 1993.

Іван ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ, *Русифікація чи Малоросіізація?* In: *Journal of Ukrainian Graduate Studies*. №. 4, 1978.

Лариса МАСЕНКО, *Конфлікт мов та ідентичностей в пост-радянській Україні*, Київ 2020.

Агнешка МАТУСЯК, Матеуш СВЕТЛІЦКІ, *Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях*. In: Тамара Гундорова, Агнешка Матусяк (eds.), *Покоління, Генерації, Культура*. Київ 2014.

Рой МЕДВЕДЕВ, *Хрущев: политический портрет*, Benson, Vermont 1986.

Джеймс МЕЙС, *Комунізм та дилеми національного визволення: національний комунізм в радянській Україні 1918 – 1933*, Київ 2018.

Биргит МЕНЦЕЛЬ. *Советская лирика сталинской эпохи: мотивы, жанры, направления*. In: Ханс Гюнтер, Евгений Добренко (eds.), *Соцреалистический канон*. Санкт-Петербург 2000.

Марко ПАВЛИШИН, *Козаки в Ямайці. Постколоніальні риси в сучасній українській культурі*. In: *Слово і час*, №4-5, Київ 1994.

Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *Українські шістдесятники: філософія бунту*. In: *Сучасність*, № 4, 2000. s. 65–84.

Тарас САЛИГА, *Поет це слово. Це його життя*, In: Микола Вінграновський: *Вибрані твори у трьох томах*, том 1, Тернопіль 2005.

Яр СЛАВУТИЧ, *Наклади серійних видань в Україні*. In: *Сучасність*, № 5, 1964.

Орест СУБТЕЛЬНИЙ, *Україна. Історія*, Київ 1993.

Валентина ХАРХУН, *Митець у каноні: соцреалістична поезія Павла Тичини 1930-1960-х років*. In: *Слово і час*, №10, 2006.

Валентина ХАРХУН, *Соцреалістичний канон в українській літературі. Генеза, розвиток, модифікації*, Ніжин 2009.

Петро ЧЕРНОВ, *Преса УРСР за минуле десятиліття*. In: Сучасність, № 3, 1962.

Петро ЧЕРНОВ, *Що читають у нас на Україні*. In: Сучасність, № 11, 1963.

Віталій ЧЕРНЕЦЬКИЙ, *Картографуючи посткомуністичні культури: Росія та Україна в контексті глобалізації*, Київ 2013.

Сергей ЧУПРИНИН, *Оттепель, События: март 1953 – август 1968*, Новое литературное обозрение 2020.

Олена ЮРЧУК, *У тіні імперії: Українська література у світлі постколоніальної теорії*, Київ 2013.

Мирослав ШКАНДРІЙ, *В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби*, Київ 2004.

Internetové zdroje

Mark von HAGEN, *From imperial Russia to Colonial Ukraine*. Dostupné online: http://shron1.chtyvo.org.ua/Mark_von_Hagen/From_Imperial_Russia_to_Colonial_Ukraine_anhl.pdf (17. 7. 2019).

Alfons GRIEDER, *What Are Boundary Situations? Jaspersian Notion Reconsidered*. Dostupné online: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00071773.2009.11006692?journalCode=rbsp20>. (7. 1. 2021).

Mykola RIABCHUK, *White Skin, Black Language. Traumatic Experience of the Imperial Linguicide*. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=SUFJ7BXwlgw&t=4231s> (18. 12. 2020).

Iuliia SKUBYTSKA, *It Takes a Union To Raise a Soviet: Children`s Summer Camps As a Reflection of Late Soviet Society*. Dostupné online: <https://repository.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4721&context=edissertations>. (11. 11. 2020).

В'ячеслав БРЮХОВЕЦЬКИЙ, *Хто найдужче любить життя (штрихи до портрету Василя Симоненка)*. Dostupné online: <https://md-eksperiment.org/post/20170518-hto-najduzhche-lyubit-zhittya-shtrihi-do-portreta-vasilya-simonenka>. (20. 03. 2020).

Микола ВІНГРАНОВСЬКИЙ, *Хто і що є для мене незалежність України?* Dostupné online: <https://day.kyiv.ua/uk/article/kultura/hto-i-shcho-dlya-mene-nezalezhnist-ukrayini>. (11. 3. 2021).

Олександр ГАНДЗІЙ, *Протягом п'яти років у Москві не промовив жодного слова російською*. Dostupné online: https://gazeta.ua/articles/history-journal/_protyagom-pyati-rokiv-u-moskvi-ne-promoviv-zhodnogo-slova-rosijskoju-movoyu/733581. (30. 7. 2020).

Дмитро ГОРБАЧОВ, *Магічний реалізм*, Dostupné online: <https://inkyiv.com.ua/2017/05/magichniy-realizm>. (11. 11. 2020).

Анна ГРИГОРЬЕВА, *Решение жилищной проблемы советских граждан в годы «оттепели»*. Dostupné online: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2010/4/istoriya/grigoreva.pdf. (20. 3. 2020).

Іван ДЗЮБА, *Інтернаціоналізм чи русифікація?* Dostupné online: <http://history.org.ua/LiberUA/966-518-110-6/966-518-110-6.pdf>. (14. 1. 2021).

Іван ДЗЮБА, *П'ятдесят років тому...* Dostupné online: <https://beta.dt.ua/history/p-yatdesyat-rokiv-tomu-.html>. (1. 8. 2020).

Іван ДРАЧ, *Смерть Шевченка*. Dostupné online na: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=906>. (24. 12. 2020).

Петро КРАЛЮК, *Українізація від Лавренція Берії. Секретна постанова 1953 року вимагала відійти від русифікації*. Dostupné online:
<https://www.radiosvoboda.org/a/30589332.html> (10. 10. 2010).

Михайлина КОЦЮБИНСЬКА, *Легше жити тоді, коли знаєш, що є на світі щось таке справжнє*. Dostupné online: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/osobistist/mihaylina-kocyubinska-legshe-zhiti-todi-koli-znaiesh-shcho-ie-taki-u-sviti-shchos>. (20. 2. 2021).

Оксана ПАХЛІОВСЬКА, *В Європі на генетичному рівні виникає спонтанна любов до народу, що постав на захист своєї свободи* Dostupné online:
<https://m.day.kyiv.ua/uk/article/top-net/oksana-pahlovska-v-yevropi-na-genetychnomu-rivni-vynukaе-spontanna-lyubov-do-narodu>. (7. 1. 2021).

Сергій ПЛОХІЙ, *Козак Нарбута – дуже політичний, це державний козак*. Dostupné online: <https://antikvar.ua/kozak-narbuta>. (25. 3. 2021).

Наталка ПОЗНЯК-ХОМЕНКО, *Шевченко і цензура: як «редагували» поета в Російській імперії та СРСР*. Dostupné online: <https://tyzhden.ua/History/251593>. (15. 3. 2021).

Наталія РОМАНОВА, *Поезія Тараса Шевченка як прототекст у віршах Василя Симоненка*. Dostupné online:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/37425/20-Romanova.pdf?sequence=1>
(6. 1. 2021).

Євген СВЕРСТЮК, *Система радянських координат*. Dostupné online:
<https://krytyka.com/ua/articles/systema-radyanskykh-koordynat>. (19.1.2021).

Євген СВЕРСТЮК, *З приводу процесу над Погружальським*. Dostupné online:
<http://ukrlife.org/main/evshan/kdb.htm>. (11. 11. 2020).

Роксолана СВЯТО, *Проблема літературних поколінь: період безчасся і українська поезія 70-х років ХХ століття*. Dostupné online:
<http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789>. (20. 2. 2021).

Василь СТУС, *Пам'яті А.Г.* Dostupné online: <http://poetyka.uazone.net/stus/stus13.html>. (20. 2. 2021).

Олександр ТКАЧУК, *Чи був Іван Світличний дисидентом?*. Dostupné online: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2019/12/12/156684>. (20. 3. 2020).

Олена ЧЕКАН, *Високовольтна лінія духу*. Dostupné online: <https://tyzhden.ua/Culture/31403>. (20. 3. 2020).

Дмитрий ХМЕЛЬНИЦКИЙ, *Реформы Хрущева: что случилось с советской архитектурой в пятидесятые годы?* Dostupné online: <http://gefter.ru/archive/21563>. (20. 3. 2020).

Микола ХРІЩЕНКО, *Василь Симоненко: я виступаю проти нової релігії*. Dostupné online: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/vasil-simonenko-ya-vistupayu-proti-novoyi-religiyi>. (11. 8. 2021).

Олег ШАМА, *Інструкція до дружби: як 65 років тому в СРСР вирішили відсвяткувати «воз'єднання України з Росією»*. Dostupné online: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/instrukciji-do-druzhibi-yak-65-rokiv-tomu-v-srsr-virishili-vidsvyatkuvati-vozz-yednannya-ukrajini-z-rosiyeyu-50025921.html>. (20. 4. 2020).

Мар'яна ШЕВЄЛЄЛА, *Алла Горська – вбита за любов до України*, Dostupné online: <https://uain.press/blogs/alla-gorska-vbyta-za-lyubov-do-ukrayiny-1081487>. (1. 8. 2020).

Ярослав ШЕВЧУК, *Проблема самоідентифікації поколінь в сучасній польській та українській «молодій» літературі*. Dostupné online: <http://eprints.zu.edu.ua/1691/1/22.pdf>. (20. 2. 2021).

Два місяці з життя Василя Стуса: Гайворонщина. Dostupné online: <http://n-slovo.com.ua/2018/01/11/два-місяці-з-життя-василя-стуса-гайвор>. (7. 1. 2021).

Доклад первого секретаря ЦК КПСС товарища Н. С. Хрущева 18 октября 1961 года.
Dostupné online: <http://www.historyru.com/doc/persons/xr/docorg/doc10c.html>. (20. 3. 2020).

Іван Драч: знамениті українці. Dostupné online: https://www.youtube.com/watch?v=J_RX3zZrEDg. (5. 5. 2020).

Історична Правда: Україна як колонія СРСР? Dostupné online:
<https://www.youtube.com/watch?v=YQok5JUki0Q&l>. (30. 5. 2020).

Речь Хрущева на XX съезде партии. Dostupné online:
http://www.coldwar.ru/hrushev/cult_of_personality.php. (20. 3. 2020).

Сімдесятники, Микола Вінграновський – український Орфей. Dostupné online:
<https://www.youtube.com/watch?v=-JIw3-xTriQ>. (30. 7. 2020).

У Первомайськ, до Вінграновського. Dostupné online: <https://litgazeta.com.ua/articles/u-pervomajsk-do-vingranovskogo/>. (15. 11. 2020).